THE

POCKET SANSKRIT CLASSICS.

I THE RAMAYANA

THE

RAMAYANA

OF

VALMIKI

VOL. V.

KISHKINDHAKANDA.

SRIRANGAM
SRI VANI VILAS PRESS
1917

In Loving Memory of

My Most Beloved Nephew

T S KRISHNASWAMY

Whom I brought up as my own son,

Whose persuasive voice made me

undertake this Publication,

Whom the Gods considered too good

to remain long in this world,

and Whose sudden and most untimely demise

has left an unfillable void in my life

and an unhealable sore in my heart

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीमद्वाल्मीकिरामायणम् ॥

संपुटः ५.

॥ किष्किन्धाकाण्डः ॥

श्रीरङ्गस्थ
श्रीवाणीविलाससमुद्रायन्त्रालये
समुद्रितम् ।
१९१७

॥ श्री ॥

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

☞ स्थूलाक्षराणि पुटसख्याम्, सूक्ष्माक्षराणि आरम्भश्लोकसंख्या च द्योतयन्ति ॥

R. v 0

---*---

॥ श्री. ॥

॥ श्रीमद्रामायणपारायणोपक्रमः ॥

---*---

स्मार्तसंप्रदायः ।

---*---

शुक्लाम्बरधर विष्णु शशिवर्ण चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदन ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १ ॥

वागीशाद्या सुमनस सर्वार्थानामुपक्रमे ।
य नत्वा कृतकृत्या स्युस्त नमामि गजाननम् ॥ २ ॥

दोर्भिर्युक्ता चतुर्भि स्फटिकमणिमयीमक्षमाला दधाना
हस्तेनैकेन पद्मं सितमपि च शुकं पुस्तक चापरेण ।
भासा कुन्देन्दुशङ्खस्फटिकमणिनिभा भासमानासमाना
सा मे वाग्देवतेय निवसतु वदने सर्वदा सुप्रसन्ना ॥

कूजन्त राम रामेति मधुर मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखा वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ ४ ॥

वाल्मीकेर्मुनिसिहस्य कवितावनचारिण ।
शृण्वन्रामकथानाद को न याति परा गतिम् ॥ ५ ॥

यः पिबन्सततं रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्राचेतसमकल्मषम् ॥ ६ ॥

गोष्पदीकृतवारार्शिं मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥ ७ ॥

अञ्जनानन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयंकरम् ॥ ८ ॥

उल्लङ्घ्य सिन्धोः सलिलं सलीलं
यः शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां
नमामि तं प्राञ्जलिराञ्जनेयम् ॥ ९ ॥

आञ्जनेयमतिपाटलाननं
काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं
भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ १० ॥

यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं
तत्र तत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं
मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ ११ ॥

मनोजव मारुततुल्यवेग
जितेन्द्रिय बुद्धिमता वरिष्ठम् ।
वातात्मज वानरयूथमुख्य
श्रीरामदूत शिरसा नमामि ॥ १२ ॥

य. कर्णाञ्जलिसपुटैरहरह सम्यक्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीकेर्वदनारविन्दगलित रामायणाख्य मधु ।
जन्मव्याधिजराविपत्तिमरणैरत्यन्तसोपद्रव
ससार स विहाय गच्छति पुमान्विष्णो पद शाश्वतम् ॥

तदुपगतसमाससन्धियोग
सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरित मुनिप्रणीत
दशशिरसश्च वध निशामयध्वम् ॥ १४ ॥

वाल्मीकिगिरिसभूता रामसागरगामिनी ।
पुनातु भुवन पुण्या रामायणमहानदी ॥ १५ ॥

श्लोकसारसमाकीर्ण सर्गकल्लोलसकुलम् ।
काण्डग्राहमहामीन वन्दे रामायणार्णवम् ॥ १६

वेदवेद्ये परे पुसि जाते दशरथात्मजे ।
वेद प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ १७ ॥

वैदेहीसहित सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्व मुनिभ्य पर
व्याख्यान्त भरतादिभि परिवृत राम भजे श्यामलम् ॥

वामे भूमिसुता पुरश्च हनुमान्पश्चात्सुमित्रासुत
शत्रुघ्नो भरतश्च पार्श्वदलयोर्वाय्वादिकोणेषु च ।
सुग्रीवश्च विभीषणश्च युवराट् तारासुतो जाम्बवा-
न्मध्ये नीलसरोजकोमलरुचि राम भजे श्यामलम् ॥

नमोऽस्तु रामाय सलक्ष्मणाय
देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै ।
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो
नमोऽस्तु चन्द्रार्कमरुद्गणेभ्य ॥ २० ॥

श्रीवैष्णवसंप्रदायः ॥

कूजन्त राम रामेति मधुर मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखा वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ १ ॥

वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिण ।
शृण्वन्रामकथानाद को न याति परा गतिम् ॥ २ ॥

य पिबन्सतत रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्तस्त मुनि वन्दे प्राचेतसमकल्मषम् ॥ ३ ॥

गोष्पदीकृतवाराशि मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्न वन्देऽनिलात्मजम् ॥ ४ ॥

अञ्जनानन्दनं वीर जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तार वन्दे लङ्काभयकरम् ॥ ५ ॥

मनोजव मारुततुल्यवेग
जितेन्द्रिय बुद्धिमता वरिष्ठम् ।
वातात्मज वानरयूथमुख्य
श्रीरामदूत शिरसा नमामि ॥ ६ ॥

उल्लङ्घ्य सिन्धो सलिल सलील
य शोकवह्नि जनकात्मजाया ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्का
नमामि त प्राञ्जलिराञ्जनेयम् ॥ ७ ॥

आञ्जनेयमतिपाटलानन
काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिन
भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ ८ ॥

यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं
तत्र तत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं
मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ ९ ॥

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ १० ॥

तदुपगतसमाससंधियोगं
सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥ ११ ॥

श्रीराघवं दशरथात्मजमप्रमेयं
सीतापतिं रघुकुलान्वयरत्नदीपम् ।
आजानुबाहुमरविन्ददलायताक्षं
रामं निशाचरविनाशकरं नमामि ॥ १२ ॥

वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यान्तं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥

—*—

माध्वसंप्रदायः ॥

—*—

शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १ ॥

लक्ष्मीनारायणं वन्दे तद्भक्तप्रवरो हि यः ।
श्रीमदानन्दतीर्थाख्यो गुरुस्तं च नमाम्यहम् ॥ २ ॥

वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदावन्ते च मध्ये च विष्णुः सर्वत्र गीयते ॥ ३ ॥

सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वसिद्धिकरं परम् ।
सर्वजीवप्रणेतारं वन्दे विजयदं हरिम् ॥ ४ ॥

सर्वाभीष्टप्रदं रामं सर्वारिष्टनिवारकम् ।
जानकीजानिमनिशं वन्दे मद्गुरुवन्दितम् ॥ ५ ॥

अभ्रमं भङ्गरहितमजडं विमलं सदा ।
आनन्दतीर्थमतुलं भजे तापत्रयापहम् ॥ ६ ॥

भवति यदनुभावादेडमूकोऽपि वाग्मी
जडमतिरपि जन्तुर्जायते प्राज्ञमौलिः ।
सकलवचनचेतोदेवता भारती सा
मम वचसि विधत्तां संनिधिं मानसे च ॥ ७ ॥

मिथ्यासिद्धान्तदुर्ध्वान्तविध्वसनविचक्षण ।
जयतीर्थाख्यतरणिर्भासता नो हृदम्बरे ॥ ८ ॥

चित्रै पदैश्च गम्भीरैर्वाक्यैर्मानैरखण्डितै ।
गुरुभाव व्यञ्जयन्ती भाति श्रीजयतीर्थवाक् ॥ ९ ॥

कूजन्त राम रामेति मधुर मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखा वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ १० ॥

वाल्मीकेर्मुनिसिहस्य कवितावनचारिण ।
शृण्वन्रामकथानाद को न याति परा गतिम् ॥ ११ ॥

य पिबन्सतत रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्तस्त मुनि वन्दे प्राचेतसमकल्मषम् ॥ १२ ॥

गोष्पदीकृतवाराशि मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्न वन्देऽनिलात्मजम् ॥ १३ ॥

अञ्जनानन्दन वीर जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तार वन्दे लङ्काभयकरम् ॥ १४ ॥

मनोजव मारुततुल्यवेग
जितेन्द्रिय बुद्धिमता वरिष्ठम् ।
वातात्मज वानरयूथमुख्य
श्रीरामदूत शिरसा नमामि ॥ १५ ॥

उल्लङ्घ्य सिन्धोः सलिलं सलीलं
यः शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां
नमामि तं प्राञ्जलिराञ्जनेयम् ॥ १६ ॥

आञ्जनेयमतिपाटलाननं
काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं
भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ १७ ॥

यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं
तत्र तत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं
मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ १८ ॥

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ १९ ॥

आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसंपदाम् ।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥ २० ॥

तदुपगतसमाससंधियोगं
सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥ २१ ॥

वैदेहीसहित सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्व मुनिभ्यः पर
व्याख्यान्त भरतादिभि परिवृत राम भजे श्यामलम् ॥

वन्दे वन्द्य विधिभवमहेन्द्रादिवृन्दारकेन्द्रै-
र्व्यक्त व्याप्त स्वगुणगणतो देशत कालतश्च ।
धूतावद्य सुखचितिमयैर्मङ्गलैर्युक्तमङ्गै
सानाथ्य नो विदधदधिक ब्रह्म नारायणाख्यम् ॥ २३ ॥

भूषारत्न भुवनवलयस्याखिलाश्चर्यरत्न
लीलारत्न जलधिदुहितुर्देवतामौलिरत्नम् ।
चिन्तारत्न जगति भजता सत्सरोजद्युरत्न
कौसल्याया लसतु मम हृन्मण्डले पुत्ररत्नम् ॥ २४ ॥

महाव्याकरणाम्भोधिमन्थमानसमन्दरम् ।
कवयन्त रामकीर्त्या हनुमन्तमुपास्महे ॥ २५ ॥

मुख्यप्राणाय भीमाय नमो यस्य भुजान्तरम् ।
नानावीरसुवर्णाना निकषाश्मायित बभौ ॥ २६ ॥

स्वान्तस्थानन्तशय्याय पूर्णज्ञानमहार्णसे ।
उत्तुङ्गवाक्तरङ्गाय मध्वदुग्धाब्धये नम ॥ २७ ॥

वाल्मीकेर्गौः पुनीयान्नो महीधरपदाश्रया ।
यद्दुग्धमुपजीवन्ति कवयस्तर्णका इव ॥ २८ ॥

सूक्तिरत्नाकरे रम्ये मूलरामायणार्णवे ।
विहरन्तो महीयांस प्रीयन्तां गुरवो मम ॥ २९ ॥

हयग्रीव हयग्रीव हयग्रीवेति यो वदेत् ।
तस्य निःसरते वाणी जह्नुकन्याप्रवाहवत् ॥ ३० ॥

वामे भूमिसुता पुरश्च हनुमान्पश्चात्सुमित्रासुतः
शत्रुघ्नो भरतश्च पार्श्वदलयो [वाय्वादिकोणेषु च ।
सुग्रीवश्च विभीषणश्च युवराट् तारासुतो जाम्बवान्]

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीमद्वाल्मीकिरामायणम् ॥

॥ किष्किन्धाकाण्डः ॥

स ता पुष्करिणीं गत्वा पद्मोत्पलझषाकुलाम् ।
रामः सौमित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रिय ॥ १ ॥

तस्य दृष्ट्वैव ता हर्षादिन्द्रियाणि चकम्पिरे ।
स कामवशमापन्न सौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

सौमित्रे शोभते पम्पा वैडूर्यविमलोदका ।
फुल्लपद्मोत्पलवती शोभिता विविधैर्द्रुमै ॥ ३ ॥

सौमित्रे पश्य पम्पाया काननं शुभदर्शनम् ।
यत्र राजन्ति शैलाभा द्रुमा सशिखरा इव ॥ ४ ॥

मा तु शोकाभिसतप्त माधव पीडयन्निव ।
भरतस्य च दु खेन वैदेह्या हरणेन च ॥ ५ ॥

शोकार्तस्यापि मे पम्पा शोभते चित्रकानना ।
व्यवकीर्णा बहुविधै पुष्पै शीतोदका शिवा ॥ ६ ॥

नलिनैरपि सछन्ना ह्यत्यर्थ शुभदर्शना ।
सर्पव्यालानुचरिता मृगद्विजसमाकुला ॥ ७ ॥

अधिकं प्रतिभात्येतन्नीलपीत तु शाद्वलम् ।
द्रुमाणां विविधै पुष्पै परिस्तोमैरिवार्पितम् ॥ ८ ॥

पुष्पभारसमृद्धानि शिखराणि समन्तत ।
लताभि पुष्पिताग्राभिरुपगूढानि सर्वत ॥ ९ ॥

सुखानिलोऽय सौमित्रे काल प्रचुरमन्मथ ।
गन्धवान्सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुम ॥ १० ॥

पश्य रूपाणि सौमित्रे वनाना पुष्पशालिनाम् ।
सृजतां पुष्पवर्षाणि तोय तोयमुचामिव ॥ ११ ॥

प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधा काननद्रुमा ।
वायुवेगप्रचालिता पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ॥ १२ ॥

पतितै पतमानैश्च पादपस्थैश्च मारुत ।
कुसुमै पश्य सौमित्रे क्रीडन्निव समन्तत ॥ १३ ॥

विक्षिपन्विविधा शाखा नगाना कुसुमोत्कचा ।
मारुतश्चलितस्थाने षट्पदैरनुगीयते ॥ १४ ॥

मत्तकोकिलसनादैर्नर्तयन्निव पादपान् ।
शैलकदरानिष्क्रान्त प्रगीत इव चानिल' ॥ १५ ॥

तेन विक्षिपतात्यर्थं पवनेन समन्तत ।
अमी ससक्तशाखाग्रा ग्रथिता इव पादपा १६ ॥

स एष सुखसस्पर्शो वाति चन्दनशीतल ।
गन्धमभ्यावहन्पुण्य श्रमापनयनोऽनिल ॥ १७ ॥

अमी पवनविक्षिप्ता विनदन्तीव पादपा ।
षट्पदैरनुकूजन्तो वनेषु मधुगन्धिषु ॥ १८ ॥

गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भिर्मनोरमै ।
ससक्तशिखरा शैला विराजन्ते महाद्रुमै ॥ १९ ॥

पुष्पसछन्नशिखरा मारुतोत्क्षेपचञ्चला ।
अमी मधुकरोत्तसा प्रगीता इव पादपा ॥ २० ॥

पुष्पिताग्रास्तु पश्येमान्कर्णिकारान्समन्तत ।
हाटकप्रतिसछन्नान्नरान्पीताम्बरानिव ॥ २१ ॥

अय वसन्त सौमित्रे नानाविहगनादित ।
सीतया विप्रहीणस्य शोकसदीपनो मम ॥ २२ ॥

मा हि शोकसमाक्रान्त सतापयति मन्मथ ।
हृष्ट प्रवदमानश्च मामाह्वयति कोकिल. ॥ २३ ॥

एष नत्यूहको हृष्टो रम्ये मा वननिर्झरे ।
प्रणदन्मन्मथाविष्ट शोचयिष्यति लक्ष्मण ॥ २४ ॥

श्रुत्वैतस्य पुरा शब्दमाश्रमस्था मम प्रिया ।
मामाहूय प्रमुदिता परम प्रत्यनन्दत ॥ २५ ॥

एव विचित्रा पतगा नानारावविराविण ।
वृक्षगुल्मलता पश्य सपतन्ति ततस्तत ॥ २६ ॥

विमिश्रा विहगा पुभिरात्मव्यूहाभिनन्दिता· ।
भृङ्गराजप्रमुदिता सौमित्रे मधुरस्वरा. ॥ २७ ॥

तस्या कूले प्रमुदिता शकुना' सघशस्त्विह ।
नत्यूहरुतविक्रन्दै पुस्कोकिलरुतैरपि ॥ २८ ॥

स्वनन्ति पादपाश्चेमे ममानङ्गप्रदीपना ।
अशोकस्तबकाङ्गार षट्पदस्वननि स्वन ॥ २९ ॥

मा हि पल्लवताम्रार्चिर्वसन्ताग्नि प्रधक्ष्यति ।
न हि ता सूक्ष्मपक्ष्माक्षी सुकेशी मृदुभाषिणीम् ॥

अपश्यतो मे सौमित्रे जीवितेऽस्ति प्रयोजनम् ।
अय हि दयितस्तस्या कालो रुचिरकानन ॥ ३१ ॥

कोकिलाकुलसीमान्तो दयिताया ममानघ ।
मन्मथायाससभूतो वसन्तगुणवर्धित ॥ ३२ ॥

अय मा धक्ष्यति क्षिप्र शोकाग्निर्न चिरादिव ।
अपश्यतस्ता दयिता पश्यतो रुचिरद्रुमान् ॥ ३३ ॥

ममायमात्मप्रभवो भूयस्त्वमुपयास्यति ।
अदृश्यमाना वैदेही शोक वर्धयते मम ॥ ३४ ॥

दृश्यमानो वसन्तश्च स्वेदससर्गदूषक ।
मा ह्यद्य मृगशावाक्षीचिन्ताशोकबलात्कृतम् ॥३५॥

सतापयति सौमित्रे क्रूरश्चैत्रो वनानिल ।
अमी मयूरा शोभन्ते प्रनृत्यन्तस्ततस्तत ॥ ३६ ॥

स्वै पक्षै पवनोद्धूतैर्गवाक्षै स्फाटिकैरिव ।
शिखिनीभि परिवृतास्त एते मदमूर्छिता ॥ ३७ ॥

मन्मथाभिपरीतस्य मम मन्मथवर्धना ।
पश्य लक्ष्मण नृत्यन्त मयूरमुपनृत्यति ॥ ३८ ॥

शिखिनी मन्मथार्तैषा भर्तार गिरिसानुषु ।
तामेव मनसा रामा मयूरोऽप्युपधावति ॥ ३९ ॥

वितत्य रुचिरौ पक्षौ रुतैरुपहसन्निव ।
मयूरस्य वने नून रक्षसा न हृता प्रिया ॥ ४० ॥

तस्मान्नृत्यति रम्येषु वनेषु सह कान्तया ।
मम त्वय विना वास पुष्पमासे सुदु सह ॥ ४१ ॥

पश्य लक्ष्मण सराग तिर्यग्योनिगतेष्वपि ।
यदेषा शिखिनी कामाद्भर्तार रमतेऽन्तिके ॥ ४२ ॥

ममाप्येव विशालाक्षी जानकी जातसभ्रमा ।
मदनेनाभिवर्तेत यदि नापहृता भवेत् ॥ ४३ ॥

पश्य लक्ष्मण पुष्पाणि निष्फलानि भवन्ति मे ।
पुष्पभारसमृद्धाना वनाना शिशिरात्यये ॥ ४४ ॥

रुचिराण्यपि पुष्पाणि पादपानामतिश्रिया ।
निष्फलानि महीं यान्ति सम मधुकरोत्करै ॥४५॥

वदन्ति राव मुदिता शकुना सघश कलम् ।
आह्वयन्त इवान्योन्य कामोन्मादकरा मम ॥ ४६ ॥

वसन्तो यदि तत्रापि यत्र मे वसति प्रिया ।
नून परवशा सीता सापि शोचत्यह यथा ॥ ४७ ॥

नून न तु वसन्तोऽय देश स्पृशति यत्र सा ।
कथ ह्यसितपद्माक्षी वर्तयेत्सा मया विना ॥ ४८ ॥

अथ वा वर्तते तत्र वसन्तो यत्र मे प्रिया ।
किं करिष्यति सुश्रोणी सा तु निर्भर्त्सिता परै ॥

श्यामा पद्मपलाशाक्षी मृदुपूर्वाभिभाषिणी ।
नून वसन्तमासाद्य परित्यक्ष्यति जीवितम् ॥ ५० ॥

दृढं हि हृदये बुद्धिर्मम सप्रति वर्तते ।
नाल वर्तयितु सीता साध्वी मद्विरह गता ॥ ५१ ॥

मयि भावस्तु वैदेह्यास्तत्त्वतो विनिवेशित ।
ममापि भाव सीताया सर्वथा विनिवेशित ॥५२॥

एष पुष्पवहो वायु सुखस्पर्शो हिमावह ।
ता विचिन्तयत कान्ता पावकप्रतिमो मम ॥ ५३ ॥

सदा सुखमह मन्ये य पुरा सह सीतया ।
मारुत स विना सीता शोक वर्धयते मम ॥ ५४ ॥

ता विना स विहगो य पक्षी प्रणदितस्तदा ।
वायस पादपगत प्रहृष्टमभिनर्दति ॥ ५५ ॥

एष वै तत्र वैदेह्या विहग प्रतिहारक ।
पक्षी मा तु विशालाक्ष्या समीपमुपनेष्यति ॥५६॥

शृणु लक्ष्मण सनाद वने मदविवर्धनम् ।
पुष्पिताग्रेषु वृक्षेषु द्विजानामुपकूजताम् ॥ ५७ ॥

विक्षिप्ता पवनेनैतामसौ तिलकमञ्जरीम् ।
षट्पद सहसाभ्येति मदोद्धूतामिव प्रियाम् ॥५८॥

कामिनामयमत्यन्तमशोक शोकवर्धन ।
स्तबकै पवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयन्निव मा स्थित ॥ ५९ ॥

अमी लक्ष्मण दृश्यन्ते चूता कुसुमशालिन ।
विभ्रमोत्सिक्तमनस साङ्गरागा नरा इव ॥ ६० ॥

सौमित्रे पश्य पम्पायाश्चित्रासु वनराजिषु ।
किंनरा नरशार्दूल विचरन्ति ततस्तत ॥ ६१ ॥

इमानि शुभगन्धीनि पश्य लक्ष्मण सर्वश ।
नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् ॥ ६२ ॥

एषा प्रसन्नसलिला पद्मनीलोत्पलायुता ।
हसकारण्डवाकीर्णा पम्पा सौगन्धिकान्विता ॥६३॥

जले तरुणसूर्याभै षट्पदाहतकेसर ।
पङ्कजै शोभते पम्पा समन्तादभिसवृता ॥ ६४ ॥

चक्रवाकयुता नित्य चित्रप्रस्थवनान्तरा ।
मातङ्गमृगयूथैश्च शोभते सलिलार्थिभि ॥ ६५ ॥

पवनाहितवेगाभिरूर्मिभिर्विमलेऽम्भसि ।
पङ्कजानि विराजन्ते ताड्यमानानि लक्ष्मण ॥ ६६ ॥

पद्मपत्रविशालाक्षी सतत पङ्कजप्रियाम् ।
अपश्यतो मे वैदेहीं जीवित नाभिरोचते ॥ ६७ ॥

अहो कामस्य वामत्वं यो गतामपि दुर्लभाम् ।
स्मारयिष्यति कल्याणीं कल्याणतरवादिनीम् ॥६८॥

शक्यो धारयितुं कामो भवेदद्यागतो मया ।
यदि भूयो वसन्तो मां न हन्यात्पुष्पितद्रुमः ॥६९॥

यानि स्म रमणीयानि तया सह भवन्ति मे ।
तान्येवारमणीयानि जायन्ते मे तया विना ॥ ७० ॥

पद्मकोशपलाशानि द्रष्टुं दृष्टिर्हि मन्यते ।
सीताया नेत्रकोशाभ्यां सदृशानीति लक्ष्मण ॥७१॥

पद्मकेसरसंसृष्टो वृक्षान्तरविनिःसृतः ।
निःश्वास इव सीताया वाति वायुर्मनोहरः ॥ ७२ ॥

सौमित्रे पश्य पम्पाया दक्षिणे गिरिसानुनि ।
पुष्पितां कर्णिकारस्य यष्टिं परमशोभनाम् ॥ ७३ ॥

अधिकं शैलराजोऽयं धातुभिः सुविभूषितः ।
विचित्रं सृजते रेणुं वायुवेगविघट्टितम् ॥ ७४ ॥

गिरिप्रस्थास्तु सौमित्रे सर्वतः संप्रपुष्पितैः ।
निष्पत्रैः सर्वतो रम्यैः प्रदीप्ता इव किंशुकैः ॥ ७५ ॥

चम्पातीररुहाश्चेमे ससक्ता मधुगन्धिन ।
मालतीमल्लिकाषण्डा करवीराश्च पुष्पिता ॥ ७६ ॥

केतक्य सिन्धुवाराश्च वासन्त्यश्च सुपुष्पिता ।
माधव्यो गन्धपूर्णाश्च कुन्दगुल्माश्च सर्वश ॥ ७७ ॥

चिरिबिल्वा मधूकाश्च वञ्जुला वकुलास्तथा ।
चम्पकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षा सुपुष्पिता ॥ ७८ ॥

नीपाश्च वरणाश्चैव खर्जूराश्च सुपुष्पिता ।
पद्मकाश्चोपशोभन्ते नीलाशोकाश्च पुष्पिता ॥७९॥

लोध्राश्च गिरिपृष्ठेषु सिंहकेसरपिञ्जरा ।
अङ्कोलाश्च कुरण्टाश्च पूर्णका पारिभद्रका ॥ ८० ॥

चूता पाटलयश्चैव कोविदाराश्च पुष्पिता ।
मुचुलिन्दार्जुनाश्चैव दृश्यन्ते गिरिमानुषु ॥ ८१ ॥

केतकोद्दालकाश्चैव शिरीषा शिशुपा धवा ।
शाल्मल्य' किंशुकाश्चैव रक्ता कुरवकास्तथा ॥८२॥

तिनिशा नक्तमालाश्च चन्दना: स्पन्दनास्तथा ।
पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभि' परिवेष्टितान् ॥८३॥

द्रुमान्पश्येह सौमित्रे पम्पाया रुचिरान्बहून् ।
वातविक्षिप्तविटपान्यथासन्नान्द्रुमानिमान ॥ ८४ ॥

लता समनुवर्तन्ते मत्ता इव वरस्त्रिय ।
पादपात्पादप गच्छञ्शैलाच्छैल वनाद्वनम् ॥ ८५ ॥

वाति नैकरसास्वाद. समोदित इवानिल ।
केचित्पर्याप्तकुसुमा पादपा मधुगन्धिन ॥ ८६ ॥

केचिन्मुकुलसवीता श्यामवर्णा इवाबभु ।
इद मृष्टमिद स्वादु प्रफुल्लमिदमित्यपि ॥ ८७ ॥

रागमत्तो मधुकर कुसुमेष्ववलीयते ।
निलीय पुनरुत्पत्य सहसान्यत्र गच्छति ॥ ८८ ॥

मधुलुब्धो मधुकर पम्पातीरद्रुमेष्वसौ ।
इय कुसुमसघातैरुपस्तीर्णा सुखाकृता ॥ ८९ ॥

स्वय निपतितैर्भूमि शयनप्रस्तरैरिव ।
विविधा विविधै पुष्पैस्तैरेव नगसानुषु ॥ ९० ॥

विकीर्णै· पीतरक्ता हि सौमित्रे प्रस्तरा कृत ।
हिमान्ते पश्य सौमित्रे वृक्षाणा पुष्पसभवम् ॥९१॥

पुष्पमासे हि तरव सघर्षादिव पुष्पिता ।
आह्वयन्त इवान्योन्य नगा षट्पदनादिता ॥९२॥

कुसुमोत्तसविटपा शोभन्ते बहु लक्ष्मण ।
एष कारण्डव पक्षी विगाह्य सलिल शुभम् ॥९३॥

रमते कान्तया सार्धं काममुद्दीपयन्मम ।
मन्दाकिन्यास्तु यदिद रूपमेव मनोहरम् ॥ ९४ ॥

स्थाने जगति विख्याता गुणास्तस्या मनोरमा ।
यदि दृश्येत सा साध्वी यदि चेह वसेमहि ॥ ९५ ॥

स्पृहयेय न शक्राय नायोध्यायै रघूत्तम ।
न ह्येव रमणीयेषु शाद्वलेषु तया सह ॥ ९६ ॥

रमतो मे भवेच्चिन्ता न स्पृहान्येषु वा भवेत् ।
अमी हि विविधै पुष्पैस्तरवो रुचिरच्छदा ॥९७॥

काननेऽस्मिन्विना कान्ता चित्तमुन्मादयन्ति मे ।
पश्य शीतजला चेमा सौमित्रे पुष्करायुताम् ॥९८॥

चक्रवाकानुचरिता कारण्डवनिषेविताम् ।
प्लवै. क्रौञ्चैश्च सपूर्णा वराहमृगसेविताम् ॥ ९९ ॥

अधिक शोभते पम्पा विकूजद्भिर्विहङ्गमै. ।
दीपयन्तीव मे काम विविधा मुदिता द्विजा ॥

श्यामा चन्द्रमुखी स्मृत्वा प्रिया पद्मनिभेक्षणाम् ।
पश्य सानुषु चित्रेषु मृगीभि सहितान्मृगान् ॥

मा पुनर्मृगशावाक्ष्या वैदेह्या विरहीकृतम् ।
व्यथयन्तीव मे चित्त सचरन्तस्ततस्तत ॥ १०२ ॥

अस्मिन्सानुनि रम्ये हि मत्तद्विजगणायुते ।
पश्येय यदि ता कान्ता तत स्वस्ति भवेन्मम ॥

जीवेय खलु सौमित्रे मया सह सुमध्यमा ।
सेवते यदि वैदेही पम्पाया' पवन सुखम् ॥ १०४ ॥

पद्मसौगन्धिकवह शिव शोकविनाशनम् ।
धन्या लक्ष्मण सेवन्ते पम्पोपवनमारुतम् ॥ १०५ ॥

श्यामा पद्मपलाशाक्षी प्रिया विरहिता मया ।
कथ धारयति प्राणान्विवशा जनकात्मजा ॥ १०६ ॥

किं नु वक्ष्यामि राजान धर्मज्ञ सत्यवादिनम् ।
सीताया जनक पृष्ट कुशल जनससदि ॥ १०७ ॥

या मामनुगता मन्द पित्रा प्रव्राजित वनम् ।
सीता सत्पथमास्थाय क्व नु सा वर्तते प्रिया ॥

तया विहीन' कृपण कथ लक्ष्मण धारये ।
या मामनुगता राज्याद्भ्रष्ट विगतचेतसम् ॥ १०९ ॥

तच्चार्वञ्चितपक्ष्माक्ष सुगन्धि शुभमव्रणम् ।
अपश्यतो मुख तस्या सीदतीव मनो मम ॥११०॥

स्मितहास्यान्तरयुत गुणवन्मधुर हितम् ।
वैदेह्या वाक्यमतुल कदा श्रोष्यामि लक्ष्मण ॥१११॥

प्राप्य दु ख वने श्यामा सा मा मन्मथकर्शितम् ।
नष्टदु खेव हृष्टेव साध्वी साध्वभ्यभाषत ॥ ११२ ॥

किं नु वक्ष्यामि कौसल्यामयोध्याया नृपात्मज ।
क्व सा स्नुषेति पृच्छन्ती कथ चातिमनस्विनीम् ॥

गच्छ लक्ष्मण पश्य त्व भरत भ्रातृवत्सलम् ।
न ह्यह जीवितु शक्तस्तामृते जनकात्मजाम् ॥११४॥

इति राम महात्मान विलपन्तमनाथवत् ।
उवाच लक्ष्मणो भ्राता वचनं युक्तमव्ययम् ॥११५॥

सस्तम्भ राम भद्रं ते मा शुच पुरुषोत्तम ।
नेदृशाना मतिर्मन्दा भवत्यकलुषात्मनाम् ॥११६॥

स्मृत्वा वियोगज दुःख त्यज स्नेह प्रिये जने ।
अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापि दह्यते ॥ ११७ ॥

यदि गच्छति पाताल ततो ह्यधिकमेव वा ।
सर्वथा रावणस्तावन्न भविष्यति राघव ॥ ११८ ॥

प्रवृत्तिर्लभ्यता तावत्तस्य पापस्य रक्षस ।
ततो हास्यति वा सीता निधन वा गमिष्यति ॥

यदि यात्यदितेर्गर्भं रावण सह सीतया ।
तत्राप्येन हनिष्यामि न चेद्दास्यति मैथिलीम् ॥

स्वास्थ्य भद्र भजस्वार्य त्यज्यता कृपणा मति ।
अर्थो हि नष्टकार्यार्थैर्नायत्नेनाधिगम्यते ॥ १२१ ॥

उत्साहो बलवानार्य नास्त्युत्साहात्पर बलम् ।
सोत्साहस्यास्ति लोकेऽस्मिन्न किंचिदपि दुर्लभम् ॥

उत्साहवन्त पुरुषा नावसीदन्ति कर्मसु ।
उत्साहमात्रमाश्रित्य सीता प्रतिलभेमहि ॥१२३॥

त्यज्यतां कामवृत्तत्वं शोकं संन्यस्य पृष्ठतः ।
महात्मानं कृतात्मानमात्मानं नावबुध्यसे ॥ १२४ ॥

एवं संबोधितस्तत्र शोकोपहतचेतनः ।
न्यस्य शोकं च मोहं च ततो धैर्यमुपागमत् ॥

सोऽभ्यतिक्रामदव्यग्रस्तामचिन्त्यपराक्रमः ।
रामः पम्पां सुरुचिरां रम्यपारिप्लवद्रुमाम् ॥ १२६ ॥

निरीक्षमाणः सहसा महात्मा
सर्वं वनं निर्झरकन्दराश्च ।
उद्विग्नचेताः सह लक्ष्मणेन
विचार्य दुःखोपहतः प्रतस्थे ॥ १२७ ॥

तं मत्तमातङ्गविलासगामी
गच्छन्तमव्यग्रमना महात्मा ।
स लक्ष्मणो राघवमप्रमत्तो
ररक्ष धर्मेण बलेन चैव ॥ १२८ ॥

तावृश्यमूकस्य समीपचारी
चरन्ददर्शाद्भुतदर्शनीयौ ।
शाखामृगाणामधिपस्तरस्वी
वितत्रसे नैव चिचेष्ट किंचित् ॥ १२९ ॥

स तौ महात्मा गजमन्दगामी
शाखामृगस्तत्र चिरं चरन्तौ ।
दृष्ट्वा विषादं परमं जगाम
चिन्तापरीतो भयभारमग्नः ॥ १३० ॥

तमाश्रमं पुण्यसुखं शरण्यं
सदैव शाखामृगसेवितान्तम् ।
त्रस्ताश्च दृष्ट्वा हरयोऽभिजग्मु-
र्महौजसौ राघवलक्ष्मणौ तौ ॥ १३१ ॥

इति प्रथमः सर्गः ॥

—※—

द्वितीयः सर्गः ॥

—※—

तौ तु दृष्ट्वा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीवः शङ्कितोऽभवत् ॥ १ ॥

उद्विग्नहृदयः सर्वा दिशः समवलोकयन् ।
न व्यतिष्ठत कस्मिंश्चिद्देशे वानरपुंगवः ॥ २ ॥

नैव चक्रे मन स्थाने वीक्षमाणो महाबलौ ।
कपे परमभीतस्य चित्त व्यवससाद ह ॥ ३ ॥

चिन्तयित्वा स धर्मात्मा विमृश्य गुरुलाघवम् ।
सुग्रीव परमोद्विग्न सर्वैरनुचरै सह ॥ ४ ॥

तत स सचिवेभ्यस्तु सुग्रीव प्लवगाधिप ।
शशास परमोद्विग्न पश्यस्तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ५ ॥

एतौ वनमिद दुर्ग वालिप्रणिहितौ ध्रुवम् ।
छद्मना चीरवसनौ प्रचरन्ताविहागतौ ॥ ६ ॥

तत सुग्रीवसचिवा दृष्ट्वा परमधन्विनौ ।
जग्मुर्गिरितटात्तस्मादन्यच्छिखरमुत्तमम् ॥ ७ ॥

ते क्षिप्रमधिगम्याथ यूथपा यूथपर्षभम् ।
हरयो वानरश्रेष्ठ परिवार्योपतस्थिरे ॥ ८ ॥

एकमेकायनगता. प्लवमाना गिरेर्गिरिम् ।
प्रकम्पयन्तो वेगेन गिरीणां शिखराण्यपि ॥ ९ ॥

तत शाखामृगा सर्वे प्लवमाना महाबला ।
बभञ्जुश्च नगास्तत्र पुष्पितान्दुर्गसंश्रितान् ॥ १० ॥

आप्लवन्तो हरिवरा सर्वतस्त महागिरिम् ।
मृगमार्जारशार्दूलास्त्रासयन्तो ययुस्तदा ॥ ११ ॥

तत सुग्रीवसचिवा पर्वतेन्द्र समाश्रिता ।
सगम्य कपिमुख्येन सर्वे प्राञ्जलय स्थिता ॥१२॥

ततस्त भयसविग्न वालिकिल्बिषशङ्कितम् ।
उवाच हनुमान्वाक्य सुग्रीव वाक्यकोविद ॥ १३ ॥

सभ्रमस्त्यज्यतामेष सर्वैर्वालिकृते महान् ।
मलयोऽय गिरिवरो भय नेहास्ति वालिन ॥ १४ ॥

यस्मादुद्विग्नचेतास्त्व प्रद्रुतो हरिपुंगव ।
त क्रूरदर्शन क्रूर नेह पश्यामि वालिनम् ॥ १५ ॥

यस्मात्तव भय सौम्य पूर्वजात्पापकर्मण ।
स नेह वाली दुष्टात्मा न ते पश्याम्यह भयम् ॥

अहो शाखामृगत्व ते व्यक्तमेव प्लवगम ।
लघुचित्ततयात्मान न स्थापयसि यो मतौ ॥ १७ ॥

बुद्धिविज्ञानसपन्न इङ्गितै सर्वमाचर ।
न ह्यबुद्धि गतो राजा सर्वभूतानि शास्ति हि ॥१८॥

सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमत ।
तत शुभतर वाक्य हनूमन्तमुवाच ह ॥ १९ ॥

दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ ।
कस्य न स्याद्भय दृष्ट्वा ह्येतौ सुरसुतोपमौ ॥ २० ॥

वालिप्रणिहितावेतौ शङ्केऽह पुरुषोत्तमौ ।
राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नात्र हि क्षम ॥२१॥

अरयश्च मनुष्येण विज्ञेयाश्छन्नचारिण ।
विश्वस्तानामविश्वस्ता रन्ध्रेषु प्रहरन्ति हि ॥ २२ ॥

कृत्येषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शना ।
भवन्ति परहन्तारस्ते ज्ञेया प्राकृतैर्नरै ॥ २३ ॥

तौ त्वया प्राकृतेनैव गत्वा ज्ञेयौ प्लवगम ।
इङ्गितानां प्रकारैश्च रूपव्याभाषणेन च ॥ २४ ॥

लक्षयस्व तयोर्भाव प्रहृष्टमनसौ यदि ।
विश्वासयन्प्रशसाभिरिङ्गितैश्च पुन. पुन ॥ २५ ॥

ममैवाभिमुख स्थित्वा पृच्छ त्व हरिपुगव ।
प्रयोजन प्रवेशस्य वनस्यास्य धनुर्धरौ ॥ २६ ॥

शुद्धात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्वं प्लवगम ।
व्याभाषितैर्वा विज्ञेया स्याद्दुष्टादुष्टता तयो ॥२७॥

इत्येवं कपिराजेन संदिष्टो मारुतात्मज ।
चकार गमने बुद्धिं यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥२८॥

तथेति संपूज्य वचस्तु तस्य त-
त्कपे सुभीमस्य दुरासदस्य च ।
महानुभावो हनुमान्ययौ तदा
स यत्र रामोऽतिबलश्च लक्ष्मण ॥ २९ ॥

इति द्वितीय सर्ग ॥

—*—

तृतीयः सर्गः ॥

—*—

वचो विज्ञाय हनुमान्सुग्रीवस्य महात्मन ।
पर्वताद्दृश्यमूकात्तु पुप्लुवे यत्र राघवौ ॥ १ ॥

कपिरूपं परित्यज्य हनुमान्मारुतात्मज ।
भिक्षुरूपं ततो भेजे शठबुद्धितया कपि ॥ २ ॥

तत स हनुमान्वाचा श्लक्ष्णया सुमनोज्ञया ।
विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च ॥ ३ ॥

आबभाषेऽथ तौ वीरौ यथावत्प्रशशस च ।
सपूज्य विधिवद्वीरो हनुमान्मारुतात्मज ॥ ४ ॥

उवाच कामतो वाक्य मृदु सत्यपराक्रमौ ।
राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ सशितव्रतौ ॥ ५ ॥

देशं कथमिम प्राप्तौ भवन्तौ वरवर्णिनौ ।
त्रासयन्तौ मृगगणानन्याश्च वनचारिण ॥ ६ ॥

पम्पातीररुहान्वृक्षान्वीक्षमाणौ समन्तत ।
इमा नदी शुभजला शोभयन्तौ तपस्विनौ ॥ ७ ॥

धैर्यवन्तौ सुवर्णाभौ कौ युवा चीरवाससौ ।
नि श्वसन्तौ वरभुजौ पीडयन्ताविमा प्रजा ॥८॥

सिंहविप्रेक्षितौ वीरौ सिंहातिबलविक्रमौ ।
शक्रचापनिभे चापे गृहीत्वा शत्रुसूदनौ ॥ ९ ॥

श्रीमन्तौ रूपसपन्नौ वृषभश्रेष्ठविक्रमौ ।
हस्तिहस्तोपमभुजौ द्युतिमन्तौ नरर्षभौ ॥ १० ॥

प्रभया पर्वतेन्द्रोऽय युवयोरवभासित ।
राज्यार्हावमरप्रख्यौ कथ देशमिहागतौ ॥ ११ ॥

पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जटामण्डलधारिणौ ।
अन्योन्यसदृशौ वीरौ देवलोकादिवागतौ ॥ १२ ॥

यदृच्छयेव सम्प्राप्तौ चन्द्रसूर्यौ वसुधराम् ।
विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ ॥ १३ ॥

सिहस्कन्धौ महोत्साहौ समदाविव गोवृषौ ।
आयताश्च सुवृत्ताश्च बाहव परिघोपमा ॥ १४ ॥

सर्वभूषणभूषार्हा किमर्थं न विभूषिता ।
उभौ योग्यावह मन्ये रक्षितु पृथिवीमिमाम् ॥१५॥

ससागरवना कृत्स्ना विन्ध्यमेरुविभूषिताम् ।
इमे च धनुषी चित्रे श्लक्ष्णे चित्रानुलेपने ॥ १६ ॥

प्रकाशेते यथेन्द्रस्य वज्रे हेमविभूषिते ।
सपूर्णा निशितैर्बाणैस्तूणाश्च शुभदर्शना ॥ १७ ॥

जीवितान्तकरैर्घोरै श्वसद्भिरिव पन्नगै ।
महाप्रमाणौ विस्तीर्णौ तप्तहाटकभूषितौ ॥ १८ ॥

खड्गावेतौ विराजेते निर्मुक्ताविव पन्नगौ ।
एव मा परिभाषन्त कस्माद्वै नाभिभाषथ ॥ १९ ॥

सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरयूथप ।
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति दु खित ॥२०॥

प्राप्तोऽह प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ।
राज्ञा वानरमुख्याणा हनूमान्नाम वानर ॥ २१ ॥

युवाभ्या सह धर्मात्मा सुग्रीव सख्यमिच्छति ।
तस्य मा सचिव वित्त वानर पवनात्मजम् ॥ २२ ॥

भिक्षुरूपप्रतिच्छन्न सुग्रीवप्रियकाम्यया ।
ऋश्यमूकादिह प्राप्त कामग कामरूपिणम् ॥ २३ ॥

एवमुक्त्वा तु हनुमास्तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ ।
वाक्यज्ञौ वाक्यकुशल पुनर्नोवाच किचन ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
प्रहृष्टवदन· श्रीमान्भ्रातर पार्श्वत स्थितम् ॥ २५ ॥

सचिवोऽय कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मन ।
तमेव काङ्क्षमाणस्य ममान्तिकमुपागत ॥ २६ ॥

तमभ्यभाष सौमित्रे सुग्रीवसचिव कपिम् ।
वाक्यज्ञ मधुरैर्वाक्यै स्नेहयुक्तमरिंदम ॥ २७ ॥

नानृग्वेदविनीतस्य नायजुर्वेदधारिण' ।
नासामवेदविदुष शक्यमेव प्रभाषितुम् ॥ २८ ॥

नून व्याकरण कृत्स्नमनेन बहुधा श्रुतम् ।
बहु व्याहरतानेन न किंचिदपशब्दितम् ॥ २९ ॥

न मुखे नेत्रयोर्वापि ललाटे च भ्रुवोस्तथा ।
अन्येष्वपि च गात्रेषु दोष सविदित कचित् ॥

अविस्तरमसंदिग्धमविलम्बितमद्रुतम् ।
उर स्थ कण्ठग वाक्य वर्तते मध्यमे स्वरे ॥ ३१ ॥

सस्कारक्रमसपन्नामद्रुतामविलम्बिताम् ।
उच्चारयति कल्याणी वाच हृदयहारिणीम् ॥ ३२ ॥

अनया चित्रया वाचा त्रिस्थानव्यञ्जनस्थया ।
कस्य नाराध्यते चित्तमुद्यतासेररेरपि ॥ ३३ ॥

एवंविधो यस्य दूतो न भवेत्पार्थिवस्य तु ।
सिध्यन्ति हि कथ तस्य कार्याणा गतयोऽनघ ॥

एव गुणगणैर्युक्ता यस्य स्यु कार्यसाधका ।
तस्य सिध्यन्ति सर्वार्था दूतवाक्यप्रचोदिता ॥

एवमुक्तस्तु सौमित्रि सुग्रीवसचिव कपिम् ।
अभ्यभाषत वाक्यज्ञो वाक्यज्ञ पवनात्मजम् ॥

विदिता नौ गुणा विद्वन्सुग्रीवस्य महात्मन ।
तमेव चावा मार्गाव सुग्रीव प्लवगेश्वरम् ॥ ३७ ॥

यथा ब्रवीषि हनुमन्सुग्रीववचनादिह ।
तत्तथा हि करिष्यावो वचनात्तव सत्तम ॥ ३८ ॥

तत्तस्य वाक्य निपुण निशम्य
प्रहृष्टरूप पवनात्मज कपि ।
मन समाधाय जयोपपत्तौ
सख्य तदा कर्तुमियेष ताभ्याम् ॥ ३९ ॥

इति तृतीय सर्ग ॥

—*—

चतुर्थः सर्गः ॥

—*—

तत प्रहृष्टो हनुमान्कृत्यवानिति तद्वच ।
श्रुत्वा मधुरसभाष सुग्रीव मनसा गत ॥ १ ॥

भव्यो राज्यागमस्तस्य सुग्रीवस्य महात्मन ।
यदय कृत्यवान्प्राप्त कृत्य चैतदुपागतम् ॥ २ ॥

तत परमसहृष्टो हनुमान्प्लवगर्षभ ।
प्रत्युवाच ततो वाक्य राम वाक्यविशारद ॥ ३ ॥

किमर्थ त्व वन घोर पम्पाकाननमण्डितम् ।
आगत सानुजो दुर्ग नानाव्यालमृगायुतम् ॥ ४ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा लक्ष्मणो रामचोदित ।
आचचक्षे महात्मान राम दशरथात्मजम् ॥ ५ ॥

राजा दशरथो नाम द्युतिमान्धर्मवत्सल ।
चातुर्वर्ण्य स्वधर्मेण नित्यमेवाभ्यपालयत् ॥ ६ ॥

न द्वेष्टा विद्यते तस्य न च स द्वेष्टि कचन ।
स च सर्वेषु भूतेषु पितामह इवापर ॥ ७ ॥

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणै ।
तस्याय पूर्वज पुत्रो रामो नाम जनै श्रुत ॥ ८ ॥

शरण्य सर्वभूताना पितुर्निर्देशपारग ।
वीरो दशरथस्याय पुत्राणा गुणवत्तम ॥ ९ ॥

राजलक्षणसपन्न. सयुक्तो राजसपदा ।
राज्याद्भ्रष्टो वने वस्तु मया सार्धमिहागत ॥ १० ॥

भार्यया च महातेजा सीतयानुगतो वशी ।
दिनक्षये महातेजा प्रभयेव दिवाकर. ॥ ११ ॥

अहमस्यावरो भ्राता गुणैर्दास्यमुपागत ।
कृतज्ञस्य बहुज्ञस्य लक्ष्मणो नाम नामत ॥ १२ ॥

सुखार्हस्य महार्हस्य सर्वभूतहितात्मन. ।
ऐश्वर्येण च हीनस्य वनवासाश्रितस्य च ॥ १३ ॥

रक्षसापहृता भार्या रहिते कामरूपिणा ।
तच्च न ज्ञायते रक्ष पत्नी येनास्य सा हृता ॥ १४ ॥

दनुर्नाम दिते पुत्र शापाद्राक्षसता गत ।
आख्यातस्तेन सुग्रीव समर्थो वानरर्षभ ॥ १५ ॥

स ज्ञास्यति महावीर्यस्तव भार्यापहारिणम् ।
एवमुक्त्वा दनु स्वर्गं भ्राजमानो गत सुखम् ॥

एतत्ते सर्वमाख्यात याथातथ्येन पृच्छत ।
अह चैव हि रामश्च सुग्रीव शरण गतौ ॥ १७ ॥

एष दत्त्वा च वित्तानि प्राप्य चानुत्तम यश ।
लोकनाथ पुरा भूत्वा सुग्रीव नाथमिच्छति ॥१८॥

पिता यस्य पुरा ह्यासीच्छरण्यो धर्मवत्सल ।
तस्य पुत्र शरण्यश्च सुग्रीव शरण गत ॥ १९ ॥

सर्वलोकस्य धर्मात्मा शरण्य शरण पुरा ।
गुरुर्मे राघव सोऽय सुग्रीव शरण गत ॥ २० ॥

यस्य प्रसादे सतत प्रसीदेयुरिमा प्रजा ।
स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकाङ्क्षते ॥ २१ ॥

येन सर्वगुणोपेता पृथिव्या सर्वपार्थिवा ।
मानिता सतत राज्ञा सदा दशरथेन वै ॥ २२ ॥

तस्याय पूर्वज' पुत्रस्त्रिषु लोकेषु विश्रुत ।
सुग्रीव वानरेन्द्र तु राम. शरणमागत ॥ २३ ॥

शोकाभिभूते रामे तु शोकार्ते शरण गते ।
कर्तुमर्हति सुग्रीव प्रसाद हरियूथप ॥ २४ ॥

एव ब्रुवाण सौमित्रि करुण साश्रुलोचनम् ।
हनुमान्प्रत्युवाचेद वाक्य वाक्यविशारद ॥ २५ ॥

ईदृशा बुद्धिसपन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रिया ।
द्रष्टव्या वानरेन्द्रेण दिष्ट्या दर्शनमागता ॥ २६ ॥

स हि राज्यात्परिभ्रष्ट कृतवैरश्च वालिना ।
हृतदारो वने त्यक्तो भ्रात्रा विनिकृतो भृशम् ॥

करिष्यति स साहाय्य युवयोर्भास्करात्मज ।
सुग्रीव सह चास्माभि सीताया परिमार्गणे ॥

इत्येवमुक्त्वा हनुमाञ्श्लक्ष्ण मधुरया गिरा ।
बभाषे सोऽभिगच्छेम सुग्रीवमिति राघवम् ॥ २९ ॥

एव ब्रुवाण धर्मात्मा हनुमन्त स लक्ष्मण ।
प्रतिपूज्य यथान्यायमिद प्रोवाच राघवम् ॥ ३० ॥

कपि कथयते हृष्टो यथाय मारुतात्मज ।
कृत्यवान्सोऽपि सप्राप्त कृतकृत्योऽसि राघव ॥३१॥

प्रसन्नमुखवर्णश्च व्यक्त हृष्टश्च भाषते ।
नानृत वक्ष्यते धीरो हनुमान्मारुतात्मज ॥ ३२ ॥

तत स तु महाप्राज्ञो हनुमान्मारुतात्मज ।
जगामादाय तौ वीरौ हरिराजाय राघवौ ॥ ३३ ॥

भिक्षुरूप परित्यज्य वानर रूपमास्थित ।
पृष्ठमारोप्य तौ वीरौ जगाम कपिकुञ्जर ॥ ३४ ॥

स तु विपुलयशा कपिप्रवीर
पवनसुत कृतकृत्यवत्प्रहृष्ट ।
गिरिवरमुरुविक्रम प्रयात
सुशुभमति सह रामलक्ष्मणाभ्याम् ॥ ३५ ॥

इति चतुर्थ सर्ग ॥

—*—

पञ्चमः सर्गः ॥

—*—

ऋश्यमूकात्तु हनुमान्गत्वा तु मलयं गिरिम् ।
आचचक्षे तदा वीरौ कपिराजाय राघवौ ॥ १ ॥

अथ रामो महाप्राज्ञ सम्प्राप्तो दृढविक्रम ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा रामोऽयं सत्यविक्रम ॥ २ ॥

इक्ष्वाकूणा कुले जातो रामो दशरथात्मज ।
धर्मे निगदितश्चैव पितुर्निर्देशपारग ॥ ३ ॥

तस्यास्य वसतोऽरण्ये नियतस्य महात्मन ।
रावणेन हृता भार्या स त्वा शरणमागत ॥ ४ ॥

राजसूयाश्वमेधैश्च वह्निर्येनाभितर्पित ।
दक्षिणाश्च तथोत्सृष्टा गाव शतसहस्रश ॥ ५ ॥

तपसा सत्यवाक्येन वसुधा येन पालिता ।
स्त्रीहेतोस्तस्य पुत्रोऽय रामस्त्वा शरण गत ॥ ६ ॥

भवता सख्यकामौ तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रतिगृह्यार्चयस्वैतौ पूजनीयतमावुभौ ॥ ७ ॥

श्रुत्वा हनुमतो वाक्य सुग्रीवो हृष्टमानस ।
भयं च राघवाद्धोरं प्रजहौ विगतज्वर ॥ ८ ॥

स कृत्वा मानुष रूप सुग्रीव प्लवगर्षभ ।
दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्या प्रोवाच राघवम् ॥ ९ ॥

भवान्धर्मविनीतश्च विक्रान्त सर्ववत्सल ।
आख्याता वायुपुत्रेण तत्त्वतो मे भवद्गुणा ॥ १० ॥

तन्ममैवैष सत्कारो लाभश्चैवोत्तम प्रभो ।
यत्त्वमिच्छसि सौहार्द वानरेण मया सह ॥ ११ ॥

रोचते यदि वा सख्य बाहुरेष प्रसारित ।
गृह्यता पाणिना पाणिर्मर्यादा बध्यता ध्रुवा ॥ १२ ॥

एतत्तु वचन श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम् ।
स प्रहृष्टमना हस्त पीडयामास पाणिना ॥ १३ ॥

हृद्य सौहृदमालम्ब्य पर्यष्वजत पीडितम् ।
ततो हनूमान्सत्यज्य भिक्षुरूपमरिंदम ॥ १४ ॥

काष्ठयो स्वेन रूपेण जनयामास पावकम् ।
दीप्यमान ततो वह्नि पुष्परभ्यर्च्य सत्कृतम् ॥ १५ ॥

तयोर्मध्येऽथ सुप्रीतो निदधे सुसमाहित ।
ततोऽग्नि दीप्यमान तौ चक्रतुश्च प्रदक्षिणम् ॥१६॥

सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ ।
तत सुप्रीतमनसौ तावुभौ हरिराघवौ ॥ १७ ॥

अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ न तृप्तिमुपजग्मतु ।
त्व वयस्योऽसि मे हृद्यो ह्येक दु ख सुख च नौ ॥

सुग्रीव राघवो वाक्यमित्युवाच प्रहृष्टवत् ।
तत स पर्णबहुला छित्त्वा शाखा सुपुष्पिताम् ॥

सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद सराघव ।
लक्ष्मणायाथ सहृष्टो हनुमान्प्लवगर्षभ ॥ २० ॥

शाखा चन्दनवृक्षस्य ददौ परमपुष्पिताम् ।
तत प्रहृष्ट सुग्रीव श्लक्ष्ण मधुरया गिरा ॥ २१ ॥

प्रत्युवाच तदा राम हर्षव्याकुललोचन ।
अह विनिकृतो राम चरामीह भयार्दित ॥ २२ ॥

हृतभार्यो वने त्रस्तो दुर्गमे तदुपाश्रित ।
सोऽह त्रस्तो वने भीतो वसाम्युद्भ्रान्तचेतन ॥

वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव ।
वालिनो मे महाभाग भयार्तस्याभय कुरु ॥ २४ ॥

कर्तुमर्हसि काकुत्स्थ भय मे न भवेद्यथा ।
एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सल ॥ २५ ॥

प्रत्यभाषत काकुत्स्थ सुग्रीव प्रहसन्निव ।
उपकारफल मित्र विदित मे महाकपे ॥ २६ ॥

वालिन त वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम् ।
अमोघा सूर्यसकाशा ममैते निशिता शरा ॥२७॥

तस्मिन्वालिनि दुर्वृत्ते निपतिष्यन्ति वेगिता ।
कङ्कपत्रप्रतिच्छन्ना महेन्द्राशनिसनिभा ॥ २८ ॥

तीक्ष्णाग्रा ऋजुपर्वाण सरोषा भुजगा इव ।
तमद्य वालिन पश्य क्रूरैराशीविषोपमै ॥ २९ ॥

शरैर्विनिहत भूमौ विकीर्णमिव पर्वतम् ।
स तु तद्वचन श्रुत्वा राघवस्यात्मनो हितम् ।
सुग्रीव परमप्रीत सुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥३०॥

तव प्रसादेन नृसिंह राघव
प्रिया च राज्य च समाप्नुयामहम् ।
तथा कुरु त्व नरदेव वैरिण
यथा न हिंस्यात्स पुनर्ममाग्रज ॥ ३१ ॥

सीताकपीन्द्रक्षणदाचराणां
राजीवहेमज्वलनोपमानि ।

सुग्रीवरामप्रणयप्रसङ्गे
वामानि नेत्राणि सम स्फुरन्ति ॥ ३२ ॥

इति पञ्चम' सर्ग ॥

—*—

षष्ठः सर्गः ॥

—❀—

पुनरेवाब्रवीत्प्रीतो राघव रघुनन्दनम् ।
अयमाख्याति मे राम सचिवो मन्त्रिसत्तम. ॥ १ ॥

हनुमान्यन्निमित्त त्व निर्जन वनमागत ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वसतश्च वने तव ॥ २ ॥

रक्षसापहृता भार्या मैथिली जनकात्मजा
त्वया वियुक्ता रुदती लक्ष्मणेन च धीमता ॥ ३ ॥

अन्तरप्रेप्सुना तेन हत्वा गृध्र जटायुषम् ।
भार्यावियोगज दु खमचिरात्त्व विमोक्ष्यसे ॥ ४ ॥

अह तामानयिष्यामि नष्टा वेदश्रुतीमिव ।
रसातले वा वर्तन्ती वर्तन्ती वा नभस्तले ॥ ५ ॥

अहमानीय दास्यामि तव भार्यामरिंदम ।
इदं तथ्यं मम वचस्त्वमवेहि च राघव ॥ ६ ॥

न शक्या सा जरयितुमपि सेन्द्रैः सुरासुरैः ।
तव भार्या महाबाहो भक्ष्यं विषकृतं यथा ॥ ७ ॥

त्यज शोकं महाबाहो तां कान्तामानयामि ते ।
अनुमानात्तु जानामि मैथिली सा न संशयः ॥ ८ ॥

ह्रियमाणा मया दृष्टा रक्षसा क्रूरकर्मणा ।
क्रोशन्ती राम रामेति लक्ष्मणेति च विस्वरम् ॥

स्फुरन्ती रावणस्याङ्के पन्नगेन्द्रवधूर्यथा ।
आत्मना पञ्चमं मां हि दृष्ट्वा शैलतटे स्थितम् ॥१०॥

उत्तरीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानि च ।
तान्यस्माभिर्गृहीतानि निहितानि च राघव ॥११॥

आनयिष्याम्यहं तानि प्रत्यभिज्ञातुमर्हसि ।
तमब्रवीत्ततो रामः सुग्रीवं प्रियवादिनम् ॥ १२ ॥

आनयस्व सखे शीघ्रं किमर्थं प्रविलम्बसे ।
एवमुक्तस्तु सुग्रीवः शैलस्य गहनां गुहाम् ॥ १३ ॥

प्रविवेश तत शीघ्र राघवप्रियकाम्यया ।
उत्तरीय गृहीत्वा तु शुभान्याभरणानि च ॥ १४ ॥

इद पश्येति रामाय दर्शयामास वानर ।
ततो गृहीत्वा तद्वास शुभान्याभरणानि च ॥ १५ ॥

अभवद्बाष्पसरुद्धो नीहारेणेव चन्द्रमा ।
सीतास्नेहप्रवृत्तेन स तु बाष्पेण दूषित ॥ १६ ॥

हा प्रियेति रुदन्धैर्यमुत्सृज्य न्यपतत्क्षितौ ।
हृदि कृत्वा तु बहुशस्तमलकारमुत्तमम् ॥ १७ ॥

निशश्वास भृश सर्पो बिलस्थ इव रोषित ।
अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तु सौमित्रि वीक्ष्य पार्श्वत ॥१८॥

परिदेवयितु दीन राम समुपचक्रमे ।
पश्य लक्ष्मण वैदेह्या सत्यक्त ह्रियमाणया ॥ १९ ॥

उत्तरीयमिद भूमौ शरीराद्भूषणानि च ।
शाद्वलिन्या ध्रुव भूम्या सीतया ह्रियमाणया ॥ २० ॥

उत्सृष्ट भूषणमिद तथारूप हि दृश्यते ।
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥

नाभिजानामि केयूरे न च पश्यामि कुण्डले ।
नूपुरे त्वभिजानामि नित्य पादाभिवन्दनात् ॥ २२ ॥

तत स राघवो दीन सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।
ब्रूहि सुग्रीव क देश ह्रियन्ती लक्षिता त्वया ॥२३॥

रक्षसा रौद्ररूपेण मम प्राणै प्रिया प्रिया ।
क वा वसति तद्रक्षो महद्व्यसनद मम ॥ २४ ॥

यन्निमित्तमह सर्वान्नाशयिष्यामि राक्षसान् ।
हरता मैथिली येन मा च रोषयता भृशम् ।
आत्मनो जीवितान्ताय मृत्युद्वारमपावृतम् ॥ २५ ॥

मम दयिततरा हृता वनान्ता-
द्रजनिचरेण विमथ्य येन सा ।
कथय मम रिपु त्वमद्य वै
प्लवगपते यमसन्निधि नयामि ॥ २६ ॥

इति षष्ठ सर्ग ॥

——*——

सप्तमः सर्गः ॥

—※—

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणार्तेन वानर ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्य सबाष्प बाष्पगद्गद ॥ १ ॥

न जाने निलय तस्य सर्वथा पापरक्षस ।
सामर्थ्य विक्रम वापि दौष्कुलेयस्य वा कुलम् ॥२॥

सत्य ते प्रतिजानामि त्यज शोकमरिंदम ।
करिष्यामि तथा यत्न यथा प्राप्स्यसि मैथिलीम् ॥

रावण सगण हत्वा परितोष्यात्मपौरुषम् ।
तथास्मि कर्ता न चिराद्यथा प्रीतो भविष्यसि ॥४॥

अल वैक्लव्यमालम्ब्य धैर्यमात्मगत स्मर ।
त्वद्विधानामसदृशमीदृश विद्धि लाघवम् ॥ ५ ॥

मयापि व्यसन प्राप्त भार्याहरणज महत् ।
न चाहमेव शोचामि न च धैर्य परित्यजे ॥ ६ ॥

नाह तामनुशोचामि प्राकृतो वानरोऽपि सन् ।
महात्मा च विनीतश्च किं पुनर्धृतिमान्भवान् ॥ ७ ॥

बाष्पमापतितं धैर्यान्निग्रहीतुं त्वमर्हसि ।
मर्यादां सत्त्वयुक्तानां धृतिं नोत्स्रष्टुमर्हसि ॥ ८ ॥

व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा भये वा जीवितान्तके ।
विमृशन्वै स्वया बुद्ध्या धृतिमान्नावसीदति ॥ ९ ॥

बालिशस्तु नरो नित्यं वैक्लव्यं योऽनुवर्तते ।
स मज्जत्यवशः शोके भाराक्रान्तेव नौर्जले ॥ १० ॥

एषोऽञ्जलिर्मया बद्धः प्रणयात्त्वां प्रसादये ।
पौरुषं श्रय शोकस्य नान्तरं दातुमर्हसि ॥ ११ ॥

ये शोकमनुवर्तन्ते न तेषां विद्यते सुखम् ।
तेजश्च क्षीयते तेषां न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १२ ॥

शोकेनाभिप्रपन्नस्य जीविते चापि संशयः ।
स शोकं त्यज राजेन्द्र धैर्यमाश्रय केवलम् ॥ १३ ॥

हितं वयस्यभावेन ब्रूमि नोपदिशामि ते ।
वयस्यतां पूजयन्मे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १४ ॥

मधुरं सान्त्वितस्तेन सुग्रीवेण स राघवः ।
मुखमश्रुपरिक्लिन्नं वस्त्रान्तेन प्रमार्जयत् ॥ १५ ॥

प्रकृतिस्थस्तु काकुत्स्थ सुग्रीववचनात्प्रभु ।
सपरिष्वज्य सुग्रीवमिद वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥

कर्तव्य यद्वयस्येन स्निग्धेन च हितेन च ।
अनुरूप च युक्त च कृत सुग्रीव तत्त्वया ॥ १७ ॥

एष च प्रकृतिस्थोऽहमनुनीतस्त्वया सखे ।
दुर्लभो हीदृशो बन्धुरस्मिन्काले विशेषत ॥ १८ ॥

कि तु यत्नस्त्वया कार्यो मैथिल्या परिमार्गणे ।
राक्षसस्य च रौद्रस्य रावणस्य दुरात्मन ॥ १९ ॥

मया च यदनुष्ठेय विस्रब्धेन तदुच्यताम् ।
वर्षास्विव च सुक्षेत्रे सर्व सपद्यते मयि ॥ २० ॥

मया च यदिद वाक्यमभिमानात्समीरितम् ।
तत्त्वया हरिशार्दूल तत्त्वमित्युपधार्यताम् ॥ २१ ॥

अनृत नोक्तपूर्व मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
एतत्ते प्रतिजानामि सत्येनैव च ते शपे ॥ २२ ॥

तत प्रहृष्ट सुग्रीवो वानरै सचिवै सह ।
राघवस्य वच श्रुत्वा प्रतिज्ञात विशेषत ॥ २३ ॥

एवमेकान्तसपृक्तौ ततस्तौ नरवानरौ ।
उभावन्योन्यसदृश सुख दु ख प्रभाषताम् ॥ २४ ॥

महानुभावस्य वचो निशम्य
हरिर्नराणामृषभस्य तस्य ।
कृत स मेने हरिवीरमुख्य-
स्तदा स्वकार्य हृदयेन विद्वान् ॥ २५ ॥

इति सप्तम सर्ग. ॥

—*—

अष्टमः सर्गः ॥

—*—

परितुष्टस्तु सुग्रीवस्तेन वाक्येन वानर ।
लक्ष्मणस्याग्रतो राममिद वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

सर्वथाहमनुग्राह्यो देवतानामसशय ।
उपपन्नगुणोपेत सखा यस्य भवान्मम ॥ २ ॥

शक्य खलु भवेद्राम सहायेन त्वयानघ ।
सुरराज्यमपि प्राप्तु स्वराज्य किं पुन प्रभो ॥ ३ ॥

सोऽहं सभाज्यो बन्धूनां सुहृदां चैव राघव ।
यस्याग्निसाक्षिकं मित्रं लब्धं राघववंशजम् ॥ ४ ॥

अहमप्यनुरूपस्ते वयस्यो ज्ञास्यसे शनैः ।
न तु वक्तुं समर्थोऽहं स्वयमात्मगतान्गुणान् ॥५॥

महात्मनां तु भूयिष्ठं त्वद्विधानां कृतात्मनाम् ।
निश्चला भवति प्रीतिर्धैर्यमात्मवतामिव ॥ ६ ॥

रजतं वा सुवर्णं वा वस्त्राण्याभरणानि च ।
अविभक्तानि साधूनामवगच्छन्ति साधव ॥ ७ ॥

आढ्यो वापि दरिद्रो वा दुःखितः सुखितोऽपि वा ।
निर्दोषो वा सदोषो वा वयस्यः परमा गतिः ॥ ८ ॥

धनत्यागः सुखत्यागो देहत्यागोऽपि वा पुनः ।
वयस्यार्थे प्रवर्तन्ते स्नेहं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ ९ ॥

तत्तथेत्यब्रवीद्रामः सुग्रीवं प्रियवादिनम् ।
लक्ष्मणस्याग्रतो लक्ष्म्या वासवस्येव धीमतः ॥ १० ॥

ततो रामं स्थितं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम् ।
सुग्रीवः सर्वतश्चक्षुर्वने लोलमपातयत् ॥ ११ ॥

स ददर्श तत सालमविदूरे हरीश्वर ।
सुपुष्पमीषत्पत्राढ्य भ्रमरैरुपशोभितम् ॥ १२ ॥

तस्यैका पर्णबहुला भङ्क्त्वा शाखा सुपुष्पिताम् ।
सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद सराघव ॥ १३ ॥

तावासीनौ ततो दृष्ट्वा हनूमानपि लक्ष्मणम् ।
सालशाखा समुत्पाट्य विनीतमुपवेशयत् ॥ १४ ॥

सुखोपविष्ट राम तु प्रसन्नमुदधि यथा ।
फलपुष्पसमाकीर्णे तस्मिन्गिरिवरोत्तमे ॥ १५ ॥

तत प्रहृष्ट सुग्रीव श्लक्ष्ण मधुरया गिरा ।
उवाच प्रणयाद्राम हर्षव्याकुलिताक्षरम् ॥ १६ ॥

अह विनिकृतो भ्रात्रा चराम्येष भयार्दित ।
ऋश्यमूक गिरिवर हृतभार्य सुदु खित ॥ १७ ॥

सोऽह त्रस्तो भये मग्नो वसाम्युद्भ्रान्तचेतन ।
वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव ॥ १८ ॥

वालिनो मे भयार्तस्य सर्वलोकाभयंकर ।
ममापि त्वमनाथस्य प्रसाद कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥

एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सल ।
प्रत्युवाच स काकुत्स्थ सुग्रीव प्रहसन्निव ॥ २० ॥

उपकारफल मित्रमपकारोऽरिलक्षणम् ।
अद्यैव त हनिष्यामि तव भार्यापहारिणम् ॥ २१ ॥

इमे हि मे महावेगा पत्रिणस्तिग्मतेजस ।
कार्त्तिकेयवनोद्भूता शरा हेमविभूषिता ॥ २२ ॥

कङ्कपत्रप्रतिच्छन्ना महेन्द्राशनिसनिभा ।
सुपर्वाण सुतीक्ष्णाग्रा सरोषा इव पन्नगा ॥ २३ ॥

भ्रातृसज्ञममित्र ते वालिन कृतकिल्बिषम् ।
शरैर्विनिहत पश्य विकीर्णमिव पर्वतम् ॥ २४ ॥

राघवस्य वच श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपति ।
प्रहर्षमतुल लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् ॥ २५ ॥

राम शोकाभिभूतोऽह शोकार्तानां भवान्गति ।
वयस्य इति कृत्वा हि त्वय्यह परिदेवये ॥ २६ ॥

त्व हि पाणिप्रदानेन वयस्यो मेऽग्निसाक्षिकम् ।
कृत प्राणैर्बहुमत सत्येनापि शपामि ते ॥ २७ ॥

वयस्य इति कृत्वा च विस्रब्धं प्रवदाम्यहम् ।
दुःखमन्तर्गतं यन्मे मनो हरति नित्यशः ॥ २८ ॥

एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पदूषितलोचनः ।
बाष्पोपहतया वाचा नोच्चैः शक्नोति भाषितुम् ॥

बाष्पवेगं तु सहसा नदीवेगमिवागतम् ।
धारयामास धैर्येण सुग्रीवो रामसंनिधौ ॥ ३० ॥

स निगृह्य तु तं बाष्पं प्रमृज्य नयने शुभे ।
विनिःश्वस्य च तेजस्वी राघवं पुनरब्रवीत् ॥ ३१ ॥

पुराहं वालिना राम राज्यात्स्वादवरोपितः ।
परुषाणि च संश्राव्य निर्धूतोऽस्मि बलीयसा ॥३२॥

हृता भार्या च मे तेन प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।
सुहृदश्च मदीया ये संयता बन्धनेषु ते ॥ ३३ ॥

यत्नवांश्च सुदुष्टात्मा मद्विनाशाय राघव ।
बहुशस्तत्प्रयुक्ताश्च वानरा निहता मया ॥ ३४ ॥

शङ्कया त्वेतया चेह दृष्ट्वा त्वामपि राघव ।
नोपसर्पाम्यहं भीतो भये सर्वे हि बिभ्यति ॥ ३५ ॥

केवल हि सहाया मे हनूमत्प्रमुखास्त्विमे ।
अतोऽहं धारयाम्यद्य प्राणान्कृच्छ्रगतोऽपि सन् ॥

एते हि कपय स्निग्धा मा रक्षन्ति समन्तत ।
सह गच्छन्ति गन्तव्ये नित्य तिष्ठन्ति च स्थिते ॥

सक्षेपस्त्वेष ते राम किमुक्त्वा विस्तर हि ते ।
स मे ज्येष्ठो रिपुर्भ्राता वाली विश्रुतपौरुष ॥ ३८ ॥

तद्विनाशाद्धि मे दु ख प्रणष्ट स्यादनन्तरम् ।
सुख मे जीवित चैव तद्विनाशनिबन्धनम् ॥ ३९ ॥

एष मे राम शोकान्त शोकार्तेन निवेदित ।
दु खित सुखितो वापि सख्युर्नित्य सखा गति ॥

श्रुत्वैतद्वचन राम सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।
किंनिमित्तमभूद्वैर श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ॥ ४१ ॥

अह हि कारण श्रुत्वा वैरस्य तव वानर ।
आनन्तर्य विधास्यामि सप्रधार्य बलाबलम् ॥ ४२ ॥

बलवान्हि ममामर्ष श्रुत्वा त्वामवमानितम् ।
वर्धते हृदयोत्कम्पी प्रावृड्वेग इवाम्भस ॥ ४३ ॥

हृष्ट कथय विस्रब्धो यावदारोप्यते धनु ।
सृष्टश्चेद्धि मया बाणो निरस्तश्च रिपुस्तव ॥ ४४ ॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीव काकुत्स्थेन महात्मना ।
प्रहर्षमतुल लेभे चतुर्भि सह वानरै ॥ ४५ ॥

तत प्रहृष्टवदन सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजे ।
वैरस्य कारण तत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ४६ ॥

इति अष्टम. सर्ग. ॥

नवमः सर्गः ॥

श्रूयता राम यद्वृत्तमादित प्रभृति त्वया ।
यथा वैर समुद्भूत यथा चाह निराकृत ॥ १ ॥

वाली नाम मम भ्राता ज्येष्ठ शत्रुनिषूदन ।
पितुर्बहुमतो नित्य ममापि च तथा पुरा ॥ २ ॥

पितर्युपरतेऽस्माक ज्येष्ठोऽयमिति मन्त्रिभिः ।
कपीनामीश्वरो राज्ये कृत. परमसमत ॥ ३ ॥

राज्य प्रशासतस्तस्य पितृपैतामह महत् ।
अह सर्वेषु कालेषु प्रणत प्रेष्यवत्स्थित ॥ ४ ॥

मायावी नाम तेजस्वी पूर्वजो दुन्दुभे सुत ।
तेन तस्य महद्वैर स्त्रीकृत विश्रुत पुरा ॥ ५ ॥

स तु सुप्तजने रात्रौ किष्किन्धाद्वारमागत ।
नर्दति स्म सुसरब्धो वालिन चाह्वयद्रणे ॥ ६ ॥

प्रसुप्तस्तु मम भ्राता नर्दित भैरवस्वनम् ।
श्रुत्वा न ममृषे वाली निष्पपात जवात्तदा ॥ ७ ॥

स तु वै नि.सृत क्रोधात्त हन्तुमसुरोत्तमम् ।
वार्यमाणस्तत स्त्रीभिर्मया च प्रणतात्मना ॥ ८ ॥

स तु निर्धूय सर्वान्नो निर्जगाम महाबल. ।
ततोऽहमपि सौहार्दान्नि सृतो वालिना सह ॥ ९ ॥

स तु मे भ्रातर दृष्ट्वा मा च दूरादवस्थितम् ।
असुरो जातसन्त्रास प्रदुद्राव ततो भृशम् ॥ १० ॥

तस्मिन्द्रवति सन्त्रस्ते ह्यावा द्रुततर गतौ ।
प्रकाशश्च कृतो मार्गश्चन्द्रेणोद्गच्छता तदा ॥ ११ ॥

स तृणैरावृत दुर्गं धरण्या विवर महत् ।
प्रविवेशासुरो वेगादावामासाद्य विष्ठितौ ॥ १२ ॥

त प्रविष्ट रिपु दृष्ट्वा बिल रोषवश गत ।
मामुवाच तदा वाली वचन क्षुभितन्द्रिय ॥ १३ ॥

इह त्व तिष्ठ सुग्रीव बिलद्वारि समाहित ।
यावदत्र प्रविश्याह निहन्मि सहसा रिपुम् ॥ १४ ॥

मया त्वेनद्वच श्रुत्वा याचित स परतप ।
शापयित्वा च मा पद्भ्या प्रविवेश बिल महत् ॥

तस्य प्रविष्टस्य बिल साग्र सवत्सरो गत. ।
स्थितस्य च मम द्वारि स कालोऽप्यत्यवर्तत ॥१६॥

अह तु नष्ट त ज्ञात्वा स्नेहादागतसभ्रम ।
भ्रातर तु न पश्यामि पापाशङ्कि च मे मन ॥१७॥

अथ दीर्घस्य कालस्य बिलात्तस्माद्विनि सृतम् ।
सफेन रुधिर रक्तमह दृष्ट्वा सुदु खित ॥ १८ ॥

नर्दतामसुराणा च ध्वनिर्मे श्रोत्रमागत. ।
निरस्तस्य च सग्रामे क्रोशतो नि स्वनो गुरो ॥

अहं त्ववगतो बुद्ध्या चिह्नैस्तैर्भ्रातरं हतम् ।
पिधाय च बिलद्वारं शिलया गिरिमात्रया ॥ २० ॥

शोकार्तश्चोदकं कृत्वा किष्किन्धामागतः सखे ।
गूहमानस्य मे तत्त्वं यत्नतो मन्त्रिभिः श्रुतम् ॥ २१॥

ततोऽहं तैः समागम्य समतैरभिषेचितः ।
राज्यं प्रशासतस्तस्य न्यायतो मम राघव ॥ २२ ॥

आजगाम रिपुं हत्वा वाली तमसुरोत्तमम् ।
अभिषिक्तं तु मां दृष्ट्वा वाली सरक्तलोचनः ॥ २३ ॥

मदीयान्मन्त्रिणो बद्ध्वा परुषं वाक्यमब्रवीत् ।
निग्रहेऽपि समर्थस्य तं पापं प्रति राघव ॥ २४ ॥

न प्रावर्तत मे बुद्धिर्भ्रातुर्गौरवयन्त्रिता ।
हत्वा शत्रुं स मे भ्राता प्रविवेश पुरं तदा ॥ २५ ॥

मानयंस्तं महात्मानं यथावच्चाभ्यवादयम् ।
उक्ताश्च नाशिषस्तेन संतुष्टेनान्तरात्मना ॥ २६ ॥

नत्वा पादावहं तस्य मुकुटेनास्पृशं प्रभो ।
कृताञ्जलिरुपागम्य स्थितोऽहं तस्य पार्श्वतः ।
अपि वाली मम क्रोधान्न प्रसादं चकार सः ॥२७॥

इति नवमः सर्गः ॥

दशमः सर्गः ॥

—*—

तत क्रोधसमाविष्ट संरब्ध तमुपागतम् ।
अहं प्रसादयाचक्रे भ्रातर हितकाम्यया ॥ १ ॥

दिष्ट्यासि कुशली प्राप्तो दिष्ट्यापि निहतो रिपु ।
अनाथस्य हि मे नाथस्त्वमेकोऽनाथनन्दन ॥ २ ॥

इद बहुशलाक ते पूर्णचन्द्रमिवोदितम् ।
छत्र सवालव्यजन प्रतीच्छस्व मयोद्यतम् ॥ ३ ॥

आर्तश्चाथ बिलद्वारि स्थित सवत्सर नृप ।
दृष्ट्वाह शोणित द्वारि बिलाच्चापि समुत्थितम् ॥ ४ ॥

शोकसविग्नहृदयो भृश व्याकुलितेन्द्रिय ।
अपिधाय बिलद्वार गिरिशृङ्गेण तत्तथा ॥ ५ ॥

तस्माद्देशादपाक्रम्य किष्किन्धा प्राविश पुन ।
विषादात्त्विह मा दृष्ट्वा पौरैर्मन्त्रिभिरेव च ॥ ६ ॥

अभिषिक्तो न कामेन तन्मे त्व क्षन्तुमर्हसि ।
त्वमेव राजा मानार्ह सदा चाह यथापुरम् ॥ ७ ॥

राजभावनियोगोऽथ मया त्वद्विरहात्कृत ।
सामात्यपौरनगर स्थित निहतकण्टकम् ॥ ८ ॥

न्यासभूतमिद राज्य तव निर्यातयाम्यहम् ।
मा च रोष कृथा सौम्य मयि शत्रुनिबर्हण ॥ ९ ॥

याचे त्वा शिरसा राजन्मया बद्धोऽयमञ्जलि ।
बलादस्मि समागम्य मन्त्रिभि पुरवासिभि. ॥

राजभावे नियुक्तोऽह शून्यदेशजिगीषया ।
स्निग्धमेव ब्रुवाण मा स तु निर्भर्त्स्य वानर ॥११॥

धिक्त्वामिति च मामुक्त्वा बहु तत्तदुवाच ह ।
प्रकृतीश्च समानीय मन्त्रिणश्चैव समतान् ॥ १२ ॥

मामाह सुहृदा मध्ये वाक्य परमगर्हितम् ।
विदित वो यथा रात्रौ मायावी स महासुरः ॥१३॥

मा समाह्वयत क्रूरो युद्धकाङ्क्षी सुदुर्मति ।
तस्य तद्गर्जित श्रुत्वा नि सृतोऽह नृपालयात् ॥१४॥

अनुयातश्च मा तूर्णमय भ्राता सुदारुण ।
स तु दृष्ट्वैव मा रात्रौ सद्वितीय महाबल ॥

प्राद्रवद्भयसन्त्रस्तो वीक्ष्यावां तमनुद्रुतौ ।
अनुद्रुतश्च वेगेन प्रविवेश महाबिलम् ॥ १६ ॥

तं प्रविष्टं विदित्वा तु सुघोरं सुमहद्बिलम् ।
अयमुक्तोऽथ मे भ्राता मया तु क्रूरदर्शनः ॥ १७ ॥

अहत्वा नास्ति मे शक्तिः प्रतिगन्तुमितः पुरीम् ।
बिलद्वारि प्रतीक्ष त्वं यावदेनं निहन्म्यहम् ॥ १८ ॥

स्थितोऽयमिति मत्वा तु प्रविष्टोऽहं दुरासदम् ।
तं च मे मार्गमाणस्य गतः संवत्सरस्तदा ॥ १९ ॥

स तु दृष्टो मया शत्रुरनिर्वेदाद्भयावहः ।
निहतश्च मया तत्र सोऽसुरो बन्धुभिः सह ॥

तस्यास्यात्तु प्रवृत्तेन रुधिरौघेण तद्बिलम् ।
पूर्णमासीद्दुराक्रामं स्तनतस्तस्य भूतले ॥ २१ ॥

सूदयित्वा तु तं शत्रुं विक्रान्तं तं महासुरम् ।
निष्क्रामन्नेव पश्यामि बिलस्यापिहितं मुखम् ॥२२॥

विक्रोशमानस्य तु मे सुग्रीवेति पुनः पुनः ।
यदा प्रतिवचो नास्ति ततोऽहं भृशदुःखितः ॥२३॥

पादप्रहारैस्तु मया बहुभिस्तद्विदारितम् ।
ततोऽहं तेन निष्क्रम्य पथा पुरमुपागतः ॥ २४ ॥

अत्रानेनास्मि संरुद्धो राज्यं प्रार्थयतात्मनः ।
सुग्रीवेण नृशंसेन विस्मृत्य भ्रातृसौहृदम् ॥ २५ ॥

एवमुक्त्वा तु मां तत्र वस्त्रेणैकेन वानरः ।
तदा निर्वासयामास वाली विगतसाध्वसः ॥ २६ ॥

तेनाहमपविद्धश्च हृतदारश्च राघव ।
तद्भयाच्च महीं कृत्स्नां क्रान्तेयं सवनार्णवाम् ॥ २७ ॥

ऋश्यमूकं गिरिवरं भार्याहरणदुःखितः ।
प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणान्तरे ॥ २८ ॥

एतत्ते सर्वमाख्यातं वैरानुकथनं महत् ।
अनागसा मया प्राप्तं व्यसनं पश्य राघव ॥ २९ ॥

वालिनस्तु भयार्तस्य सर्वलोकाभयंकर ।
कर्तुमर्हसि मे वीर प्रसादं तस्य निग्रहात् ॥ ३० ॥

एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मसंहितम् ।
वचनं वक्तुमारेभे सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥ ३१ ॥

अमोघा सूर्यसकाशा ममैते निशिता शरा ।
तस्मिन्वालिनि दुर्वृत्ते निपतिष्यन्ति वेगिता ॥

यावत्त नाभिपश्यामि तव भार्यापहारिणम् ।
तावत्स जीवेत्पापात्मा वाली चारित्रदूषक ॥ ३३ ॥

आत्मानुमानात्पश्यामि मग्न त्वा शोकसागरे ।
त्वामह तारयिष्यामि काम प्राप्स्यसि पुष्कलम् ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा राघवस्यात्मनो हितम् ।
सुग्रीव परमप्रीत सुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥

इति दशम. सर्ग ॥

—※—

एकादशः सर्गः ॥

—※—

रामस्य वचन श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनम् ।
सुग्रीव पूजयाचक्रे राघव प्रशशस च ॥ १ ॥

असशय प्रज्वलितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगै शरै ।
त्व दहे कुपितो लोकान्युगान्त इव भास्कर ॥२॥

वालिन पौरुष यत्तद्यच्च वीर्यं धृतिश्च या ।
तन्ममैकमना श्रुत्वा विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ३ ॥

समुद्रात्पश्चिमात्पूर्वं दक्षिणादपि चोत्तरम् ।
क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतक्लम ॥ ४ ॥

अग्राण्यारुह्य शैलाना शिखराणि महान्त्यपि ।
ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य तरसा प्रतिगृह्णाति वीर्यवान् ॥ ५ ॥

बहव सारवन्तश्च वनेषु विविधा द्रुमा ।
वालिना तरसा भग्ना बल प्रथयतात्मन ॥ ६ ॥

महिषो दुन्दुभिर्नाम कैलासशिखरप्रभ ।
बल नागसहस्रस्य धारयामास वीर्यवान् ॥ ७ ॥

वीर्योत्सेकेन दुष्टात्मा वरदानाच्च मोहित ।
जगाम सुमहाकाय समुद्र सरिता पतिम् ॥ ८ ॥

ऊर्मिमन्तमतिक्रम्य सागर रत्नसचयम् ।
मह्य युद्ध प्रयच्छेति तमुवाच महार्णवम् ॥ ९ ॥

तत समुद्रो धर्मात्मा समुत्थाय महाबल ।
अब्रवीद्वचन राजन्नसुरं कालचोदितम् ॥ १० ॥

समर्थो नास्मि ते दातु युद्ध युद्धविशारद ।
श्रूयता चाभिधास्यामि यस्ते युद्ध प्रदास्यति ॥११॥

शैलराजो महारण्ये तपस्विशरण परम् ।
शकरश्वशुरो नाम्ना हिमवानिति विश्रुत ॥ १२ ॥

गुहाप्रस्रवणोपेतो बहुकदरनिर्दर ।
स समर्थस्तव प्रीतिमतुलां कर्तुमाहवे ॥ १३ ॥

त भीत इति विज्ञाय समुद्रमसुरोत्तम ।
हिमवद्वनमागच्छच्छरश्चापादिव च्युत ॥ १४ ॥

ततस्तस्य गिरे श्वेता गजेन्द्रविपुला शिला ।
चिक्षेप बहुधा भूमौ दुन्दुभिर्विननाद च ॥ १५ ॥

तत श्वेताम्बुदाकार सौम्य प्रीतिकराकृति ।
हिमवानब्रवीद्वाक्य स्व एव शिखरे स्थित ॥ १६ ॥

क्लेष्टुमर्हसि मा न त्व दुन्दुभे धर्मवत्सल ।
रणकर्मस्वकुशलस्तपस्विशरणं ह्यहम् ॥ १७ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा गिरिराजस्य धीमत ।
उवाच दुन्दुभिर्वाक्य रोषात्सरक्तलोचन ॥ १८ ॥

यदि युद्धेऽसमर्थस्त्व मद्भयाद्वा निरुद्यम ।
तमाचक्ष्व प्रदद्यान्मे योऽद्य युद्ध युयुत्सत ॥ १९ ॥

हिमवानब्रवीद्वाक्य श्रुत्वा वाक्यविशारद. ।
अनुक्तपूर्व धर्मात्मा क्रोधात्तमसुरोत्तमम् ॥ २० ॥

वाली नाम महाप्राज्ञ शक्रतुल्यपराक्रम ।
अध्यास्ते वानर श्रीमान्किष्किन्धामतुलप्रभाम् ॥

स समर्थो महाप्राज्ञस्तव युद्धविशारद ।
द्वन्द्वयुद्ध महद्दातु नमुचेरिव वासव ॥ २२ ॥

त शीघ्रमभिगच्छ त्व यदि युद्धमिहेच्छसि ।
स हि दुर्धर्षणो नित्य शूर समरकर्मणि ॥ २३ ॥

श्रुत्वा हिमवतो वाक्य क्रोधाविष्ट स दुन्दुभि ।
जगाम ता पुरीं तस्य किष्किन्धा वालिनस्तदा ॥

धारयन्माहिष रूप तीक्ष्णशृङ्गो भयावह ।
प्रावृषीव महामेघस्तोयपूर्णो नभस्तले ॥ २५ ॥

ततस्तद्द्वारमागम्य किष्किन्धाया महाबल ।
ननर्द कम्पयन्भूमि दुन्दुभिर्दुन्दुभिर्यथा ॥ २६ ॥

समीपस्थान्द्रुमान्भञ्जन्वसुधा दारयन्खुरै ।
विषाणेनोल्लिखन्दर्पात्तद्द्वार द्विरदो यथा ॥ २७ ॥

अन्त पुरगतो वाली श्रुत्वा शब्दममर्षण ।
निष्पपात सह स्त्रीभिस्ताराभिरिव चन्द्रमा ॥२८॥

मित व्यक्ताक्षरपद तमुवाचाथ दुन्दुभिम् ।
हरीणामीश्वरो वाली सर्वेषा वनचारिणाम् ॥ २९ ॥

किमर्थं नगरद्वारमिद रुद्ध्वा विनर्दसि ।
दुन्दुभे विदितो मेऽसि रक्ष प्राणान्महाबल ॥ ३० ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा वानरेन्द्रस्य धीमत ।
उवाच दुन्दुभिर्वाक्य रोषात्सरक्तलोचन ॥ ३१ ॥

न त्व स्त्रीसनिधौ वीर वचन वक्तुमर्हसि ।
मम युद्ध प्रयच्छाद्य ततो ज्ञास्यामि ते बलम् ॥३२॥

अथ वा धारयिष्यामि क्रोधमद्य निशामिमाम् ।
गृह्यतामुदय स्वैर कामभोगेषु वानर ॥ ३३ ॥

दीयता सप्रदान च परिष्वज्य च वानरान् ।
सर्वशाखामृगेन्द्रस्त्व ससादय सुहृज्जनान् ॥ ३४ ॥

सुदृष्टां कुरु किष्किन्धां कुरुष्वात्मसमं पुरे ।
क्रीडस्व च सह स्त्रीभिरह ते दर्पनाशन ॥ ३५ ॥

यो हि मत्तं प्रमत्तं वा सुप्तं वा रहितं भृशम् ।
हन्यात्स भ्रूणहा लोके त्वद्विध मदमोहितम् ॥ ३६ ॥

स प्रहस्याब्रवीन्मन्दं क्रोधात्तमसुरोत्तमम् ।
विसृज्य ताः स्त्रियः सर्वास्ताराप्रभृतिकास्तदा ॥३७॥

मत्तोऽयमिति मा मंस्था यद्यभीतोऽसि संयुगे ।
मदोऽयं सम्प्रहारेऽस्मिन्वीरपानं समर्थ्यताम् ॥३८ ॥

तमेवमुक्त्वा संक्रुद्धो मालामुत्क्षिप्य काञ्चनीम् ।
पित्रा दत्तां महेन्द्रेण युद्धाय व्यवतिष्ठत ॥ ३९ ॥

विषाणयोर्गृहीत्वा तं दुन्दुभिं गिरिसंनिभम् ।
आविध्यत तदा वाली विनदन्कपिकुञ्जरः ॥ ४० ॥

वाली व्यापातयाचक्रे ननर्द च महास्वनम् ।
श्रोत्राभ्यामथ रक्तं तु तस्य सुस्राव पात्यतः ॥ ४१ ॥

तयोस्तु क्रोधसंरम्भात्परस्परजयैषिणोः ।
युद्धं समभवद्घोरं दुन्दुभेर्वानरस्य च ॥ ४२ ॥

अयुध्यत तदा वाली शक्रतुल्यपराक्रम ।
मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव शिलाभि पादपैस्तथा ॥ ४३ ॥

परस्पर घ्नतोस्तत्र वानरासुरयोस्तदा ।
असीददसुरो युद्धे शक्रसूनुर्व्यवर्धत ॥ ४४ ॥

व्यापारवीर्यधैर्यैश्च परिक्षीण पराक्रमै ।
त तु दुन्दुभिमुत्पाट्य धरण्यामभ्यपातयत् ॥ ४५ ॥

युद्धे प्राणहरे तस्मिन्निष्पिष्टो दुन्दुभिस्तदा ।
पपात च महाकाय क्षितौ पञ्चत्वमागत ॥ ४६ ॥

त तोलयित्वा बाहुभ्या गतसत्त्वमचेतनम् ।
चिक्षेप बलवान्वाली वेगनैकेन योजनम् ॥ ४७ ॥

तस्य वेगप्रविद्धस्य वक्त्रात्क्षतजाबिन्दव ।
प्रपेतुर्मारुतोत्क्षिप्ता मतङ्गस्याश्रम प्रति ॥ ४८ ॥

तान्दृष्ट्वा पतितास्तस्य मुनि शोणितविप्रुष ।
क्रुद्धस्तत्र महाभागश्चिन्तयामास को न्वयम् ॥

येनाह सहसा स्पृष्ट शोणितेन दुरात्मना ।
कोऽय दुरात्मा दुर्बुद्धिरकृतात्मा च बालिश ॥५०॥

इत्युक्त्वाथ विनिष्क्रम्य ददर्श मुनिपुंगव ।
महिष पर्वताकार गतासु पतित भुवि ॥ ५१ ॥

स तु विज्ञाय तपसा वानरेण कृत हि तत् ।
उत्ससर्ज महाशाप क्षेप्तार वालिन प्रति ॥ ५२ ॥

इह तेनाप्रवेष्टव्य प्रविष्टस्य वधो भवेत् ।
वन मत्सश्रय येन दूषित रुधिरस्रवै ॥ ५३ ॥

संभग्ना पादपाश्चेम क्षिपतेहासुरी तनुम् ।
समन्ताद्योजन पूर्णमाश्रम मामकं यदि ॥ ५४ ॥

आगमिष्यति दुर्बुद्धिर्व्यक्त स न भविष्यति ।
ये चापि सचिवास्तस्य सश्रिता मामक वनम् ॥ ५५ ॥

न च तैरिह वस्तव्य श्रुत्वा यान्तु यथासुखम् ।
यदि तेऽपीह तिष्ठन्ति शपिष्ये तानपि ध्रुवम् ॥ ५६ ॥

वनेऽस्मिन्मामकेऽत्यर्थं पुत्रवत्परिपालिते ।
पत्राङ्कुरविनाशाय फलमूलाभवाय च ॥ ५७ ॥

दिवसश्चास्य मर्यादा य द्रष्टा श्वोऽस्मि वानरम् ।
बहुवर्षसहस्राणि स वै शैलो भविष्यति ॥ ५८ ॥

ततस्ते वानराः श्रुत्वा गिरं मुनिसमीरिताम् ।
निश्चक्रमुर्वनात्तस्मात्तान्दृष्ट्वा वालिरब्रवीत् ॥ ५९ ॥

किं भवन्तः समस्ताश्च मतङ्गवनवासिनः ।
मत्समीपमनुप्राप्ता अपि स्वस्ति वनौकसाम् ॥६०॥

ततस्ते कारणं सर्वं तदा शापं च वालिनः ।
शशंसुर्वानराः सर्वे वालिने हेममालिने ॥ ६१ ॥

एतच्छ्रुत्वा तदा वाली वचनं वानरेरितम् ।
स महर्षिं तदासाद्य याचते स्म कृताञ्जलिः ॥ ६२ ॥

महर्षिस्तमनादृत्य प्रविवेशाश्रमं तदा ।
शापधारणभीतस्तु वाली विह्वलतां गतः ॥ ६३ ॥

ततः शापभयाद्भीत ऋश्यमूकं महागिरिम् ।
प्रवेष्टुं नेच्छति हरिर्द्रष्टुं वापि नरेश्वर ॥ ६४ ॥

तस्याप्रवेशं ज्ञात्वाहमिदं राम महावनम् ।
विचरामि सहामात्यो विषादेन विवर्जितः ॥ ६५ ॥

एषोऽस्थिनिचयस्तस्य दुन्दुभेः संप्रकाशते ।
वीर्योत्सेकान्निरस्तस्य गिरिकूटोपमो महान् ॥ ६६ ॥

इमे च विपुला साला सप्त शाखावलम्बिन ।
यत्रैक घटते वाली निष्पत्रयितुमोजसा ॥ ६७ ॥

एतदस्यासम वीर्य मया राम प्रकीर्तितम् ।
कथ त वालिन हन्तु समरे शक्ष्यसे नृप ॥ ६८ ॥

तथा ब्रुवाण सुग्रीव प्रहसँल्लक्ष्मणोऽब्रवीत् ।
कस्मिन्कर्मणि निर्वृत्ते श्रद्दध्या वालिनो वधम् ॥

तमुवाचाथ सुग्रीव सप्त सालानिमान्पुरा ।
एवमेकैकशो वाली विव्याधाथ स चासकृत् ॥७०॥

रामोऽपि दारयेदेषा बाणेनैकेन चेद्द्रुमम् ।
वालिन निहत मन्ये दृष्ट्वा रामस्य विक्रमम् ॥७१॥

हतस्य महिषस्यास्थि पादेनैकेन लक्ष्मण ।
उद्यम्याथ प्रक्षिपेच्चेत्तरसा द्वे धनु शते ॥ ७२ ॥

एवमुक्त्वा तु सुग्रीवो राम रक्तान्तलोचनम् ।
ध्यात्वा मुहूर्त काकुत्स्थ पुनरेव वचोऽब्रवीत् ॥७३॥

शूरश्च शूरघाती च प्रख्यातबलपौरुष ।
बलवान्वानरो वाली सयुगेष्वपराजित ॥ ७४ ॥

दृश्यन्ते चास्य कर्माणि दुष्कराणि सुरैरपि ।
यानि सचिन्त्य भीतोऽहमृश्यमूक समाश्रित ॥

तमजय्यमधृष्य च वानरेन्द्रममर्षणम् ।
विचिन्तयन्न मुञ्चामि ऋश्यमूकमह त्विमम् ॥७६॥

उद्विग्न शङ्कितश्चापि विचरामि महावने ।
अनुरक्तै' सहामात्यैर्हनुमत्प्रमुखैर्वरै. ॥ ७७ ॥

उपलब्ध च मे श्लाघ्य सन्मित्र मित्रवत्सल ।
त्वामह पुरुषव्याघ्र हिमवन्तमिवाश्रित ॥ ७८ ॥

किं तु तस्य बलज्ञोऽह दुर्भ्रातुर्बलशालिन ।
अप्रत्यक्ष तु मे वीर्य समरे तव राघव ॥ ७९ ॥

न खल्वह त्वा तुलये नावमन्ये न भीषये ।
कर्मभिस्तस्य भीमैस्तु कातर्य जनित मम ॥ ८० ॥

काम राघव ते वाणी प्रमाण धैर्यमाकृति ।
सूचयन्ति पर तेजो भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ ८१ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा सुग्रीवस्य महात्मन ।
स्मितपूर्वमथो राम प्रत्युवाच हरिं प्रभु ॥ ८२ ॥

यदि न प्रत्ययोऽस्मासु विक्रमे तव वानर ।
प्रत्यय समरे श्लाघ्यमहमुत्पादयामि ते ॥ ८३ ॥

एवमुक्त्वा तु सुग्रीव सान्त्व लक्ष्मणपूर्वज ।
राघवो दुन्दुभ काय पादाङ्गुष्ठेन लीलया ॥ ८४ ॥

तोलयित्वा महाबाहुश्चिक्षेप दशयोजनम् ।
असुरस्य तनु शुष्का पादाङ्गुष्ठेन वीर्यवान् ॥ ८५ ॥

क्षिप्त दृष्ट्वा तत काय सुग्रीव पुनरब्रवीत् ।
लक्ष्मणस्याग्रतो राममिद वचनमर्थवत् ॥ ८६ ॥

हरीणामग्रतो वीर तपन्तमिव भास्करम् ।
आर्द्र समास प्रत्यग्र क्षिप्त: काय पुरा सखे ॥

लघु सप्रति निर्मासस्तृणभूतश्च राघव ।
परिश्रान्तेन मत्तेन भ्रात्रा मे वालिना तदा ॥ ८८ ॥

क्षिप्तमेव प्रहर्षेण भवता रघुनन्दन ।
नात्र शक्य बल ज्ञातु तव वा तस्य वाधिकम् ॥

आर्द्र शुष्कमिति ह्येतत्सुमहद्राघवान्तरम् ।
स एव सशयस्तात तव तस्य च यद्बले ॥ ९० ॥

सालमेक तु निर्भिन्द्या भवेद्व्यक्तिर्बलाबले ।
कृत्वेद कार्मुक सज्य हस्तिहस्तमिवाततम् ।
आकर्णपूर्णमायम्य विसृजस्व महाशरम् ॥ ९१ ॥

इम हि साल सहितस्त्वया शरो
न सशयोऽत्रास्ति विदारयिष्यति ।
अल विमर्शेन मम प्रिय ध्रुव
कुरुष्व राजात्मज शापितो मया ॥ ९२ ॥

यथा हि तेज सु वर सदा रवि-
र्यथा हि शैलो हिमवान्महाद्रिषु ।
यथा चतुष्पात्सु च केसरी वर-
स्तथा नराणामसि विक्रमे वर ॥ ९३ ॥

इति एकादश. सर्ग ॥

—※—

द्वादशः सर्गः ॥

—※—

एतच्च वचन श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम् ।
प्रत्ययार्थं महातेजा रामो जग्राह कार्मुकम् ॥ १ ॥

स गृहीत्वा धनुर्घोर शरमेक च मानद ।
सालमुद्दिश्य चिक्षेप ज्यास्वनै पूरयन्दिश ॥ २ ॥

स विसृष्टो बलवता बाण स्वर्णपरिष्कृत ।
भित्त्वा सालान्गिरिप्रस्थे सप्त भूमि विवेश ह ॥३॥

प्रविष्टश्च मुहूर्तेन धरां भित्त्वा महाजव ।
निष्पत्य च पुनस्तूर्ण स्वतूर्णी पुनराविशत् ॥ ४ ॥

तान्दृष्ट्वा सप्त निर्भिन्नान्सालान्वानरपुगव ।
रामस्य शरवेगेन विस्मय परमं गत ॥ ५ ॥

स मूर्ध्ना न्यपतद्भूमौ प्रलम्बीकृतभूषण ।
सुग्रीव परमप्रीतो राघवाय कृताञ्जलि ॥ ६ ॥

इद चोवाच धर्मज्ञ कर्मणा तेन हर्षित ।
रामं सर्वास्त्रविदुषां श्रेष्ठ शूरमवस्थितम् ॥ ७ ॥

सेन्द्रानपि सुरान्सर्वास्त्व बाणै पुरुषर्षभ ।
समर्थ समरे हन्तु कि पुनर्वालिन प्रभो ॥ ८ ॥

येन सप्त महासाला गिरिर्भूमिश्च दारिता ।
बाणेनैकेन काकुत्स्थ स्थाता ते को रणाग्रत ॥ ९ ॥

अद्य मे विगत शोक प्रीतिरद्य परा मम ।
सुहृद त्वा समासाद्य महेन्द्रवरुणोपमम् ॥ १० ॥

तमद्यैव प्रियार्थं मे वैरिण भ्रातृरूपिणम् ।
वालिन जहि काकुत्स्थ मया बद्धोऽयमञ्जलि ॥११॥

ततो राम परिष्वज्य सुग्रीव प्रियदर्शनम् ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुमत वच• ॥ १२ ॥

अस्माद्गच्छेम किष्किन्धा क्षिप्र गच्छ त्वमग्रत ।
गत्वा चाह्वय सुग्रीव वालिन भ्रातृगन्धिनम् ॥१३॥

सर्वे ते त्वरित गत्वा किष्किन्धा वालिन पुरीम् ।
वृक्षैरात्मानमावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने ॥ १४ ॥

सुग्रीवो व्यनदद्घोर वालिनो ह्वानकारणात् ।
गाढ परिहितो वेगान्नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम ॥ १५ ॥

ननाद सुमहानाद पूरयन्वै नभ स्थलम् ।
त श्रुत्वा निनद भ्रातु क्रुद्धो वाली महाबल ॥

निष्पपात सुसरब्धो भास्करोऽस्ततटादिव ।
ततस्तु तुमुल युद्ध वालिसुग्रीवयोरभूत् ॥ १७ ॥

गगने ग्रहयोर्घोर बुधाङ्गारकयोरिव ।
तलैरशनिकल्पैश्च वज्रकल्पैश्च मुष्टिभि ॥ १८ ॥

जघ्नतु समरेऽन्योन्य भ्रातरौ क्रोधमूर्छितौ ।
ततो रामो धनुष्पाणिस्तावुभौ समुदीक्ष्य तु ॥ १९ ॥

अन्योन्यसदृशौ वीरावुभौ देवाविवाश्विनौ ।
यन्नावगच्छत्सुग्रीव वालिन वापि राघव ॥ २० ॥

ततो न कृतवान्बुद्धि मोक्तुमन्तकर शरम् ।
एतस्मिन्नन्तरे भग्न सुग्रीवस्तेन वालिना ॥ २१ ॥

अपश्यन्राघव नाथमृश्यमूक प्रदुद्रुवे ।
क्लान्तो रुधिरसिक्ताङ्ग प्रहारैर्जर्जरीकृत ॥ २२ ॥

वालिनाभिद्रुत क्रोधात्प्रविवेश महावनम् ।
त प्रविष्ट वन दृष्ट्वा वाली शापभयार्दित ॥

मुक्तो ह्यसि त्वमित्युक्त्वा सनिवृत्तो महाद्युति ।
राघवोऽपि सह भ्रात्रा सह चैव हनूमता ॥ २४ ॥

तदेव वनमागच्छत्सुग्रीवो यत्र वानर ।
त समीक्ष्यागत राम सुग्रीव सहलक्ष्मणम् ॥ २५ ॥

ह्रीमान्दीनमुवाचेद वसुधामवलोकयन् ।
आह्वयस्वेति मामुक्त्वा दर्शयित्वा च विक्रमम् ॥

वैरिणा घातयित्वा च किमिदानी त्वया कृतम् ।
तामेव वेला वक्तव्य त्वया राघव तत्त्वत ॥ २७ ॥

वालिन न निहन्मीति ततो नाहमितो व्रजे ।
तस्य चैव ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मन ॥ २८ ॥

करुण दीनया वाचा राघव पुनरब्रवीत् ।
सुग्रीव श्रूयता तात क्रोधश्च व्यपनीयताम् ॥२९॥

कारण येन बाणोऽय न मया स विसर्जित ।
अलकारेण वेषेण प्रमाणेन गतेन च ॥

त्व च सुग्रीव वाली च सदृशौ स्थ' परस्परम् ।
स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेन च वानर ॥ ३१ ॥

विक्रमेण च वाक्यैश्च व्यक्ति वा नोपलक्षये ।
ततोऽह रूपसादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम ॥ ३२ ॥

नोत्सृजामि महावेग शर शत्रुनिबर्हणम् ।
जीवितान्तकर घोर सादृश्यात्तु विशङ्कित ॥३३॥

मूलघातो न नौ स्याद्धि द्वयोरपि कृतो मया ।
त्वयि वीरे विपन्ने हि अज्ञानाल्लाघवान्मया ॥

मौढ्य च मम बाल्य च ख्यापित स्याद्धरीश्वर ।
दत्ताभयवधो नाम पातक महदुच्यते ॥ ३५ ॥

अह च लक्ष्मणश्चैव सीता च वरवर्णिनी ।
त्वदधीना वय सर्वे वनेऽस्मिञ्शरण भवान् ॥ ३६ ॥

तस्माद्युध्यस्व भूयस्त्व नि शङ्को वानरेश्वर ।
अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव पश्य वालिनमाहवे ॥ ३७ ॥

निरस्तमिषुणैकेन वेष्टमान महीतले ।
अभिज्ञान कुरुष्व त्वमात्मनो वानरेश्वर ॥ ३८ ॥

येन त्वामभिजानीया द्वन्द्वयुद्धमुपागतम् ।
गजपुष्पीमिमा फुल्लामुत्पाट्य शुभलक्षणाम् ॥३९॥

कुरु लक्ष्मण कण्ठेऽस्य सुग्रीवस्य महात्मन ।
ततो गिरितटे जातामुत्पाट्य कुसुमाकुलाम् ॥ ४० ॥

लक्ष्मणो गजपुष्पीं ता तस्य कण्ठे व्यसर्जयत् ।
स तया शुशुभे श्रीमाल्लँतया कण्ठसक्तया ॥ ४१ ॥

विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ।
मालयेव बलाकाना ससध्य इव तोयद ॥

विभ्राजमानो वपुषा र मवाक्यसमाहित ।
जगाम सह रामण किष्किन्धा वालिपालिताम् ॥

इति द्वादश सर्ग ॥

—*—

त्रयोदशः सर्गः ॥

—*—

ऋश्यमूकात्स धर्मात्मा किष्किन्धा लक्ष्मणाग्रज ।
जगाम सहसुग्रीवो वालिविक्रमपालिताम ॥ १ ॥

समुद्यम्य महच्चाप राम काञ्चनभूषितम् ।
शराश्चादित्यसकाशान्गृहीत्वा रणसाधकान् ॥ २ ॥

अग्रतस्तु ययौ तस्य राघवस्य महात्मन ।
सुग्रीव सहतग्रीवो लक्ष्मणश्च महाबल ॥ ३ ॥

पृष्ठतो हनुमान्वीरो नलो नीलश्च वानर ।
तारश्चैव महातेजा हरियूथपयूथप ॥ ४ ॥

ते वीक्षमाणा वृक्षांश्च पुष्पभारावलम्बिन: ।
प्रसन्नाम्बुवहांश्चैव सरित सागरगमा: ॥ ५ ॥

कन्दराणि च शैलांश्च निर्दराणि गुहास्तथा ।
शिखराणि च मुख्यानि दरीश्च प्रियदर्शना ॥ ६ ॥

वैडूर्यविमलै पर्णै पद्मैश्चाकोशकुड्मलै ।
शोभितान्सजलान्मार्गे तटाकांश्च व्यलोकयन् ॥७॥

कारण्डै सारसैर्हंसैर्वञ्जुलैर्जलकुक्कुटै: ।
चक्रवाकैस्तथा चान्यै शकुनैरुपनादितान् ॥ ८ ॥

मृदुशष्पाङ्कुराहारान्निर्भयान्वनगोचरान् ।
चरत सर्वतोऽपश्यन्स्थलीषु हरिणान्स्थितान् ॥९॥

तटाकवैरिणश्चापि शुक्लदन्तविभूषितान् ।
घोरानेकचरान्वन्यान्द्विरदान्कूलघातिन ॥ १० ॥

मत्तान्गिरितटोत्कृष्टाञ्जङ्गमानिव पर्वतान् ।
वारणान्वारिदप्रख्यान्महीरेणुसमुक्षितान् ॥ ११ ॥

वने वनचरांश्चान्यान्खेचरांश्च विहंगमान् ।
पश्यन्तस्त्वरिता जग्मु सुग्रीववशवर्तिन ॥ १२ ॥

तथा तु गच्छता तत्र त्वरितं रघुनन्दनः ।
द्रुमषण्डं वनं दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् ॥ १३ ॥

एष मेघ इवाकाशे वृक्षषण्डः प्रकाशते ।
मेघसंघातविपुलः पर्यन्तकदलीवृतः ॥ १४ ॥

किमेतज्ज्ञातुमिच्छामि सखे कौतूहलं हि मे ।
कौतूहलापनयनं कर्तुमिच्छाम्यहं त्वया ॥ १५ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
गच्छन्नेवाचचक्षेऽथ सुग्रीवस्तन्महद्वनम् ॥ १६ ॥

एतद्राघव विस्तीर्णमाश्रमं श्रमनाशनम् ।
उद्यानवनसंपन्नं स्वादुमूलफलोदकम् ॥ १७ ॥

अत्र सप्तजना नाम मुनयः संशितव्रताः ।
सप्तैवासन्नधःशीर्षा नियतं जलशायिनः ॥ १८ ॥

सप्तरात्रकृताहारा वायुना वनवासिनः ।
दिवं वर्षशतैर्याताः सप्तभिः सकलेवराः ॥ १९ ॥

तेषामेवंप्रभावाणां द्रुमप्राकारसंवृतम् ।
आश्रमं सुदुराधर्षमपि सेन्द्रैः सुरासुरैः ॥ २० ॥

पक्षिणो वर्जयन्त्येतत्तथान्ये वनचारिण ।
विशन्ति मोहाद्ये तत्र निवर्तन्ते न ते पुन ॥ २१ ॥

विभूषणरवाश्चात्र श्रूयन्ते सकलाक्षरा ।
तूर्यगीतस्वनाश्चात्र गन्धो दिव्यश्च राघव ॥ २२ ॥

त्रेताग्नयोऽपि दीप्यन्ते धूमो ह्यत्र प्रकाशते ।
वेष्टयन्निव वृक्षाग्रान्कपोताङ्गारुणो घन ॥ २३ ॥

एते वृक्षा प्रकाशन्ते धूमसंसक्तमस्तका ।
मेघजालप्रतिच्छन्ना वैडूर्यगिरयो यथा ॥ २४ ॥

कुरु प्रणाम धर्मात्मंस्तान्समुद्दिश्य राघव ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रयत संयताञ्जलि ॥ २५ ॥

प्रणमन्ति हि ये तेषा मुनीनां भावितात्मनाम् ।
न तेषामशुभ किंचिच्छरीरे राम दृश्यते ॥ २६ ॥

ततो राम सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन कृताञ्जलि ।
समुद्दिश्य महात्मानस्तानृषीनभ्यवादयत् ॥ २७ ॥

अभिवाद्य तु धर्मात्मा रामो भ्राता च लक्ष्मण ।
सुग्रीवो वानराश्चैव जग्मु संहृष्टमानसा ॥ २८ ॥

ते गत्वा दूरमध्वानं तस्मात्सप्तजनाश्रमात् ।
ददृशुस्तां दुराधर्षां किष्किन्धां वालिपालिताम् ॥

ततस्तु रामानुजरामवानराः
प्रगृह्य शस्त्राण्युदितार्कतेजसः ।
पुरीं सुरेशात्मजवीर्यपालितां
वधाय शत्रोः पुनरागताः सह ॥ ३० ॥

इति त्रयोदशः सर्गः ॥

—※—

चतुर्दशः सर्गः ॥

—*—

सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिपालिताम् ।
वृक्षैरात्मानमावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने ॥ १ ॥

विसार्य सर्वतो दृष्टिं कानने काननप्रियः ।
सुग्रीवो विपुलग्रीवः क्रोधमाहारयद्भृशम् ॥ २ ॥

ततः स निनदं घोरं कृत्वा युद्धाय चाह्वयत् ।
परिवारैः परिवृतो नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥ ३ ॥

गर्जन्निव महामेघो वायुवेगपुर सर ।
अथ बालार्कसदृशो दृप्तसिंहगतिस्तदा ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा राम क्रियादक्ष सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ।
हरिवागुरया व्याप्ता तप्तकाञ्चनतोरणाम् ॥ ५ ॥

पश्य प्राकारयन्त्राढ्या किष्किन्धा वालिन पुरीम् ।
प्रतिज्ञा या त्वया वीर कृता वालिवधे पुरा ॥ ६ ॥

सफला ता कुरु क्षिप्र लता काल इवागत ।
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सुग्रीवेण स राघव ॥ ७ ॥

तमथोवाच सुग्रीव वचन शत्रुसूदन ।
कृताभिज्ञानचिह्नस्त्वमनया गजसाह्वया ॥ ८ ॥

लक्ष्मणेन समुत्पाट्य यैषा कण्ठे कृता तव ।
शोभसे ह्यधिक वीर लतया कण्ठसक्तया ॥ ९ ॥

विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ।
अद्य वालिसमुत्थ ते भय वैर च वानर ॥ १० ॥

एकेनाह प्रमोक्ष्यामि बाणमोक्षेण सयुगे ।
मम दर्शय सुग्रीव वैरिण भ्रातृरूपिणम् ॥ ११ ॥

वाली विनिहतो यावद्वने पांसुषु वेष्टते ।
यदि दृष्टिपथं प्राप्तो जीवन्स विनिवर्तते ॥ १२ ॥

ततो दोषेण मा गच्छेत्सद्यो गर्हेश्च मा भवान् ।
प्रत्यक्षं सप्त ते साला मया बाणेन दारिताः ॥१३॥

तेनावेहि बलेनाद्य वालिनं निहतं मया ।
अनृतं नोक्तपूर्वं मे वीर कृच्छ्रेऽपि तिष्ठता ॥ १४ ॥

धर्मलोभपरीतेन न च वक्ष्ये कथंचन ।
सफलां च करिष्यामि प्रतिज्ञां जहि संभ्रमम् ॥१५॥

प्रसूतं कलमं क्षेत्रे वर्षेणेव शतक्रतुः ।
तदाह्वाननिमित्तं त्वं वालिनो हेममालिनः ॥ १६ ॥

सुग्रीव कुरु तं शब्दं निष्पतेद्येन वानरः ।
जितकाशी बलश्लाघी त्वया चाधर्षितः पुरा ॥ १७ ॥

निष्पतिष्यत्यसङ्गेन वाली स प्रियसंयुगः ।
रिपूणां धर्षणं शूरा मर्षयन्ति न संयुगे ॥ १८ ॥

जानन्तस्तु स्वकं वीर्यं स्त्रीसमक्षं विशेषतः ।
स तु रामवचः श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ॥ १९ ॥

ननर्द क्रूरनादेन विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम् ।
तस्य शब्देन वित्रस्ता गावो यान्ति हतप्रभा ।।२०।।

राजदोषपरामृष्टा कुलस्त्रिय इवाकुला ।
द्रवन्ति च मृगा शीघ्र भग्ना इव रणे हया ।
पतन्ति च खगा भूमौ क्षीणपुण्या इव ग्रहा ।।२१।।

तत स जीमूतगणप्रणादो
नाद ह्यमुञ्चत्त्वरया प्रतीत ।
सूर्यात्मज: शौर्यविवृद्धतेजा
सरित्पतिर्वानिलचञ्चलोर्मि ।। २२ ।।

इति चतुर्दश सर्ग ।।

पञ्चदश: सर्ग: ।।

अथ तस्य निनाद तु सुग्रीवस्य महात्मन ।
शुश्रावान्त:पुरगतो वाली भ्रातुरमर्षण ।। १ ।।

श्रुत्वा तु तस्य निनद सर्वभूतप्रकम्पनम् ।
मदश्चैकपदे नष्ट. क्रोधश्चापतितो महान् ।। २ ।।

स तु रोषपरीताङ्गो वाली सन्ध्यातपप्रभ ।
उपरक्त इवादित्य सद्यो निष्प्रभता गत ॥ ३ ॥

वाली दंष्ट्राकरालस्तु क्रोधाद्दीप्ताग्निसन्निभ ।
भात्युत्पतितपद्मस्तु समृणाल इव ह्रद ॥ ४ ॥

शब्द दुर्मर्षण श्रुत्वा निष्पपात ततो हरि ।
वेगेन चरणन्यासैर्दारयन्निव मेदिनीम् ॥ ५ ॥

त तु तारा परिष्वज्य स्नेहाद्दर्शितसौहृदा ।
त्रस्ता प्रोवाच सम्भ्रान्ता हितोदर्कमिद वच ॥

साधु क्रोधमिम वीर नदीवेगमिवागतम् ।
शयनादुत्थित काल्य त्यज भुक्तामिव स्रजम् ॥७॥

काल्यमेतेन सग्रामं करिष्यसि हरीश्वर ।
वीर ते शत्रुबाहुल्य फल्गुता वा न विद्यते ॥ ८ ॥

सहसा तव निष्क्रामो मम तावन्न रोचते ।
श्रूयता चाभिधास्यामि यन्निमित्त निवार्यसे ॥ ९ ॥

पूर्वमापतित क्रोधात्स त्वामाह्वयते युधि ।
निष्पत्य च निरस्तस्ते हन्यमानो दिशो गत ॥

त्वया तस्य निरस्तस्य पीडितस्य विशेषत॰ ।
इहैत्य पुनराह्वान शङ्का जनयतीव मे ॥ ११ ॥

दर्पश्च व्यवसायश्च यादृशस्तस्य नर्दत ।
निनादस्य च सरम्भो नैतदल्प हि कारणम् ॥१२॥

नासहायमह मन्ये सुग्रीव तमिहागतम् ।
अवष्टब्धसहायश्च यमाश्रित्यैष गर्जति ॥ १३ ॥

प्रकृत्या निपुणश्चैव बुद्धिमाश्चैव वानर ।
अपरीक्षितवीर्येण सुग्रीव सह नैष्यति ॥ १४ ॥

पूर्वमेव मया वीर श्रुत कथयतो वच ।
अङ्गदस्य कुमारस्य वक्ष्यामि त्वा हित वच ॥१५॥

अङ्गदस्तु कुमारोऽथ वनान्तमुपनिर्गत ।
प्रवृत्तिस्तेन कथिता चारैराप्तैर्निवेदिता ॥ १६ ॥

अयोध्याधिपते पुत्रौ शूरौ समरदुर्जयौ ।
इक्ष्वाकूणा कुले जातौ प्रथितौ रामलक्ष्मणौ ॥१७॥

सुग्रीवप्रियकामार्थं प्राप्तौ तत्र दुरासदौ ।
तव भ्रातुर्हि विख्यात॰ सहायो रणकर्कश ॥ १८ ॥

राम परबलामर्दी युगान्ताग्निरिवोत्थित ।
निवासवृक्ष साधूनामापन्नाना परा गति ॥ १९ ॥

आर्ताना सश्रयश्चैव यशसश्चैकभाजनम् ।
ज्ञानविज्ञानसपन्नो निदेशे निरत पितु ॥ २० ॥

धातूनामिव शैलेन्द्रो गुणानामाकरो महान् ।
तत्क्षम न विरोधस्ते सह तेन महात्मना ॥ २१ ॥

दुर्जयेनाप्रमेयेण रामेण रणकर्मसु ।
शूर वक्ष्यामि ते किचिन्न चेच्छाम्यभ्यसूयितुम् ।

श्रूयता क्रियता चैव तव वक्ष्यामि यद्धितम् ।
यौवराज्येन सुग्रीव तूर्ण साध्वभिषेचय ॥ २३ ॥

विग्रह मा कृथा वीर भ्रात्रा राजन्बलीयसा ।
अह हि ते क्षम मन्ये तेन रामेण सौहृदम् ॥ २४ ॥

सुग्रीवेण च सप्रीति वैरमुत्सृज्य दूरत ।
लालनीयो हि ते भ्राता यवीयानेष वानर ॥

तत्र वा सन्निहस्थो वा सर्वथा बन्धुरेव ते ।
न हि तेन सम बन्धु भुवि पश्यामि कचन ॥ २६ ॥

दानमानादिसत्कारै कुरुष्व प्रत्यनन्तरम् ।
वैरमेतत्समुत्सृज्य तव पार्श्वे स तिष्ठतु ॥ २७ ॥

सुग्रीवो विपुलग्रीवस्तव बन्धु सदा मत ।
भ्रातु सौहृदमालम्ब नान्या गतिरिहास्ति ते ॥२८॥

यदि ते मत्प्रिय कार्य यदि चावैषि मा हिताम् ।
याच्यमान प्रयत्नेन साधु वाक्य कुरुष्व मे ॥ २९ ॥

प्रसीद पथ्य शृणु जल्पित हि मे
न रोषमेवानुविधातुमर्हसि ।
क्षमो हि ते कोसलराजसूनुना
न विग्रह शक्रसमानतेजसा ॥ ३० ॥

तदा हि तारा हितमेव वाक्यं
त वालिन पथ्यमिद बभाषे ।
न रोचते तद्वचन हि तस्य
कालाभिपन्नस्य विनाशकाले ॥ ३१ ॥

इति पञ्चदश सर्ग ॥

—*—

षोडशः सर्गः ॥

—❀—

तामेव ब्रुवती तारा ताराधिपनिभाननाम् ।
वाली निर्भर्त्सयामास वचन चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

गर्जतोऽस्य च सरम्भ भ्रातु शत्रोर्विशेषत ।
मर्षयिष्याम्यहं केन कारणेन वरानने ॥ २ ॥

अधर्षितानां शूराणा समरेष्वनिवर्तिनाम् ।
धर्षणामर्षण भीरु मरणादतिरिच्यते ॥ ३ ॥

सोढु न च समर्थोऽह युद्धकामस्य सयुगे ।
सुग्रीवस्य च सरम्भ हीनग्रीवस्य गर्जत ॥ ४ ॥

न च कार्यो विषादस्ते राघव प्रति मत्कृते ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च कथ पाप करिष्यति ॥ ५ ॥

निवर्तस्व सह स्त्रीभि कथ भूयोऽनुगच्छसि ।
सौहृद दर्शित तारे मयि भक्ति कृता त्वया ॥ ६ ॥

प्रतियोत्स्याम्यहं गत्वा सुग्रीवं जहि सभ्रमम् ।
दर्पमात्र विनेष्यामि न च प्राणैर्विमोक्ष्यते ॥ ७ ॥

अहं ह्याजिस्थितस्यास्य करिष्यामि यथेप्सितम् ।
वृक्षैर्मुष्टिप्रहारैश्च पीडित प्रतियास्यति ॥ ८ ॥

न मे गर्वितमायस्त सहिष्यति दुरात्मवान् ।
कृत तारे सहायत्व सौहृद दर्शित मयि ॥ ९ ॥

शापितासि मम प्राणैर्निवर्तस्व जयेन च ।
अहं जित्वा निवर्तिष्ये तमहं भ्रातर रणे ॥ १० ॥

त तु तारा परिष्वज्य वालिन प्रियवादिनी ।
चकार रुदती मन्द दक्षिणा सा प्रदक्षिणम् ॥ ११ ॥

तत स्वस्त्ययन कृत्वा मन्त्रवद्विजयैषिणी ।
अन्त पुर सह स्त्रीभि प्रविष्टा शोकमोहिता ॥१२॥

प्रविष्टायां तु ताराया सह स्त्रीभि स्वमालयम् ।
नगरान्निर्ययौ क्रुद्धो महासर्प इव श्वसन् ॥ १३ ॥

स निष्पत्य महातेजा वाली परमरोषण ।
सर्वतश्चारयन्दृष्टि शत्रुदर्शनकाङ्क्षया ॥ १४ ॥

स ददर्श तत श्रीमान्सुग्रीवं हेमपिङ्गलम् ।
सुसवीतमवष्टब्ध दीप्यमानमिवानलम् ॥ १५ ॥

स त दृष्ट्वा महावीर्यं सुग्रीव पर्यवस्थितम् ।
गाढ परिदधे वासो वाली परमरोषण ॥ १६ ॥

स वाली गाढसवीतो मुष्टिमुद्यम्य वीर्यवान् ।
सुग्रीवमेवाभिमुखो ययौ योद्धु कृतक्षण. ॥ १७ ॥

श्लिष्टमुष्टि समुद्यम्य सरब्धतरमागत ।
सुग्रीवोऽपि तमुद्दिश्य वालिन हेममालिनम् ॥ १८ ॥

त वाली क्रोधताम्राक्ष सुग्रीव रणपण्डितम् ।
आपतन्त महावेगमिद वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥

एष मुष्टिर्मया बद्धो गाढ सनिहिताङ्गुलि॰ ।
मया वेगविमुक्तस्ते प्राणानादाय यास्यति ॥ २० ॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीव क्रुद्धो वालिनमब्रवीत् ।
तव चैव हरन्प्रणान्मुष्टि॰ पततु मूर्धनि ॥ २१ ॥

ताडितस्तेन सक्रुद्धस्तमभिक्रम्य वेगित ।
अभवच्छोणितोद्गारी सोत्पीड इव पर्वत ॥ २२ ॥

सुग्रीवेण तु नि सङ्ग सालमुत्पाट्य तेजसा ।
गात्रेष्वभिहतो वाली वज्रेणेव महागिरि ॥ २३ ॥

स तु वाली प्रचलित सालताडनविह्वल ।
गुरुभारसमाक्रान्तो नौसार्थ इव सागरे ॥ २४ ॥

तौ भीमबलविक्रान्तौ सुपर्णसमवेगिनौ ।
प्रवृद्धौ घोरवपुषौ चन्द्रसूर्याविवाम्बरे ॥ २५ ॥

परस्परममित्रघ्नौ च्छिद्रान्वेषणतत्परौ ।
ततोऽवर्धत वाली तु बलवीर्यसमन्वित ॥ २६ ॥

सूर्यपुत्रो महावीर्य सुग्रीव परिहीयते ।
वालिना भग्नदर्पस्तु सुग्रीवो मन्दविक्रम ॥ २७ ॥

वालिन प्रति सामर्षो दर्शयामास लाघवम् ।
वृक्षै सशाखै सशिखैर्वज्रकोटिनिभैर्नखे. ॥ २८ ॥

मुष्टिभिर्जानुभि पद्भिर्बाहुभिश्च पुन पुन ।
तयोर्युद्धमभूद्घोर वृत्रवासवयोरिव ॥ २९ ॥

तौ शोणिताक्तौ युध्येता वानरौ वनचारिणौ ।
मेघाविव महाशब्दैस्तर्जयानौ परस्परम् ॥ ३० ॥

हीयमानमथोऽपश्यत्सुग्रीव वानरेश्वरम् ।
प्रेक्षमाण दिशश्चैव राघव स मुहुर्मुहु ॥ ३१ ॥

ततो रामो महातेजा आर्त दृष्ट्वा हरीश्वरम् ।
शर च वीक्षते वीरो वालिनो वधकारणात् ॥ ३२ ॥

ततो धनुषि सधाय शरमाशीविषोपमम् ।
पूरयामास तच्चाप कालचक्रमिवान्तक ॥ ३३ ॥

तस्य ज्यातलघोषेण त्रस्ता पत्ररथेश्वरा ।
प्रदुद्रुवुर्मृगाश्चैव युगान्त इव मोहिता ॥ ३४ ॥

मुक्तस्तु वज्रनिर्घोष प्रदीप्ताशनिसनिभ ।
राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातित ॥ ३५ ॥

ततस्तेन महातेजा वीर्योत्सिक्त कपीश्वर ।
वेगेनाभिहतो वाली निपपात महीतले ॥ ३६ ॥

इन्द्रध्वज इवोद्धूत पौर्णमास्या महीतले ।
आश्वयुक्समये मासि गतश्रीको विचेतन ॥ ३७ ॥

नरोत्तम कालयुगान्तकोपम
शरोत्तम काञ्चनरूप्यभूषितम् ।
ससर्ज दीप्त तममित्रमर्दन
सधूममग्निं मुखतो यथा हर ॥ ३८ ॥

अथोक्षित शोणिततोयविस्रवै
सुपुष्पिताशोक इवानिलोद्धत ।
विचेतनो वासवसूनुराहवे
विभ्रंशितेन्द्रध्वजवत्क्षितिं गत ॥ ३९ ॥

इति षोडशः सर्ग ॥

—※—

सप्तदशः सर्गः ॥

—※—

तत शरेणाभिहतो रामेण रणकर्कश ।
पपात सहसा वाली निकृत्त इव पादप ॥ १ ॥

स भूमौ न्यस्तसर्वाङ्गस्तप्तकाञ्चनभूषणः ।
अपतद्देवराजस्य मुक्तरश्मिरिव ध्वज. ॥ २ ॥

तस्मिन्निपतिते भूमौ वानराणा गणेश्वरे ।
नष्टचन्द्रमिव व्योम न व्यराजत मेदिनी ॥ ३ ॥

भूमौ निपतितस्यापि तस्य देह महात्मन. ।
न श्रीर्जहाति न प्राणा न तेजो न पराक्रमः ॥ ४ ॥

शक्रदत्ता वरा माला काञ्चनी वज्रभूषिता ।
दधार हरिमुख्यस्य प्राणास्तेजः श्रियं च सा ॥ ५ ॥

स तया मालया वीरो हैमया हरियूथपः ।
सन्ध्यानुरक्तपर्यन्तः पयोधर इवाभवत् ॥ ६ ॥

तस्य माला च देहश्च मर्मघाती च यः शरः ।
त्रिधेव रचिता लक्ष्मीः पतितस्यापि शोभते ॥ ७ ॥

तदस्त्रं तस्य वीरस्य स्वर्गमार्गप्रभावनम् ।
रामबाणासनात्क्षिप्तमावहत्परमां गतिम् ॥ ८ ॥

तं तथा पतितं सङ्ख्ये गतार्चिषमिवानलम् ।
बहुमान्य च तं वीरं वीक्षमाणः शनैरिव ॥ ९ ॥

ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात्परिच्युतम् ।
आदित्यमिव कालेन युगान्ते भुवि पातितम् ॥ १० ॥

महेन्द्रमिव दुर्धर्षं महेन्द्रमिव दुःसहम् ।
महेन्द्रपुत्रं पतितं वालिनं हेममालिनम् ॥ ११ ॥

सिंहोरस्कं महाबाहुं दीप्तास्यं हरिलोचनम् ।
लक्ष्मणानुगतो रामो ददर्शोपससर्प च ॥ १२ ॥

त दृष्ट्वा राघव वाली लक्ष्मण च महाबलम् ।
अब्रवीत्प्रश्रित वाक्य परुष धर्मसहितम् ।। १३ ।।

त्व नराधिपते पुत्र प्रथित प्रियदर्शन ।
कुलीन सत्त्वसपन्नस्तेजस्वी चरितव्रत ।। १४ ।।

पराङ्मुखवध कृत्वा को नु प्राप्तस्त्वया गुण ।
यदह युद्धसरब्ध शरेणोरसि ताडित ।। १५ ।।

कुलीन सत्त्वसपन्नस्तेजस्वी चरितव्रत ।
राम करुणवेदी च प्रजाना च हिते रत ।। १६ ।।

सानुक्रोशो जितोत्साह समयज्ञो दृढव्रत ।
इति ते सर्वभूतानि कथयन्ति यशो भुवि ।। १७ ।।

दम शम क्षमा धर्मो धृति सत्यं पराक्रम. ।
पार्थिवाना गुणा राजन्दण्डश्चाप्यपराधिषु ।। १८ ।।

तान्गुणान्सप्रधार्याहमग्र्यं चाभिजन तव ।
तारया प्रतिषिद्धोऽपि सुग्रीवेण समागत ।। १९ ।।

न मामन्येन सरब्धं प्रमत्त योद्धुमर्हति ।
इति मे बुद्धिरुत्पन्ना बभूवादर्शने तव ।। २० ।।

न त्वा विनिहतात्मान धर्मध्वजमधार्मिकम् ।
जाने पापसमाचार तृणै कूपमिवावृतम् ॥ २१ ॥

सता वेषधर पाप प्रच्छन्नमिव पावकम् ।
नाह त्वामभिजानामि धर्मच्छद्माभिसवृतम् ॥ २२ ॥

विषये वा पुरे वा ते यदा नापकरोम्यहम् ।
न च त्वामवजाने च कस्मात्त्व हस्यकिल्बिषम् ॥

फलमूलाशन नित्य वानर वनगोचरम् ।
मामिहाप्रतियुध्यन्तमन्येन च समागतम् ॥ २४ ॥

लिङ्गमप्यस्ति ते राजन्दृश्यते धर्मसहितम् ।
क क्षत्रियकुले जात श्रुतवान्नष्टसशय ॥ २५ ॥

धर्मलिङ्गप्रतिच्छन्न क्रूर कर्म समाचरेत् ।
राम राजकुले जातो धर्मवानिति विश्रुत ॥ २६ ॥

अभव्यो भव्यरूपेण किमर्थ परिधावसि ।
साम दान क्षमा धर्म सत्य धृतिपराक्रमौ ॥ २७ ॥

पार्थिवाना गुणा राजन्दण्डश्चाप्यपराधिषु ।
वय वनचरा राम मृगा मूलफलाशना ॥ २८ ॥

एषा प्रकृतिरस्माक पुरुषस्त्व नरेश्वर ।
भूमिर्हिरण्य रूप्य च विग्रहे कारणानि च ॥ २९ ॥

तत्र कस्ते वने लोभो मदीयेषु फलेषु वा ।
नयश्च विनयश्चोभौ निग्रहानुग्रहावपि ॥ ३० ॥

राजवृत्तिरसकीर्णा न नृपा. कामवृत्तय. ।
त्व तु कामप्रधानश्च कोपनश्चानवस्थित ॥ ३१ ॥

राजवृत्तैश्च सकीर्ण शरासनपरायण ।
न तेऽस्त्यपचितिर्धर्मे नार्थे बुद्धिरवस्थिता ॥ ३२ ॥

इन्द्रियै कामवृत्त सन्कृष्यसे मनुजेश्वर ।
हत्वा बाणेन काकुत्स्थ मामिहानपराधिनम् ॥ ३३ ॥

किं वक्ष्यसि सता मध्ये कृत्वा कर्म जुगुप्सितम् ।
राजहा ब्रह्महा गोघ्नश्चोर प्राणिवधे रत ॥ ३४ ॥

नास्तिक परिवेत्ता च सर्वे निरयगामिन ।
सूचकश्च कदर्यश्च मित्रघ्नो गुरुतल्पग· ॥ ३५ ॥

लोकं पापात्मनामेते गच्छन्त्यत्र न सशय ।
अधार्य चर्म मे सद्भी रोमाण्यस्थि च वर्जितम् ॥

अभक्ष्याणि च मासानि त्वद्विधैर्धर्मचारिभि ।
पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेण राघव ॥ ३७ ॥

शल्यक श्वाविधो गोधा शश कूर्मश्च पञ्चम ।
चर्म चास्थि च मे राजन्न स्पृशन्ति मनीषिण ॥

अभक्ष्याणि च मासानि सोऽह पञ्चनखो हत. ।
तारया वाक्यमुक्तोऽह सत्य सर्वज्ञया हितम् ॥३९॥

तदतिक्रम्य मोहेन कालस्य वशमागत ।
त्वया नाथेन काकुत्स्थ न सनाथा वसुधरा ॥ ४० ॥

प्रमदा शीलसपन्ना धूर्तेन पतिना यथा ।
शठो नैकृतिक क्षुद्रो मिथ्याप्रश्रितमानस ॥४१॥

कथ दशरथेन त्व जात पापो महात्मना ।
छिन्नचारित्रकक्ष्येण सता धर्मातिवर्तिना ॥ ४२ ॥

त्यक्तधर्माङ्कुशेनाह निहतो रामहस्तिना ।
अशुभ चाप्ययुक्त च सता चैव विगर्हितम् ॥ ४३ ॥

वक्ष्यसे चेदृश कृत्वा सद्भि सह समागत ।
उदासीनेषु योऽस्मासु विक्रमस्ते प्रकाशित ॥४४॥

अपकारिषु त राजन्न हि पश्यामि विक्रमम् ।
दृश्यमानस्तु युध्येथा मया यदि नृपात्मज ॥४५॥

अद्य वैवस्वत देव पश्येस्त्व निहतो मया ।
त्वयादृश्येन तु रणे निहतोऽह दुरासद ॥ ४६ ॥

प्रसुप्त पन्नगेनेव नर पानवश गत ।
मामेव यदि पूर्व त्वमेतदर्थमचोदय ॥ ४७ ॥

मैथिलीमहमेकाह्ना तव चानीतवान्भवेत् ।
सुग्रीवप्रियकामेन यत्कृतेऽस्मि हतस्त्वया ॥ ४८ ॥

कण्ठे बद्ध्वा प्रदद्या ते निहत रावण रणे ।
न्यस्ता सागरतोये वा पाताले वापि मैथिलीम् ॥

आनयेय तवादेशाच्छ्वेतामश्वतरीमिव ।
युक्त यत्प्राप्नुयाद्राज्य सुग्रीवः स्वर्गते मयि ॥ ५० ॥

अयुक्त यदधर्मेण त्वयाह निहतो रणे ।
काममेवविधो लोक कालेन विनियुज्यते ।
क्षम चेद्भवता प्राप्तमुत्तर साधु चिन्त्यताम् ॥ ५१ ॥

इत्येवमुक्त्वा परिशुष्कवक्त्र
शराभिघाताद्व्यथितो महात्मा ।

समीक्ष्य राम रविसंनिकाश
तूष्णीं बभूवामरराजसूनु ॥ ५२ ॥

तमुक्तवन्त प्रवर हरीणा-
मथोत्तर वाक्यमुवाच राम ।
हित च तथ्य च नये प्रसक्त
ससाम धर्मार्थसमाहित च ॥ ५३ ॥

इति सप्तदश सर्गः ॥

अष्टादशः सर्ग ॥

इत्युक्त प्रश्रित वाक्य धर्मार्थसहित हितम् ।
परुष वालिना रामो निहतेन विचेतसा ॥ १ ॥

त निष्प्रभमिवादित्य मुक्ततोयमिवाम्बुदम् ।
उक्तवाक्य हरिश्रेष्ठमुपशान्तमिवानलम् ॥ २ ॥

धर्मार्थगुणसंपन्न हरीश्वरमनुत्तमम् ।
अधिक्षिप्तस्तदा राम पश्चाद्वालिनमब्रवीत् ॥ ३ ॥

धर्ममर्थ च काम च समय चापि लौकिकम् ।
अविज्ञाय कथ बाल्यान्मामिहाद्य विगर्हसे ॥ ४ ॥

अपृष्ट्वा बुद्धिसपन्नान्वृद्धानाचार्यसमतान् ।
सौम्य वानर चापल्यात्किं मा वक्तुमिहेच्छसि ॥

इक्ष्वाकूणामिय भूमि सशैलवनकानना ।
मृगपक्षिमनुष्याणा निग्रहप्रग्रहावपि ॥ ६ ॥

ता पालयति धर्मात्मा भरत सत्यवानृजु' ।
धर्मकामार्थतत्त्वज्ञो निग्रहानुग्रहे रत ॥ ७ ॥

नयश्च विनयश्चोभौ यस्मिन्सत्य च सुस्थितम् ।
विक्रमश्च यथादृष्ट स राजा देशकालवित् ॥ ८ ॥

तस्य धर्मकृतादेशा वयमन्ये च पार्थिवा ।
चरामो वसुधा कृत्स्ना धर्मसतानमिच्छव ॥ ९ ॥

तस्मिन्नृपतिशार्दूले भरते धर्मवत्सले ।
पालयत्यखिलां भूमि कश्चरेद्धर्मनिग्रहम् ॥ १० ॥

ते वय धर्मविभ्रष्ट स्वधर्मे परमे स्थिता ।
भरताज्ञा पुरस्कृत्य निगृह्णीमो यथाविधि ॥ ११ ॥

त्वं तु सङ्क्लिष्टधर्मा च कर्मणा च विगर्हित ।
कामतन्त्रप्रधानश्च न स्थितो राजवर्त्मनि ॥ १२ ॥

ज्येष्ठो भ्राता पिता चैव यश्च विद्यां प्रयच्छति ।
त्रयस्ते पितरो ज्ञेया धर्मे पथि हि वर्तिन ॥ १३ ॥

यवीयानात्मन पुत्र शिष्यश्चापि गुणोदित ।
पुत्रवत्ते त्रयश्चिन्त्या धर्मश्चेदत्र कारणम् ॥ १४ ॥

सूक्ष्म परमदुर्ज्ञेय सता धर्म प्लवगम ।
हृदिस्थ सर्वभूतानामात्मा वेद शुभाशुभम् ॥ १५ ॥

चपलश्चपलै सार्धं वानरैरकृतात्मभि ।
जात्यन्ध इव जात्यन्धैर्मन्त्रयन्द्रक्ष्यसे नु किम् ॥१६॥

अह तु व्यक्ततामस्य वचनस्य ब्रवीमि ते ।
न हि मा केवल रोषात्त्व विगर्हितुमर्हसि ॥ १७ ॥

तदेतत्कारण पश्य यदर्थं त्व मया हत. ।
भ्रातुर्वर्तसि भार्याया त्यक्त्वा धर्म सनातनम् ॥

अस्य त्वं धरमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मन ।
रुमायां वर्तसे कामात्स्नुषाया पापकर्मकृत् ॥ १९ ॥

तद्व्यतीतस्य ते धर्मात्कामवृत्तस्य वानर ।
भ्रातृभार्याविमर्शेऽस्मिन्दण्डोऽयं प्रतिपादित ॥२०॥

न हि धर्मविरुद्धस्य लोकवृत्तादपेयुष ।
दण्डादन्यत्र पश्यामि निग्रह हरियूथप ॥ २१ ॥

न हि ते मर्षये पाप क्षत्रियोऽहं कुलोद्भव ।
औरसी भगिनी वापि भार्या वाप्यनुजस्य य ॥

प्रचरेत नर कामात्तस्य दण्डो वध स्मृत ।
भरतस्तु महीपालो वयं चादेशवर्तिन ॥ २३ ॥

त्वं तु धर्मादतिक्रान्त कथं शक्यमुपेक्षितुम् ।
गुरुर्धर्मव्यतिक्रान्त प्राज्ञो धर्मेण पालयन् ॥ २४ ॥

भरत कामवृत्ताना निग्रहे पर्यवस्थित ।
वयं तु भरतादेश विधिं कृत्वा हरीश्वर ॥

त्वद्विधान्भिन्नमर्यादान्नियन्तु पर्यवस्थिता ।
सुग्रीवेण च मे सख्य लक्ष्मणेन यथा तथा ॥ २६ ॥

दारराज्यनिमित्तं च नि श्रेयसि रत स मे ।
प्रतिज्ञा च मया दत्ता तदा वानरसंनिधौ ॥ २७ ॥

प्रतिज्ञा च कथं शक्या मद्विधेनानवेक्षितुम् ।
तदेभि कारणैः सर्वैर्महद्भिर्धर्मसंहितै ॥ २८ ॥

शासन तव यद्युक्त तद्भवाननुमन्यताम् ।
सर्वथा धर्म इत्येव द्रष्टव्यस्तव निग्रह ॥ २९ ॥

वयस्यस्यापि कर्तव्य धर्ममेवानुपश्यतः ।
शक्य त्वयापि तत्कार्य धर्ममेवानुपश्यता ॥ ३० ॥

श्रूयते मनुना गीतौ श्लोकौ चारित्रवत्सलौ ।
गृहीतौ धर्मकुशलैस्तत्तथा चरित हरे ॥ ३१ ॥

राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवा ।
निर्मला· स्वर्गमायान्ति सन्त· सुकृतिनो यथा ॥

शासनाद्वा विमोक्षाद्वा स्तेन स्तेयाद्विमुच्यते ।
राजा त्वशासन्पापस्य तदवाप्नोति किल्बिषम् ॥३३॥

आर्येण मम मान्धात्रा व्यसनं घोरमीप्सितम् ।
श्रमणेन कृते पापे यथा पाप त्वया कृतम् ॥ ३४ ॥

अन्यैरपि कृत पाप प्रमत्तैर्वसुधाधिपै ।
प्रायश्चित्त च कुर्वन्ति तेन तच्छाम्यते रज. ॥३५॥

तदल परितापेन धर्मत परिकल्पित ।
वधो वानरशार्दूल न वय स्ववशे स्थिता ॥ ३६ ॥

शृणु चाप्यपर भूय कारण हरिपुगव ।
यच्छ्रुत्वा हेतुमद्वीर न मन्यु कर्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥

न मे तत्र मनस्तापो न मन्युर्हरियूथप ।
वागुराभिश्च पाशैश्च कूटैश्च विविधैर्नरा ॥ ३८ ॥

प्रतिच्छन्नाश्च दृश्याश्च गृह्णन्ति सुबहून्मृगान् ।
प्रधावितान्वा वित्रस्तान्विस्रब्धाश्चापि निष्ठितान् ॥

प्रमत्तानप्रमत्तान्वा नरा मासार्थिनो भृशम् ।
विध्यन्ति विमुखाश्चापि न च दोषोऽत्र विद्यते ॥

यान्ति राजर्षयश्चात्र मृगया धर्मकोविदा ।
तस्मात्त्व निहतो युद्धे मया बाणेन वानर ॥ ४१ ॥

अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वा यस्माच्छाखामृगो ह्यसि ।
दुर्लभस्य च धर्मस्य जीवितस्य शुभस्य च ॥ ४२ ॥

राजानो वानरश्रेष्ठ प्रदातारो न सशय ।
तान्न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रिय वदेत् ॥४३॥

देवा मनुष्यरूपेण चरन्त्येते महीतले ।
त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं रोषमास्थितः ॥ ४४ ॥

प्रदूषयसि मा धर्मे पितृपैतामहे स्थितम् ।
एवमुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्यथितो भृशम् ॥ ४५ ॥

न दोषं राघवे दध्यौ धर्मेऽधिगतनिश्चयः ।
प्रत्युवाच ततो रामं प्राञ्जलिर्वानरेश्वरः ॥ ४६ ॥

यत्त्वमात्थ नरश्रेष्ठ तदेवं नात्र संशयः ।
प्रतिवक्तुं प्रकृष्टेऽहं नापकृष्टस्तु शक्नुयाम् ॥ ४७ ॥

यदयुक्तं मया पूर्वं प्रमादाद्वाक्यमप्रियम् ।
तत्रापि खलु मे दोषं कर्तुं नार्हसि राघव ॥ ४८ ॥

त्वं हि दृष्टार्थतत्त्वज्ञः प्रजानां च हिते रतः ।
कार्यकारणसिद्धौ ते प्रसन्ना बुद्धिरव्यया ॥ ४९ ॥

मामप्यगतधर्माणं व्यतिक्रान्तपुरस्कृतम् ।
धर्मसंहितया वाचा धर्मज्ञ परिपालय ॥ ५० ॥

न त्वात्मानमहं शोचे न तारां न च बान्धवान् ।
यथा पुत्रं गुणश्रेष्ठमङ्गदं कनकाङ्गदम् ॥ ५१ ॥

स ममादर्शनाद्दीनो बाल्यात्प्रभृति लालित ।
तटाक इव पीताम्बुरुपशोष गमिष्यति ॥ ५२ ॥

बालश्चाकृतबुद्धिश्च एकपुत्रश्च मे प्रिय ।
तारेयो राम भवता रक्षणीयो महाबल ॥ ५३ ॥

सुग्रीवे चाङ्गदे चैव विधत्स्व मतिमुत्तमाम् ।
त्व हि शास्ता च गोप्ता च कार्याकार्यविधौ स्थित ॥

या ते नरपते वृत्तिर्भरते लक्ष्मणे च या ।
सुग्रीवे चाङ्गदे राजस्ता त्वमाधातुमर्हसि ॥ ५५ ॥

मद्दोषकृतदोषा ता यथा तारा तपस्विनीम् ।
सुग्रीवो नावमन्येत तथावस्थातुमर्हसि ॥ ५६ ॥

त्वया ह्यनुगृहीतेन राज्य शक्यमुपासितुम् ।
त्वद्वशे वर्तमानेन तव चित्तानुवर्तिना ॥ ५७ ॥

शक्य दिव चार्जयितु वसुधा चापि शासितुम् ।
त्वत्तोऽह वधमाकाङ्क्षन्वार्यमाणोऽपि तारया ॥

सुग्रीवेण सह भ्रात्रा द्वन्द्वयुद्धमुपागतः ।
इत्युक्त्वा सनतो राम विरराम हरीश्वर ॥ ५९ ॥

स तमाश्वासयद्रामो वालिनं व्यक्तदर्शनम् ।
सामसंपन्नया वाचा धर्मतत्त्वार्थयुक्तया ॥ ६० ॥

न संतापस्त्वया कार्य एतदर्थं प्लवंगम ।
न वयं भवता चिन्त्या नाप्यात्मा हरिसत्तम ॥६१॥

वयं भवद्विशेषेण धर्मतः कृतनिश्चयाः ।
दण्ड्ये यः पातयेद्दण्डं दण्ड्यो यश्चापि दण्ड्यते ॥

कार्यकारणसिद्धार्थावुभौ तौ नावसीदतः ।
तद्भवान्दण्डसंयोगादस्माद्विगतकिल्बिषः ॥ ६३ ॥

गतः स्वां प्रकृतिं धर्म्यां धर्मदृष्टेन वर्त्मना ।
त्यज शोकं च मोहं च भयं च हृदये स्थितम् ॥

त्वया विधानं हर्यग्र्य न शक्यमतिवर्तितुम् ।
यथा त्वय्यङ्गदो नित्यं वर्तते वानरेश्वर ।
तथा वर्तेत सुग्रीवे मयि चापि न संशयः ॥ ६५ ॥

स तस्य वाक्यं मधुरं महात्मनः
समाहितं धर्मपथानुवर्तिनः ।
निशम्य रामस्य रणावमर्दिनो
वचः सुयुक्तं निजगाद वानरः ॥ ६६ ॥

शराभितप्तेन विचेतसा मया
प्रदूषितस्त्वं यदजानता प्रभो ।
इदं महेन्द्रोपम भीमविक्रम
प्रसादितस्त्वं क्षम मे नरेश्वर ॥ ६७ ॥

इति अष्टादश सर्ग ॥

एकोनविंशः सर्गः ॥

स वानरमहाराज शयान शरविक्षत ।
प्रत्युक्तो हेतुमद्वाक्यैर्नोत्तर प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥

अश्मभि परिभिन्नाङ्ग पादपैराहतो भृशम् ।
रामबाणेन च क्रान्तो जीवितान्ते मुमोह सः ॥ २ ॥

त भार्या बाणमोक्षेण रामदत्तेन सयुगे ।
हत प्लवगशार्दूल तारा शुश्राव वालिनम् ॥ ३ ॥

सा सपुत्राप्रिय श्रुत्वा वध भर्तु सुदारुणम् ।
निष्पपात भृश त्रस्ता मृगीव गिरिगह्वरात् ॥ ४ ॥

ये त्वङ्गदपरीवारा वानरा भीमविक्रमा ।
ते सकार्मुकमालोक्य राम त्रस्ता प्रदुद्रुवु ॥ ५ ॥

सा ददर्श ततस्त्रस्तान्हरीनापततो द्रुतम् ।
यूथादिव परिभ्रष्टान्मृगान्निहतयूथपान् ॥ ६ ॥

तानुवाच समासाद्य दु खितान्दु खिता सती ।
रामवित्रासितान्सर्वाननुबद्धानिषुभि ॥ ७ ॥

वानरा राजसिंहस्य यस्य यूय पुर सरा ।
त विहाय सुसत्रस्ता कस्माद्द्रवथ दुर्गता ॥ ८ ॥

राज्यहेतो स चेद्भ्राता भ्राता रौद्रेण पातित ।
रामेण प्रहितै रौद्रैर्मार्गणैर्दूरपातिभि ॥ ९ ॥

कपिपत्न्या वच श्रुत्वा कपय कामरूपिण ।
प्राप्तकालमविक्लिष्टमूचुर्वचनमङ्गनाम् ॥ १० ॥

जीवपुत्रे निवर्तस्व पुत्र रक्षस्व चाङ्गदम् ।
अन्तको रामरूपेण हत्वा नयति वालिनम् ॥ ११ ॥

क्षिप्तान्वृक्षान्समाविध्य विपुलाश्च शिलास्तथा ।
वाली वज्रसमैर्बाणै रामेण विनिपातित. ॥ १२ ॥

अभिद्रुतमिदं सर्वं विद्रुतं प्रसृतं बलम्।
तस्मिन्प्लवगशार्दूले हते शक्रसमप्रभे॥ १३॥

रक्ष्यतां नगरद्वारमङ्गदश्चाभिषिच्यताम्।
पदस्थं वालिनः पुत्रं भजिष्यन्ति प्लवंगमाः॥

अथ वारुचितं स्थानमिह ते रुचिरानने।
आविशन्ति हि दुर्गाणि क्षिप्रमन्यानि वानराः॥

अभार्याश्च सभार्याश्च सन्त्यत्र वनचारिणः।
लुब्धेभ्यो विप्रयुक्तेभ्यस्तेभ्यो नस्तुमुलं भयम्॥१६॥

अल्पान्तरगतानां तु श्रुत्वा वचनमङ्गना।
आत्मनः प्रतिरूपं सा बभाषे चारुहासिनी॥१७॥

पुत्रेण मम किं कार्यं किं राज्येन किमात्मना।
कपिसिंहे महाभागे तस्मिन्भर्तरि नश्यति १८॥

पादमूलं गमिष्यामि तस्यैवाहं महात्मनः।
योऽसौ रामप्रयुक्तेन शरेण विनिपातितः॥ १९॥

एवमुक्त्वा प्रदुद्राव रुदन्ती शोककर्शिता।
शिरश्चोरश्च बाहुभ्यां दुःखेन समभिघ्नती॥ २०॥

आव्रजन्ती ददर्शाथ पतिं निपतितं भुवि ।
हन्तारं दानवेन्द्राणां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ २१ ॥

क्षेप्तारं पर्वतेन्द्राणां वज्राणामिव वासवम् ।
महावातसमाविष्टं महामेघौघनिःस्वनम् ॥ २२ ॥

शक्रतुल्यपराक्रान्तं वृष्ट्वेवोपरतं घनम् ।
नर्दन्तं नर्दतां भीमं शूरं शूरेण पातितम् ॥ २३ ॥

शार्दूलेनामिषस्यार्थे मृगराजं यथा हतम् ।
अर्चितं सर्वलोकस्य सपताकं सवेदिकम् ॥ २४ ॥

नागहेतोः सुपर्णेन चैत्यमुन्मथितं यथा ।
अवष्टभ्य च तिष्ठन्तं ददर्श धनुरुत्तमम् ॥ २५ ॥

रामं रामानुजं चैव भर्तुश्चैवानुजं शुभा ।
तानतीत्य समासाद्य भर्तारं निहतं रणे ॥ २६ ॥

समीक्ष्य व्यथिता भूमौ सम्भ्रान्ता निपपात ह ।
सुप्त्वेव पुनरुत्थाय आर्यपुत्रेति शोचती ॥ २७ ॥

रुरोद सा पतिं दृष्ट्वा संदितं मृत्युदामभिः ।
तामवेक्ष्य तु सुग्रीवः क्रोशन्तीं कुररीमिव ।
विषादमगमत्कष्टं दृष्ट्वा चाङ्गदमागतम् ॥ २८ ॥

इति एकोनविंशः सर्गः ॥

विंशः सर्गः ॥

रामचापविसृष्टेन शरेणान्तकरेण तम् ।
दृष्ट्वा विनिहत भूमौ तारा ताराधिपानना ॥ १ ॥

सा समासाद्य भर्तार पर्यष्वजत भामिनी ।
इषुणाभिहत दृष्ट्वा वालिन कुञ्जरोपमम् ॥ २ ॥

वानरेन्द्र महेन्द्राभ शोकसतप्तमानसा ।
तारा तरुमिवोन्मूल पर्यदेवयदातुरा ॥ ३ ॥

रणे दारुण विक्रान्त प्रवीर प्लवता वर ।
किं दीनामनुरक्ता मामद्य त्व नाभिभाषसे ॥ ४ ॥

उत्तिष्ठ हरिशार्दूल भजस्व शयनोत्तमम् ।
नैवविधा शेरते हि भूमौ नृपतिसत्तमा ॥ ५ ॥

अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप ।
गतासुरपि या गात्रैर्मा विहाय निषेवसे ॥ ६ ॥

व्यक्तमन्या त्वया वीर धर्मत सप्रवर्तिता ।
किष्किन्धेव पुरी रम्या स्वर्गमार्गे विनिर्मिता ॥७॥

यान्यस्माभिस्त्वया सार्धं वनेषु मधुगन्धिषु ।
विहृतानि त्वया काले तेषामुपरमः कृतः ॥ ८ ॥

निरानन्दा निराशाहं निमग्ना शोकसागरे ।
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने महायूथपयूथपे ॥ ९ ॥

हृदयं सुस्थिरं मह्यं दृष्ट्वा विनिहतं पतिम् ।
यन्न शोकाभिसंतप्तं स्फुटतेऽद्य सहस्रधा ॥ १० ॥

सुग्रीवस्य त्वया भार्या हृता स च विवासितः ।
यत्तु तस्य त्वया व्युष्टिः प्राप्तेयं प्लवगाधिप ॥ ११ ॥

निःश्रेयसपरा मोहात्त्वया चाहं विगर्हिता ।
यैषाब्रवं हितं वाक्यं वानरेन्द्र हितैषिणी ॥ १२ ॥

रूपयौवनदृप्तानां दक्षिणानां च मानद ।
नूनमप्सरसामार्य चित्तानि प्रमथिष्यसि ॥ १३ ॥

कालो निःसंशयो नूनं जीवितान्तकरस्तव ।
बलाद्येनावपन्नोऽसि सुग्रीवस्यावशो वशम् ॥ १४ ॥

वैधव्यं शोकसंतापं कृपणं कृपणा सती ।
अदुःखोपचिता पूर्वं वर्तयिष्याम्यनाथवत् ॥ १५ ॥

लालितश्चाङ्गदो वीर सुकुमार सुखोचित ।
वत्स्यते कामवस्था मे पितृव्ये क्रोधमूर्छिते ॥ १६ ॥

कुरुष्व पितर पुत्र सुदृष्ट धर्मवत्सलम् ।
दुर्लभ दर्शन वत्स तव तस्य भविष्यति ॥१७ ॥

समाश्वासय पुत्र त्व सदेश सदिशस्व च ।
मूर्ध्नि चैन समाघ्राय प्रवास प्रस्थितो ह्यसि ॥१८॥

रामेण हि महत्कर्म कृत त्वामभिनिघ्नता ।
आनृण्य च गत तस्य सुग्रीवस्य प्रतिश्रवे ॥१९ ॥

सकामो भव सुग्रीव रुमा त्व प्रतिपत्स्यसे ।
भुङ्क्ष्व राज्यमनुद्विग्न शस्तो भ्राता रिपुस्तव ॥

किं मामेव विलपतीं प्रेम्णा त्व नाभिभाषसे ।
इमा पश्य वरा बह्वीर्भार्यास्ते वानरेश्वर ॥ २१ ॥

तस्या विलपित श्रुत्वा वानर्य सर्वतश्च ता. ।
परिगृह्याङ्गद दीन दु.खार्ता' परिचुक्रुशुः ॥ २२ ॥

किमङ्गद साङ्गदवीरबाहो
विहाय यास्यद्य चिरप्रवासम् ।

न युक्तमेव गुणसंनिकृष्ट
　　विहाय पुत्र प्रियपुत्र गन्तुम् ॥ २३ ॥

किमप्रिय ते प्रियचारुवेष
　　मया कृत नाथ सुतेन वा ते ।
सहाङ्गदा मा स विहाय वीर
　　यत्प्रस्थितो दीर्घमित प्रवासम् ॥ २४ ॥

यद्यप्रिय किंचिदसप्रधार्य
　　कृत मया स्यात्तव दीर्घबाहो ।
क्षमस्व मे तद्धरिवंशनाथ
　　व्रजामि मूर्ध्ना तव वीर पादौ ॥ २५ ॥

तथा तु तारा करुण रुदन्ती
　　भर्तु समीपे सह वानरीभि ।
व्यवस्यत प्रायमुपोपवेष्टु-
　　मनिन्द्यवर्णा भुवि यत्र वाली ॥ २६ ॥

इति विंशः सर्गः ॥

——*——

एकविंशः सर्गः ॥

—*—

ततो निपतिता तारा च्युता तारामिवाम्बरात् ।
शनैराश्वासयामास हनुमान्हरियूथप ॥ १ ॥

गुणदोषकृत जन्तु स्वकर्मफलहेतुकम् ।
अव्यग्रस्तदवाप्नोति सर्वं प्रेत्य शुभाशुभम् ॥ २ ॥

शोच्या शोचसि क शोच्य दीन दीनानुकम्पसे ।
कस्य को वा नु शोच्योऽस्ति देहेऽस्मिन्बुद्बुदोपमे ॥

अङ्गदस्तु कुमारोऽय द्रष्टव्यो जीवपुत्रया ।
आयत्या च विधेयानि समर्थान्यस्य चिन्तय ॥ ४ ॥

जानास्यनियतामेव भूतानामागति गतिम् ।
तस्माच्छुभ हि कर्तव्य पण्डितेनैहलौकिकम् ॥ ५ ॥

यस्मिन्हरिसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
वर्तयन्ति कृतांशानि सोऽय दिष्टान्तमागत ॥ ६ ॥

यदय न्यायदृष्टार्थं सामदानक्षमापर ।
गतो धर्मजिता भूमिं नैन शोचितुमर्हसि ॥ ७ ॥

सर्वे हि हरिशार्दूला पुत्रश्चाय तवाङ्गद ।
इद हर्यृक्षराज्य च त्वत्सनाथमनिन्दिते ॥ ८ ॥

ताविमौ शोकसतापौ शनै प्रेरय भामिनि ।
त्वया परिगृहीतोऽयमङ्गद शास्तु मेदिनीम् ॥ ९ ॥

सततिश्च यथा दृष्टा कृत्य यच्चापि साप्रतम् ।
राज्ञस्तत्क्रियता तावदेष कालस्य निश्चय ॥ १० ॥

सस्कार्यो हरिराजश्च अङ्गदश्चाभिषिच्यताम् ।
सिहासनगत पुत्र पश्यन्ती शान्तिमेष्यसि ॥ ११ ॥

सा तस्य वचन श्रुत्वा भर्तृव्यसनपीडिता ।
अब्रवीदुत्तर तारा हनुमन्तमवस्थितम् ॥ १२ ॥

अङ्गदप्रतिरूपाणा पुत्राणामेकत शतम् ।
हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्रसश्लेषण वरम् ॥ १३ ॥

न चाह हरिराजस्य प्रभवाम्यङ्गदस्य वा ।
पितृव्यस्तस्य सुग्रीव सर्वकार्येष्वनन्तर ॥ १४ ॥

न ह्येषा बुद्धिरास्थेया हनुमन्नङ्गद प्रति ।
पिता हि बन्धु पुत्रस्य न माता हरिसत्तम ॥१५॥

न हि मम हरिराजसंश्रया-
त्क्षमतरमस्ति परत्र चेह वा ।
अभिमुखहतवीरसेवित
शयनमिदं मम सेवितुं क्षमम् ॥ १६ ॥

इति एकविंशः सर्ग ॥

—*—

द्वाविंशः सर्गः ॥

—*—

वीक्षमाणस्तु मन्दासुः सर्वतो मन्दमुच्छ्वसन् ।
आदावेव तु सुग्रीवं ददर्श त्वात्मजं ततः ॥ १ ॥

तं प्राप्तविजयं वाली सुग्रीवं प्लवगेश्वरः ।
आभाष्य व्यक्तया वाचा सस्नेहमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

सुग्रीव दोषेण न मां गन्तुमर्हसि किल्बिषात् ।
कृष्यमाणं भविष्येण बुद्धिमोहेन मां बलात् ॥ ३ ॥

युगपद्विहितं तात न मन्ये सुखमावयोः ।
सौहार्दं भ्रातृयुक्तं हि तदिदं तात नान्यथा ॥ ४ ॥

प्रतिपद्य त्वमद्यैव राज्यमेषां वनौकसाम् ।
मामप्यद्यैव गच्छन्तं विद्धि वैवस्वतक्षयम् ॥ ५ ॥

जीवितं च हि राज्यं च श्रियं च विपुलामिमाम् ।
प्रजहाम्येष वै तूर्णं महच्चागर्हितं यशः ॥ ६ ॥

अस्यां त्वहमवस्थायां वीर वक्ष्यामि यद्वचः ।
यद्यप्यसुकरं राजन्कर्तुमेव तदर्हसि ॥ ७ ॥

सुखार्हं सुखसंवृद्धं बालमेनमबालिशम् ।
बाष्पपूर्णमुखं पश्य भूमौ पतितमङ्गदम् ॥ ८ ॥

मम प्राणैः प्रियतरं पुत्रं पुत्रमिवौरसम् ।
मया हीनमहीनार्थं सर्वतः परिपालय ॥ ९ ॥

त्वमेवास्य हि दाता च परित्राता च सर्वतः ।
भयेष्वभयदश्चैव यथाहं प्लवगेश्वर ॥ १० ॥

एष तारात्मजः श्रीमांस्त्वया तुल्यपराक्रमः ।
रक्षसां तु वधे तेषामग्रतस्ते भविष्यति ॥ ११ ॥

अनुरूपाणि कर्माणि विक्रम्य बलवान्रणे ।
करिष्यत्येष तारेयस्तरस्वी तरुणोऽङ्गदः ॥ १२ ॥

सुषेणदुहिता चेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये।
औत्पातिके च विविधे सर्वत परिनिष्ठिता ॥ १३ ॥

यदेषा साध्विति ब्रूयात्कार्यं तन्मुक्तसंशयम्।
न हि तारामत किंचिदन्यथा परिवर्तते ॥ १४ ॥

राघवस्य च ते कार्यं कर्तव्यमविशङ्कया।
स्यादधर्मो ह्यकरणे त्वां च हिंस्याद्विमानित ॥१५॥

इमां च मालामाधत्स्व दिव्यां सुग्रीव काञ्चनीम्।
उदारा श्री. स्थिता ह्यस्यां संप्रजह्यान्मृते मयि ॥

इत्येवमुक्त सुग्रीवो वालिना भ्रातृसौहृदात्।
हर्षं त्यक्त्वा पुनर्दीनो ग्रहग्रस्त इवोडुराट् ॥ १७ ॥

तद्वालिवचनाच्छान्त' कुर्वन्युक्तमतन्द्रित।
जग्राह सोऽभ्यनुज्ञातो मालां तां चैव काञ्चनीम् ॥

तां मालां काञ्चनीं दत्त्वा वाली दृष्ट्वात्मज स्थितम्।
संसिद्ध' प्रेत्यभावाय स्नेहादङ्गदमब्रवीत् ॥ १९ ॥

देशकालौ भजस्वाद्य क्षममाण प्रियाप्रिये।
सुखदु खसह काले सुग्रीववशगो भव ॥ २० ॥

यथा हि त्व महाबाहो लालित सतत मया ।
न तथा वर्तमान त्वा सुग्रीवो बहु मस्यते ॥ २१ ॥

मास्यामित्रैर्गत गच्छेर्मा शत्रुभिररिंदम ।
भर्तुरर्थपरो दान्त सुग्रीववशगो भव ॥ २२ ।

न चातिप्रणय कार्य कर्तव्योऽप्रणयश्च ते ।
उभय हि महान्दोषस्तस्मादन्तरदृग्भव ॥ २३ ॥

इत्युक्त्वाथ विवृत्ताक्ष शरसपीडितो भृशम् ।
विवृतैर्दशनैर्भीमैर्बभूवोत्क्रान्तजीवित ॥ २४ ॥

ततो विचुक्रुशुस्तत्र वानरा हरियूथपा ।
परिदेवयमानास्ते सर्वे प्लवगपुगवा ॥ २५ ॥

किष्किन्धा ह्यद्य शून्यासीत्स्वर्गते वानराधिपे ।
उद्यानानि च शून्यानि पर्वता काननानि च ॥

हते प्लवगशार्दूले निष्प्रभा वानरा कृता ।
यस्य वेगेन महता काननानि वनानि च ॥ २७ ॥

पुष्पौघेणानुबध्यन्ते करिष्यति तदद्य क ।
येन दत्त महद्युद्ध गन्धर्वस्य महात्मन. ॥ २८ ॥

गोलभस्य महाबाहोर्दश वर्षाणि पञ्च च ।
नैव रात्रौ न दिवसे तद्युद्धमुपशाम्यति ॥ २९ ॥

ततस्तु षोडशे वर्षे गोलभो विनिपातित ।
त हत्वा दुर्विनीत तु वाली दंष्ट्राकरालवान् ।
सर्वाभयकरोऽस्माक कथमेष निपातित ॥ ३० ॥

हते तु वीरे प्लवगाधिपे तदा
प्लवगमा. शर्म न तत्र लेभिरे ।
वनेचरा सिंहयुते महावने
यथा हि गावो निहते गवा पतौ ॥ ३१ ॥

ततस्तु तारा व्यसनार्णवाप्लुता
मृतस्य भर्तुर्वदन समीक्ष्य सा ।
जगाम भूमिं परिरभ्य वालिन
महाद्रुम छिन्नमिवाश्रिता लता ॥ ३२ ॥

इति द्वाविंश. सर्गः ॥

—*—

त्रयोविंशः सर्गः ॥

—*—

ततः समुपजिघ्रन्ती कपिराजस्य तन्मुखम् ।
पतिं लोकाच्च्युतं तारा मृतं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

शेषे त्वं विषमे दुःखमनुक्त्वा वचनं मम ।
उपलोपचिते वीर सुदुःखे वसुधातले ॥ २ ॥

मत्तः प्रियतरा नूनं वानरेन्द्र मही तव ।
शेषे हि तां परिष्वज्य मां च न प्रतिभाषसे ॥ ३ ॥

सुग्रीवस्य वशं प्राप्तो विधिरेष भवत्यहो ।
सुग्रीव एव विक्रान्तो वीर साहसिकप्रिय ॥ ४ ॥

ऋक्षवानरमुख्यास्त्वां बलिनं पर्युपासते ।
एषां विलपितं कृच्छ्रमङ्गदस्य च शोचतः ॥ ५ ॥

मम चेमां गिरं श्रुत्वा किं त्वं न प्रतिबुध्यसे ।
इदं तद्वीरशयनं यत्र शेषे हतो युधि ॥ ६ ॥

शायिता निहता यत्र त्वयैव रिपवः पुरा ।
विशुद्धसत्त्वाभिजन प्रिययुद्ध मम प्रिय ॥ ७ ॥

मामनाथां विहायैका गतस्त्वमसि मानद ।
शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ॥ ८ ॥

शूरभार्यां हतां पश्य सद्यो मां विधवां कृताम् ।
अवभग्नश्च मे मानो भग्ना मे शाश्वती गतिः ॥ ९ ॥

अगाधे च निमग्नास्मि विपुले शोकसागरे ।
अश्मसारमयं नूनमिदं मे हृदयं दृढम् ॥ १० ॥

भर्तारं निहतं दृष्ट्वा यन्नाद्य शतधा गतम् ।
सुहृच्चैव हि भर्ता च प्रकृत्या मम च प्रियः ॥ ११ ॥

आहवे च पराक्रान्तः शूरः पञ्चत्वमागतः ।
पतिहीना तु या नारी कामं भवतु पुत्रिणी ॥ १२ ॥

धनधान्यैः सुपूर्णापि विधवेत्युच्यते जनैः ।
स्वगात्रप्रभवे वीर शेषे रुधिरमण्डले ॥ १३ ॥

कृमिरागपरिस्तोमे स्वमात्मशयने यथा ।
रेणुशोणितसंवीतं गात्रं तव समन्ततः ॥ १४ ॥

परिरब्धुं न शक्नोमि भुजाभ्यां प्लवगर्षभ ।
कृतकृत्योऽद्य सुग्रीवो वैरेऽस्मिन्नतिदारुणे ॥ १५ ॥

यस्य रामविमुक्तेन हृतमेकेषुणा भयम् ।
शरेण हृदि लग्नेन गात्रसंस्पर्शने तव ॥ १६ ॥

वारितास्मि निरीक्षन्ती त्वयि पञ्चत्वमागते ।
उद्बबर्ह शरं नीलस्तस्य गात्रगतं तदा ॥ १७ ॥

गिरिगह्वरसंलीनं दीप्तमाशीविषं यथा ।
तस्य निष्कृष्यमाणस्य बाणस्य च बभौ द्युतिः ॥

अस्तमस्तकसंरुद्धो रश्मिर्दिनकरादिव ।
पेतुः क्षतजधारास्तु व्रणेभ्यस्तस्य सर्वशः ॥ १९ ॥

ताम्रगैरिकसंपृक्ता धारा इव धराधरात् ।
अवकीर्णं विमार्जन्ती भर्तारं रणरेणुना ॥ २० ॥

अस्रैर्नयनजैः शूरं सिषेचास्त्रसमाहतम् ।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गं दृष्ट्वा विनिहतं पतिम् ॥ २१ ॥

उवाच तारा पिङ्गाक्षं पुत्रमङ्गदमङ्गना ।
अवस्थां पश्चिमां पश्य पितुः पुत्र सुदारुणाम् ॥२२॥

संप्रसक्तस्य वैरस्य गतोऽन्तः पापकर्मणा ।
बालसूर्योदयतनुं प्रयान्तं यमसादनम् ॥ २३ ॥

अभिवादय राजान पितर पुत्र मानदम् ।
एवमुक्त समुत्थाय जग्राह चरणौ पितु ॥ २४ ॥

भुजाभ्यां पीनवृत्ताभ्यामङ्गदोऽहमिति ब्रुवन् ।
अभिवादयमान त्वामङ्गद त्व यथा पुरा ॥ २५ ॥

दीर्घायुर्भव पुत्रेति किमर्थं नाभिभाषसे ।
अह पुत्रमहाया त्वामुपासे गतचेतनम् ॥ २६ ॥

सिंहेन निहत सद्यो गौ सवत्सेव गोवृषम् ।
इष्ट्वा सग्रामयज्ञेन रामप्रहरणाम्भसि ॥ २७ ॥

अस्मिन्नवभृथे स्नात कथ पत्न्या मया विना ।
या दत्ता देवराजेन तव तुष्टेन सयुगे ॥ २८ ॥

शातकुम्भमयीं माला ता ते पश्यामि नेह किम् ।
राजश्रीर्न जहाति त्वा गतासुमपि मानद ।
सूर्यस्यावर्तमानस्य शैलराजमिव प्रभा ॥ २९ ॥

न मे वच पथ्यमिद त्वया कृत
न चास्मि शक्ता विनिवारणे तव ।
हता सपुत्रास्मि हतेन सयुगे
सह त्वया श्रीर्विजहाति मामिह ॥ ३० ॥

इति त्रयोविंश. सर्ग ॥

चतुर्विंशः सर्गः ॥

—※—

तां त्वश्रुवेगेन दुरासदेन
त्वभिप्लुता शोकमहार्णवेन ।
पश्यस्तदा वाल्यनुजस्तरस्वी
भ्रातुर्वधेनाप्रतिमेन तेपे ॥ १ ॥

स बाष्पपूर्णेन मुखेन वीक्ष्य
क्षणेन निर्विण्णमना मनस्वी ।
जगाम रामस्य शनै समीप
भृत्यैर्वृत' सपरिदूयमान ॥ २ ॥

स त समासाद्य गृहीतचाप-
मुदात्तमाशीविषतुल्यबाणम् ।
यशस्विन लक्षणलक्षिताङ्ग-
मवस्थित राघवमित्युवाच ॥ ३ ॥

यथाप्रतिज्ञातमिद नरेन्द्र
कृत त्वया दृष्टफल च कर्म ।

समाद्य भोगेषु नरेन्द्रपुत्र
मनो निवृत्तं सह जीवितेन ॥ ४ ॥

अस्या महिष्या तु भृशं रुदन्त्या
पुरे च विक्रोशति दु खतप्ते ।
हतेऽग्रजे संशयितेऽङ्गदे च
न रामराज्ये रमते मनो मे ॥ ५ ॥

क्रोधादमर्षादतिविप्रधर्षा-
द्भ्रातुर्वधो मेऽनुमत पुरस्तात् ।
हते त्विदानीं हरियूथपेऽस्मि-
न्सुतीव्रमिक्ष्वाकुकुमार तप्स्ये ॥ ६ ॥

श्रेयोऽद्य मन्ये मम शैलमुख्ये
तस्मिन्निवासश्चिरमृश्यमूके ।
यथा तथा वर्तयत स्ववृत्त्या
नेमं निहत्य त्रिदिवस्य लाभः ॥ ७ ॥

न त्वा जिघासामि चरेति यन्मा-
मयं महात्मा मतिमानुवाच ।

तस्यैव तद्राम वचोऽनुरूप-
मिद पुन. कर्म च मेऽनुरूपम् ॥ ८ ॥

भ्राता कथ नाम महागुणस्य
भ्रातुर्वध राघव रोचयेत ।
राज्यस्य दु खस्य च वीर सार
न चिन्तयन्कामपुरस्कृत सन् ॥ ९ ॥

वधो हि मे मतो नासीत्स्वमाहात्म्याव्यतिक्रमात् ।
ममासीद्बुद्धिदौरात्म्यात्प्राणहारी व्यतिक्रमः ॥ १० ॥

द्रुमशाखावभग्नोऽह मुहूर्तं परिनिष्टनन् ।
सान्त्वयित्वा त्वनेनोक्तो न पुन कर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥

भ्रातृत्वमार्यभावश्च धर्मश्चानेन रक्षित ।
मया क्रोधश्च कामश्च कपित्व च प्रदर्शितम् ॥ १२ ॥

अचिन्तनीय परिवर्जनीय-
मनीप्सनीय स्वनवेक्षणीयम् ।
प्राप्तोऽस्मि पाप्मानमिम नरेन्द्र
भ्रातुर्वधात्त्वाष्ट्रवधादिवेन्द्र ॥ १३ ॥

पाप्मानमिन्द्रस्य मही जलं च
वृक्षाश्च कामं जगृहुः स्त्रियश्च ।
को नाम पाप्मानमिमं क्षमेत
शाखामृगस्य प्रतिपत्तुमिच्छन् ॥ १४ ॥

नार्हामि सम्मानमिमं प्रजानां
न यौवराज्यं कुत एव राज्यम् ।
अधर्मयुक्तं कुलनाशयुक्त-
मेवंविधं राघव कर्म कृत्वा ॥ १५ ॥

पापस्य कर्तास्मि विगर्हितस्य
क्षुद्रस्य लोकापकृतस्य चैव ।
शोको महान्मामभिवर्ततेऽयं
वृष्टेर्यथा निम्नमिवाम्बुवेगः ॥ १६ ॥

सोदर्यघाताऽपरगात्रवालः
सन्तापहस्ताक्षिशिरोविषाणः ।
एनोमयो मामभिहन्ति हस्ती
दृप्तो नदीकूलमिव प्रवृद्धः ॥ १७ ॥

अहो बतेद नृवराविषह्य
निवर्तते मे हृदि साधु वृत्तम् ।
विवर्णमग्नौ परितप्यमान
किट्ट यथा राघव जातरूपम् ॥ १८ ॥

महाबलाना हरियूथपाना-
मिद कुल राघव मन्निमित्तम् ।
अस्याङ्गदस्यापि च शोकतापा-
दर्धस्थितप्राणमितीव मन्ये ॥ १९ ॥

सुत सुलभ्य सुजन सुवश्य
कुत' सुपुत्र सदृशोऽङ्गदेन ।
न चापि विद्येत स वीर देशो
यस्मिन्भवेत्सोदरसंनिकर्ष. ॥ २० ॥

यद्यङ्गदो वीरवरार्ह जीवे-
ज्जीवेच्च माता परिपालनार्थम् ।
विना तु पुत्र परितापदीना
तारा न जीवेदिति निश्चित मे ॥ २१ ॥

सोऽहं प्रवेक्ष्याम्यतिदीप्तमग्निं
भ्रात्रा च पुत्रेण च सख्यमिच्छन् ।
इमे विचेष्यन्ति हरिप्रवीराः
सीतां निदेशे तव वर्तमानाः ॥ २२ ॥

कृत्स्नं तु ते सेत्स्यति कार्यमेत-
न्मय्यप्रतीते मनुजेन्द्रपुत्र ।
कुलस्य हन्तारमजीवनार्हं
रामानुजानीहि कृतागसं माम् ॥ २३ ॥

इत्येवमार्तस्य रघुप्रवीरः
श्रुत्वा वचो वाल्यनुजस्य तस्य ।
सञ्जातबाष्पः परवीरहन्ता
रामो मुहूर्तं विमना बभूव ॥ २४ ॥

तस्मिन्क्षणेऽभीक्ष्णमवेक्ष्यमाणः
क्षितिक्षमावान्भुवनस्य गोप्ता ।
रामो रुदन्तीं व्यसने निमग्नां
समुत्सुकः सोऽथ ददर्श ताराम् ॥ २५ ॥

तां चारुनेत्रां कपिसिंहनाथं
पतिं समाश्लिष्य तदा शयानाम् ।
उत्थापयामासुरदीनसत्त्वा
मन्त्रिप्रधानाः कपिवीरपत्नीम् ॥ २६ ॥

सा विस्फुरन्ती परिरभ्यमाणा
भर्तुः सकाशादपनीयमाना ।
ददर्श रामं शरचापपाणिं
स्वतेजसा सूर्यमिव ज्वलन्तम् ॥ २७ ॥

सुसंवृतं पार्थिवलक्षणैश्च
तं चारुनेत्रं मृगशावनेत्रा ।
अदृष्टपूर्वं पुरुषप्रधान-
मयं स काकुत्स्थ इति प्रजज्ञे ॥ २८ ॥

तस्येन्द्रकल्पस्य दुरासदस्य
महानुभावस्य समीपमार्या ।
आर्तातितूर्णं व्यसनाभिपन्ना
जगाम तारा परिविह्वलन्ती ॥ २९ ॥

सा तं समासाद्य विशुद्धसत्त्वा
शोकेन सम्भ्रान्तशरीरभावा ।
मनस्विनी वाक्यमुवाच तारा
रामं रणोत्कर्षणलब्धलक्षम् ॥ ३० ॥

त्वमप्रमेयश्च दुरासदश्च
जितेन्द्रियश्चोत्तमधार्मिकश्च ।
अक्षय्यकीर्तिश्च विचक्षणश्च
क्षितिक्षमावान्क्षतजोपमाक्षः ॥ ३१ ॥

त्वमात्तबाणासनबाणपाणि-
र्महाबलः संहननोपपन्नः ।
मनुष्यदेहाभ्युदयं विहाय
दिव्येन देहाभ्युदयेन युक्तः ॥ ३२ ॥

येनैकबाणेन हतः प्रियो मे
तेनैव मां त्वं जहि सायकेन ।
हता गमिष्यामि समीपमस्य
न मामृते राम रमेत वाली ॥ ३३ ॥

स्वर्गेऽपि पद्मामलपत्रनेत्र
समेत्य सम्प्रेक्ष्य च मामपश्यन् ।
न ह्येष उच्चावचताम्रचूडा
विचित्रवेषाप्सरसोऽभजिष्यत् ॥ ३४ ॥

स्वर्गेऽपि शोकं च विवर्णतां च
मया विना प्राप्स्यति वीर वाली ।
रम्ये नगेन्द्रस्य तटावकाशे
विदेहकन्यारहितो यथा त्वम् ॥ ३५ ॥

त्वं वेत्थ यावद्वनिताविहीनः
प्राप्नोति दुःखं पुरुषः कुमारः ।
तत्त्वं प्रजानञ्जहि मां न वाली
दुःखं ममादर्शनजं भजेत ॥ ३६ ॥

यच्चापि मन्येत भवान्महात्मा
स्त्रीघातदोषो न भवेत्तु मह्यम् ।
आत्मेयमस्येति च मां जहि त्वं
न स्त्रीवधः स्यान्मनुजेन्द्रपुत्र ॥ ३७ ॥

शास्त्रप्रयोगाद्विविधाच्च वेदा-
दात्मा ह्यनन्य. पुरुषस्य दारा ।
दारप्रदानान्न हि दानमन्य-
त्प्रदृश्यते ज्ञानवता हि लोके ॥ ३८ ॥

त्व चापि मा तस्य मम प्रियस्य
प्रदास्यसे धर्ममवेक्ष्य वीर ।
अनेन दानेन न लप्स्यसे त्व
मधर्मयोग मम वीर घातात् ॥ ३९ ॥

आर्तामनाथामपनीयमाना-
मेवविधामर्हसि मा निहन्तुम् ।
अह हि मातङ्गविलासगामिना
प्लवङ्गमानामृषभेण धीमता ॥ ४० ॥

विना वरार्होत्तमहेममालिना
चिर न शक्ष्यामि नरेन्द्र जीवितुम् ।
इत्येवमुक्तस्तु विभुर्महात्मा
तारा समाश्वास्य हित बभाषे ॥ ४१ ॥

मा वीरभार्ये विमतिं कुरुष्व
लोको हि सर्वो विहितो विधात्रा ।
तं चैव सर्वं सुखदुःखयोगं
लोकोऽब्रवीत्तेन कृतं विधात्रा ॥ ४२ ॥

त्रयो हि लोका विहितं विधानं
नातिक्रमन्ते वशगा हि तस्य ।
प्रीतिं परां प्राप्स्यसि तां तथैव
पुत्रस्तु ते प्राप्स्यति यौवराज्यम् ॥ ४३ ॥

धात्रा विधानं विहितं तथैव
न शूरपत्न्यः परिदेवयन्ति ।
आश्वासिता तेन तु राघवेण
प्रभावयुक्तेन परंतपेन ।
सा वीरपत्नी ध्वनता मुखेन
सुवेषरूपा विरराम तारा ॥ ४४ ॥

इति चतुर्विंशः सर्गः ॥

—*—

पञ्चविंशः सर्गः ॥

—*—

सुग्रीव चैव तारा च साङ्गदां सहलक्ष्मण ।
समानशोक काकुत्स्थ. सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ॥१॥

न शोकपरितापेन श्रेयसा युज्यते मृत ।
यदत्रानन्तर कार्यं तत्समाधातुमर्हथ ॥ २ ॥

लोकवृत्तमनुष्ठेय कृत वो बाष्पमोक्षणम् ।
न कालादुत्तर किंचित्कर्म शक्यमुपासितुम् ॥ ३ ॥

नियति कारण लोके नियति कर्मसाधनम् ।
नियति सर्वभूताना नियोगेष्विह कारणम् ॥ ४ ॥

न कर्ता कस्यचित्कश्चिन्नियोगे चापि नेश्वर ।
स्वभावे वर्तते लोकस्तस्य काल परायणम् ॥ ५ ॥

न काल कालमत्येति न काल परिहीयते ।
स्वभाव च समासाद्य न कश्चिदतिवर्तते ॥ ६ ॥

न कालस्यास्ति बन्धुत्व न हेतुर्न पराक्रम. ।
न मित्रज्ञातिसबन्ध कारण नात्मनो वश: ॥ ७ ॥

कि तु कालपरीणामो द्रष्टव्य साधु पश्यता ।
धर्मश्चार्थश्च कामश्च कालक्रमसमाहिता ॥ ८ ॥

इत' स्वा प्रकृति वाली गत प्राप्त क्रियाफलम् ।
धर्मार्थकामसयोगै पवित्र प्लवगेश्वर ॥ ९ ॥

स्वधर्मस्य च सयोगाज्जितस्तेन महात्मना ।
स्वर्ग परिगृहीतश्च प्राणानपरिरक्षता ॥ १० ॥

एषा वै नियति श्रेष्ठा या गतो हरियूथप ।
तदल परितापेन प्राप्तकालमुपास्यताम् ॥ ११ ॥

वचनान्ते तु रामस्य लक्ष्मण परवीरहा ।
अवदत्प्रश्रित वाक्य सुग्रीव गतचेतसम् ॥ १२ ॥

कुरु त्वमस्य सुग्रीव प्रेतकार्यमनन्तरम् ।
ताराङ्गदाभ्या सहितो वालिनो दहन प्रति ॥ १३ ॥

समाज्ञापय काष्ठानि शुष्काणि च बहूनि च ।
चन्दनादीनि दिव्यानि वालिसस्कारकारणात् ॥१४॥

समाश्वासय चैन त्वमङ्गद दीनचेतसम् ।
मा भूर्वालिशबुद्धिस्त्व त्वदधीनमिद पुरम् ॥ १५ ॥

अङ्गदस्त्वानयेन्माल्य वस्त्राणि विविधानि च ।
घृत तैलमथो गन्धान्यच्चात्र समनन्तरम् ॥ १६ ॥

त्व तार शिबिका शीघ्रमादायागच्छ सम्भ्रमात् ।
त्वरा गुणवती युक्ता ह्यस्मिन्काले विशेषतः ॥१७॥

सज्जीभवन्तु प्लवगा शिबिकावहनोचिता ।
समर्था बलिनश्चैव निर्हरिष्यन्ति वालिनम् ॥ १८ ॥

एवमुक्त्वा तु सुग्रीव सुमित्रानन्दवर्धन ।
तस्थौ भ्रातृसमीपस्थो लक्ष्मण परवीरहा ॥ १९ ॥

लक्ष्मणस्य वच श्रुत्वा तार सभ्रान्तमानस ।
प्रविवेश गुहा शीघ्र शिबिकासक्तमानस ॥ २० ॥

आदाय शिबिका तार स तु पर्यापतत्पुन ।
वानरैरुह्यमाना ता शूरैरुद्वहनोचितै ॥ २१ ॥

दिव्या भद्रासनयुता शिबिका स्यन्दनोपमाम् ।
पक्षिकर्मभिराचित्रा द्रुमकर्मविभूषिताम् ॥ २२ ॥

आचितां चित्रपत्तीभि सुनिविष्टा समन्तत ।
विमानमिव सिद्धानां जालवातायनान्विताम् ॥२३॥

सुनियुक्ता विशाला च सुकृता विश्वकर्मणा ।
दारुपर्वतकोपेता चारुकर्मपरिष्कृताम् ॥ २४ ॥

वराभरणहारैश्च चित्रमाल्योपशोभिताम् ।
गुहागहनसञ्छन्ना रक्तचन्दनरूषिताम् ॥ २५ ॥

पुष्पौघै समभिच्छन्ना पद्ममालाभिरेव च ।
तरुणादित्यवर्णाभिर्भ्राजमानाभिरावृताम् ॥ २६ ॥

ईदृशी शिबिका दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
क्षिप्र विनीयता वाली प्रेतकार्यं विधीयताम् ॥ २७ ॥

ततो वालिनमुद्यम्य सुग्रीव शिबिका तदा ।
आरोपयत विक्रोशन्नङ्गदेन सहैव तु ॥ २८ ॥

आरोप्य शिबिका चैव वालिन गतजीवितम् ।
अलकारैश्च विविधैर्माल्यैर्वस्त्रैश्च भूषितम् ॥ २९ ॥

आज्ञापयत्तदा राजा सुग्रीव प्लवगेश्वर ।
और्ध्वदैहिकमार्यस्य क्रियतामनुरूपत ॥ ३० ॥

विश्राणयन्तो रत्नानि विविधानि बहून्यपि ।
अग्रत. प्लवगा यान्तु शिबिकासमनन्तरम् ॥ ३१ ॥

राज्ञामृद्धिविशेषा हि दृश्यन्ते भुवि यादृशा ।
तादृश वालिन. क्षिप्र प्राक्कुर्वन्नौर्ध्वदैहिकम् ॥३२॥

अङ्गद परिगृह्याशु तारप्रभृतयस्तदा ।
क्रोशन्त प्रययु सर्वे वानरा हतबान्धवा ॥ ३३ ॥

तत प्रणिहिता सर्वा वानर्योऽस्य वशानुगा' ।
चुक्रुशुर्वीर वीरेति भूय क्रोशन्ति ता स्त्रिय' ॥३४॥

ताराप्रभृतय सर्वा वानर्यो हतयूथपा ।
अनुजग्मुर्हि भर्तार क्रोशन्त्य करुणस्वना ॥ ३५ ॥

तासां रुदितशब्देन वानरीणा वनान्तरे ।
वनानि गिरय सर्वे विक्रोशन्तीव सर्वत ॥ ३६ ॥

पुलिने गिरिनद्यास्तु विविक्ते जलसवृते ।
चिता चक्रु' सुबहवो वानरा शोककर्शिता ॥ ३७ ॥

अवरोप्य तत स्कन्धाच्छिबिका वहनोचिता ।
तस्थुरेकान्तमाश्रित्य सर्वे शोकसमन्विता ॥ ३८ ॥

ततस्तारा पतिं दृष्ट्वा शिबिकातलशायिनम् ।
आरोप्याङ्के शिरस्तस्य विललाप सुदु खिता ॥ ३९ ॥

हा वानरमहाराज हा नाथ मम वत्सल ।
हा महार्ह महाबाहो हा मम प्रिय पश्य माम् ॥४०॥

जन न पश्यसीम त्व कस्माच्छोकाभिपीडितम् ।
प्रहृष्टमिव ते वक्त्र गतासोरपि मानद ॥ ४१ ॥

अस्तार्कसमवर्ण च लक्ष्यते जीवतो यथा ।
एष त्वा रामरूपेण काल कर्षति वानर ॥ ४२ ॥

येन स्म विधवा सर्वा कृता एकषुणा वने ।
इमास्तास्तव राजेन्द्र वानर्यो वल्लभा सदा ॥ ४३ ॥

पादैर्विकृष्टमध्वानमागता किं न बुध्यसे ।
तवेष्टा ननु नामैता भार्याश्चन्द्रनिभानना ॥ ४४ ॥

इदानी नेक्षसे कस्मात्सुग्रीव प्लवगेश्वरम् ।
एते हि सचिवा राजस्तारप्रभृतयस्तव ॥ ४५ ॥

पुरवासी जनश्चाय परिवार्यासतेऽनघ ।
विसर्जयैतान्प्लवगान्यथोचितमरिंदम ॥ ४६ ॥

तत क्रीडामहे सर्वा वनेषु मदनोत्कटा. ।
एव विलपतीं तारा पतिशोकपरिप्लुताम् ॥ ४७ ॥

उत्थापयन्ति स्म तदा वानर्य शोककर्शिता ।
सुग्रीवेण तत सार्धमङ्गद पितर रुदन् ॥ ४८ ॥

चितामारोपयामास शोकेनाभिहतेन्द्रिय ।
ततोऽग्नि विधिवद्दत्त्वा सोऽपसव्य चकार ह ॥४९॥

पितर दीर्घमध्वान प्रस्थित व्याकुलेन्द्रिय ।
सस्कृत्य वालिन ते तु विधिपूर्व प्लवगमा ॥ ५० ॥

आजग्मुरुदक कर्तु नदीं शीतजला शुभाम् ।
ततस्ते सहितास्तत्र ह्यङ्गद स्थाप्य चाग्रत ॥ ५१ ॥

सुग्रीवतारासहिता. सिषिचुर्वालिने जलम् ।
सुग्रीवेणैव दीनेन दीनो भूत्वा महाबल ।
समानशोक काकुत्स्थ प्रेतकार्याण्यकारयत् ॥५२॥

ततस्तु त वालिनमग्र्यपौरुष
प्रकाशमिक्ष्वाकुवरेषुणा हतम् ।
प्रदीप्य दीप्ताग्निसमौजस तदा
सलक्ष्मण राममुपेयिवान्हरि ॥ ५३ ॥

इति पञ्चविंश सर्ग ॥

---*---

षड्विंशः सर्गः ॥

—❀—

तत शोकाभिसतप्तं सुग्रीवं क्लिन्नवाससम् ।
शाखामृगमहामात्राः परिवार्योपतस्थिरे ॥ १ ॥

अभिगम्य महाबाहुं राममक्लिष्टकारिणम् ।
स्थिताः प्राञ्जलयः सर्वे पितामहमिवर्षयः ॥ २ ॥

तत काञ्चनशैलाभस्तरुणार्कनिभाननः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं हनुमान्मारुतात्मजः ॥ ३ ॥

भवत्प्रसादात्सुग्रीवः पितृपैतामहं महत् ।
वानराणां सुदुष्प्रापं प्राप्तो राज्यमिदं प्रभो ॥ ४ ॥

भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरं शुभम् ।
संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि ससुहृद्गणः ॥ ५ ॥

स्नातोऽयं विविधैर्गन्धैरौषधैश्च यथाविधि ।
अर्चयिष्यति रत्नैश्च माल्यैश्च त्वां विशेषतः ॥ ६ ॥

इमां गिरिगुहां रम्यामभिगन्तुमितोऽर्हसि ।
कुरुष्व स्वामिसंबन्धं वानरान्संप्रहर्षयन् ॥ ७ ॥

एवमुक्तो हनुमता राघव परवीरहा ।
प्रत्युवाच हनूमन्त बुद्धिमान्वाक्यकोविद ॥ ८ ॥

चतुर्दश समा सौम्य ग्राम वा यदि वा पुरम् ।
न प्रवेक्ष्यामि हनुमन्पितुर्निर्देशपालक ॥ ९ ॥

सुसमृद्धा गुहा रम्या सुग्रीवो वानरर्षभ ।
प्रविष्टो विधिवद्वीर क्षिप्र राज्येऽभिषिच्यताम् ॥

एवमुक्त्वा हनूमन्त राम सुग्रीवमब्रवीत् ।
वृत्तज्ञो वृत्तसंपन्नमुदारबलविक्रमम् ॥ ११ ॥

इममप्यङ्गद वीर यौवराज्येऽभिषेचय ।
ज्येष्ठस्य स सुतो ज्येष्ठ सदृशो विक्रमेण ते ॥१२॥

अङ्गदोऽयमदीनात्मा यौवराज्यस्य भाजनम् ।
पूर्वोऽय वार्षिको मास श्रावण सलिलागम ॥१३॥

प्रवृत्ता सौम्य चत्वारो मासा वार्षिकसज्ञिकाः ।
नायमुद्योगसमय. प्रविश त्व पुरी शुभाम् ॥ १४ ॥

अस्मिन्वत्स्याम्यह सौम्य पर्वते सहलक्ष्मण ।
इय गिरिगुहा रम्या विशाला युक्तमारुता ॥ १५ ॥

प्रभूतसलिला सौम्य प्रभूतकमलोत्पला ।
कार्त्तिके समनुप्राप्ते त्व रावणवधे यत ॥ १६ ॥

एष न समय सौम्य प्रविश त्व स्वमालयम् ।
अभिषिक्त स्वराज्ये च सुहृद सम्प्रहर्षय ॥ १७ ॥

इति रामाभ्यनुज्ञात सुग्रीवो वानराधिप ।
प्रविवेश पुरीं रम्या किष्किन्धा वालिपालिताम् ॥

त वानरसहस्राणि प्रविष्ट वानरेश्वरम् ।
अभिवाद्य प्रविष्टानि सर्वत पर्यवारयन् ॥ १९ ॥

तत प्रकृतय सर्वा दृष्ट्वा हरिगणेश्वरम् ।
प्रणम्य मूर्ध्ना पतिता वसुधाया समाहिता ॥ २० ॥

सुग्रीव प्रकृती सर्वा सभाष्योत्थाप्य वीर्यवान् ।
भ्रातुरन्त पुर सौम्य प्रविवेश महाबल ॥ २१ ॥

प्रविश्य त्वभिनिष्क्रान्त सुग्रीवं वानरर्षभम् ।
अभ्यषिञ्चन्त सुहृदः सहस्राक्षमिवामरा ॥ २२ ॥

तस्य पाण्डुरमाजह्रुश्छत्र हेमपरिष्कृतम् ।
शुक्ले च वालव्यजने हेमदण्डे यशस्करे ॥ २३ ॥

तथा सर्वाणि रत्नानि सर्वबीजौषधीरपि च ।
सक्षीराणा च वृक्षाणा प्ररोहान्कुसुमानि च ॥ २४ ॥

शुक्लानि चैव वस्त्राणि श्वेत चैवानुलेपनम् ।
सुगन्धीनि च माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानि च ॥

चन्दनानि च दिव्यानि गन्धाश्च विविधान्बहून् ।
अक्षताञ्जातरूप च प्रियङ्गुमधुसर्पिषी ॥ २६ ॥

दधि चर्म च वैयाघ्र वाराही चाप्युपानहौ ।
समालम्भनमादाय रोचना समन शिलाम् ॥ २७ ॥

आजग्मुस्तत्र मुदिता वरा. कन्यास्तु षोडश ।
ततस्ते वानरश्रेष्ठ यथाकाल यथाविधि ॥ २८ ॥

रत्नैर्वस्त्रैश्च भक्ष्यैश्च तोषयित्वा द्विजर्षभान् ।
तत कुशपरिस्तीर्ण समिद्ध जातवेदसम् ॥ २९ ॥

मन्त्रपूतेन हविषा हुत्वा मन्त्रविदो जना· ।
ततो हैमप्रतिष्ठाने वरास्तरणसवृते ॥ ३० ॥

प्रासादशिखरे रम्ये चित्रमाल्योपशोभिते ।
प्राङ्मुख विविधैर्मन्त्रै· स्थापयित्वा वरासने ॥ ३१ ॥

नदीनदेभ्य सहृत्य तीर्थेभ्यश्च समन्तत ।
आहृत्य च समुद्रेभ्य सर्वेभ्यो वानरर्षभा ॥ ३२ ॥

अप कनककुम्भेषु निधाय विमला शुभा ।
शुभैर्वृषभशृङ्गैश्च कलशैश्चापि काञ्चनै ॥ ३३ ॥

शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादन ॥ ३४ ॥

मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनुमाञ्जाम्बवान्नल ।
अभ्यषिञ्चन्त सुग्रीव प्रसन्नेन सुगन्धिना ॥ ३५ ॥

सलिलेन सहस्राक्ष वसवो वासव यथा ।
अभिषिक्ते तु सुग्रीवे सर्वे वानरपुंगवा ॥ ३६ ॥

प्रचुक्रुशुर्महात्मानो हृष्टास्तत्र सहस्रश ।
रामस्य तु वच कुर्वन्सुग्रीवो हरिपुगव ॥ ३७ ॥

अङ्गद सपरिष्वज्य यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ।
अङ्गदे चाभिषिक्ते तु सानुक्रोशा प्लवगमा ॥३८॥

साधु साध्विति सुग्रीव महात्मानोऽभ्यपूजयन् ।
राम चैव महात्मान लक्ष्मण च पुन. पुनः ॥ ३९ ॥

प्रीताश्च तुष्टुवुः सर्वे तादृशे तत्र वर्तिनि ।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णा पताकाध्वजशोभिता ।
बभूव नगरी रम्या किष्किन्धा गिरिगह्वरे ॥ ४० ॥

निवेद्य रामाय तदा महात्मने
महाभिषेकं कपिवाहिनीपतिः ।
रुमां च भार्यां प्रतिलभ्य वीर्यवा-
नवाप राज्यं त्रिदशाधिपो यथा ॥ ४१ ॥

इति षड्विंशः सर्गः ॥

सप्तविंशः सर्गः ॥

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम् ।
आजगाम सह भ्रात्रा रामः प्रस्रवणं गिरिम् ॥ १ ॥

शार्दूलमृगसंघुष्टं सिंहैर्भीमरवैर्वृतम् ।
नानागुल्मलतागूढं बहुपादपसंकुलम् ॥ २ ॥

ऋक्षवानरगोपुच्छैर्मार्जारैश्च निषेवितम् ।
मेघराशिनिभं शैलं नित्यं शुचिजलाश्रयम् ॥ ३ ॥

तस्य शैलस्य शिखरे महतीमायतां गुहाम् ।
प्रत्यगृह्णत वासार्थं रामः सौमित्रिणा सह ॥ ४ ॥

कृत्वा च समयं सौम्य सुग्रीवेण सहानघ ।
कालयुक्तं महद्वाक्यमुवाच रघुनन्दनः ॥ ५ ॥

विनीतं भ्रातरं भ्राता लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ।
इयं गिरिगुहा रम्या विशाला युक्तमारुता ॥ ६ ॥

अस्यां वसाव सौमित्रे वर्षरात्रमरिंदम ।
गिरिशृङ्गमिदं रम्यमुन्नतं पार्थिवात्मज ॥ ७ ॥

श्वेताभिः कृष्णताम्राभिः शिलाभिरुपशोभितम् ।
नानाधातुसमाकीर्णं दरीनिर्झरशोभितम् ॥ ८ ॥

विविधैर्वृक्षषण्डैश्च चारुचित्रलतावृतम् ।
नानाविहगसंघुष्टं मयूररवनादितम् ॥ ९ ॥

मालतीकुन्दगुल्मैश्च सिन्धुवारकुरण्टकैः ।
कदम्बार्जुनसर्जैश्च पुष्पितैरुपशोभितम् ॥ १० ॥

इयं च नलिनी रम्या फुल्लपङ्कजमण्डिता ।
नातिदूरे गुहाया नौ भविष्यति नृपात्मज ॥ ११ ॥

प्रागुदक्प्रवणे देशे गुहा साधु भविष्यति ।
पश्चाच्चैवोन्नता सौम्य निवातेय भविष्यति ॥ १२ ॥

गुहाद्वारे च सौमित्रे शिला समतला शुभा ।
श्लक्ष्णा चैवायता चैव भिन्नाञ्जनचयोपमा ॥१३॥

गिरिशृङ्गमिद तात पश्य चोत्तरत शुभम् ।
भिन्नाञ्जनचयाकारमम्भोधरमिवोत्थितम् ॥ १४ ॥

दक्षिणस्यामपि दिशि स्थित श्वेतमिवापरम् ।
कैलासशिखरप्रख्य नानाधातुविभूषितम् ॥ १५ ॥

प्राचीनवाहिनी चैव नदी भृशमकर्दमाम् ।
गुहाया पूर्वत पश्य त्रिकूटे जाह्नवीमिव ॥ १६ ॥

चम्पकैस्तिलकैश्चैव वकुलै केतकैर्धवै ।
पद्मकै सरलैश्चैव अशोकैश्चैव शोभिताम् ॥ १७ ॥

वानीरैस्तिमिशैश्चैव वकुलै केतकैर्धवै ।
हिन्तालैस्तिरिटैर्नीपैर्वेत्रकै कृतमालकै ॥ १८ ॥

तीरजै शोभिता भाति नानारूपैस्ततस्तत ।
वसनाभरणोपेता प्रमदेवाभ्यलकृता ॥ १९ ॥

शतश पक्षिसघैश्च नानानादैर्विनादिता ।
अन्योन्यमनुरक्तैश्च चक्रवाकैरलङ्कृता ॥ २० ॥

पुलिनैरतिरम्यैश्च हससारससेवितै ।
प्रहसन्तीव भात्येषा नारी सर्वविभूषिता ॥ २१ ॥

क्वचिन्नीलोत्पलैश्छन्ना भाति रक्तोत्पलै क्वचित् ।
क्वचिदाभाति शुक्लैश्च दिव्यै कुमुदकुट्मलै. ॥ २२ ॥

पारिप्लवशतैर्जुष्टा बर्हिणक्रौञ्चनादिता ।
रमणीया नदी सौम्य मुनिसघैर्निषेविता ॥ २३ ॥

पश्य चन्दनवृक्षाणा पङ्क्ती सुरचिता इव ।
ककुभाना च दृश्यन्ते मनसेवोदिता समम् ॥२४॥

अहो सुरमणीयोऽय देश शत्रुनिषूदन ।
दृढ रस्याव सौमित्रे साध्वत्र निवसावहै ॥ २५ ॥

इतश्च नातिदूरे सा किष्किन्धा चित्रकानना ।
सुग्रीवस्य पुरी रम्या भविष्यति नृपात्मज ॥ २६ ॥

गीतवादित्रनिर्घोष. श्रूयते जयता वर ।
नर्दता वानराणा च मृदङ्गाडम्बरै सह ॥ २७ ॥

लब्ध्वा भार्यां कपिवरः प्राप्य राज्यं सुहृद्वृतः ।
ध्रुवं नन्दति सुग्रीवः संप्राप्य महतीं श्रियम् ॥२८॥

इत्युक्त्वा न्यवसत्तत्र राघवः सहलक्ष्मणः ।
बहुदृश्यदरीकुञ्जे तस्मिन्प्रस्रवणे गिरौ ॥ २९ ॥

सुसुखेऽपि बहुद्रव्ये तस्मिन्हि धरणीधरे ।
वसतस्तस्य रामस्य रतिरल्पापि नाभवत् ॥ ३० ॥

हृतां हि भार्यां स्मरतः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ।
उदयाभ्युदितं दृष्ट्वा शशाङ्कं च विशेषतः ॥ ३१ ॥

आविवेश न तं निद्रा निशासु शयनं गतम् ।
तत्समुत्थेन शोकेन बाष्पोपहतचेतसम् ॥ ३२ ॥

तं शोचमानं काकुत्स्थं नित्यं शोकपरायणम् ।
तुल्यदुःखोऽब्रवीद्भ्राता लक्ष्मणोऽनुनयन्वचः ॥३३॥

अलं वीर व्यथां गत्वा न त्वं शोचितुमर्हसि ।
शोचतो व्यवसीदन्ति सर्वार्था विदितं हि ते ॥

भवान्क्रियापरो लोके भवान्दैवपरायणः ।
आस्तिको धर्मशीलश्च व्यवसायी च राघव ॥३५ ॥

न ह्यव्यवासित शत्रु राक्षस त विशेषत ।
समर्थस्त्व रणे हन्तु विक्रमैजिह्मकारिणम् ॥ ३६ ॥

समुन्मूलय शोक त्व व्यवसाय स्थिर कुरु ।
तत सपरिवार त निर्मूल कुरु राक्षसम् ॥ ३७ ॥

पृथिवीमपि काकुत्स्थ ससागरवनाचलाम् ।
परिवर्तयितु शक्त किमङ्ग पुन रावणम् ॥ ३८ ॥

शरत्काल प्रतीक्षस्व प्रावृट्कालोऽयमागत ।
तत सराष्ट्र सगण रावण त्व वधिष्यसि ॥ ३९ ॥

अह तु खलु ते वीर्य प्रसुप्त प्रतिबोधये ।
दीप्तैराहुतिभि काले भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ ४० ॥

लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्य प्रतिपूज्य हित शुभम् ।
राघव सुहृद स्निग्धमिद वचनमब्रवीत् ॥ ४१ ॥

वाच्य यदनुरक्तेन स्निग्धेन च हितेन च ।
सत्यविक्रमयुक्तेन तदुक्त लक्ष्मण त्वया ॥ ४२ ॥

एष शोक परित्यक्त सर्वकार्यावसादक ।
विक्रमेष्वप्रतिहत तेज प्रोत्साहयाम्यहम् ॥ ४३ ॥

शरत्काल प्रतीक्षिष्ये स्थितोऽस्मि वचने तव ।
सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादमनुपालयन् ॥ ४४ ॥

उपकारेण वीरस्तु प्रतिकारेण युज्यते ।
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववतां मनः ॥ ४५ ॥

अथैवमुक्तः प्रणिधाय लक्ष्मणः
कृताञ्जलिस्तत्प्रतिपूज्य भाषितम् ।
उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं
प्रदर्शयन्दर्शनमात्मनः शुभम् ॥ ४६ ॥

यथोक्तमेतत्तव सर्वमीप्सितं
नरेन्द्र कर्ता न चिराद्धरीश्वरः ।
शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिमं भवा-
ञ्जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृतः ॥ ४७ ॥

नियम्य कोपं प्रतिपाल्यतां शर-
त्क्षमस्व मासांश्चतुरो मया सह ।
वसाचलेऽस्मिन्मृगराजसेविते
संवर्धयञ्शत्रुवधे समुद्यमम् ॥ ४८ ॥

इति सप्तविंशः सर्गः ॥

अष्टाविंशः सर्गः ॥

—*—

स तथा वालिन हत्वा सुग्रीवमभिषिच्य च ।
वसन्माल्यवत पृष्ठे रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १ ॥

अय स काल सप्राप्त समयोऽद्य जलागम ।
सपश्य त्व नभो मेघै सवृत गिरिसनिभै ॥ २ ॥

नवमासधृत गर्भ भास्करस्य गभस्तिभि ।
पीत्वा रस समुद्राणा द्यौ प्रसूते रसायनम् ॥ ३ ॥

शक्यमम्बरमारुह्य मेघसोपानपङ्क्तिभि. ।
कुटजार्जुनमालाभिरलकर्तु दिवाकरम् ॥ ४ ॥

सध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरन्तेष्वधिकपाण्डरै ।
स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवाम्बरम् ॥ ५ ॥

मन्दमारुतनिश्वास सध्याचन्दनरञ्जितम् ।
आपाण्डुजलद भाति कामातुरमिवाम्बरम् ॥ ६ ॥

एषा घर्मपरिक्लिष्टा नववारिपरिप्लुता ।
सीतेव शोकसतप्ता मही बाष्प विमुञ्चति ॥ ७ ॥

मेघोदरविनिर्मुक्ता कह्लारसुखशीतला ।
शक्यमञ्जलिभि' पातु वाता केतकिगन्धिन ॥८॥

एष फुल्लार्जुन शैल केतकैरधिवासित ।
सुग्रीव इव शान्तारिर्धाराभिरभिषिच्यते ॥ ९ ॥

मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपवीतिन ।
मारुतापूरितगुहा प्राधीता इव पर्वता ॥ १० ॥

कशाभिरिव हैमीभिर्विद्युद्भिरिव ताडितम् ।
अन्त स्तनितनिर्घोष सवेदनमिवाम्बरम् ॥ ११ ॥

नीलमेघाश्रिता विद्युत्स्फुरन्ती प्रतिभाति मा ।
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के वैदेहीव तपस्विनी ॥ १२ ॥

इमास्ता मन्मथवता हिता प्रतिहता दिश. ।
अनुलिप्ता इव घनैर्नष्टग्रहनिशाकराः ॥ १३ ॥

कच्चिद्बाष्पाभिसरुद्धान्वर्षागममुत्सुकान् ।
कुटजान्पश्य सौमित्रे पुष्पितान्गिरिसानुषु ।
मम शोकाभिभूतस्य कामसदीपनान्स्थितान् ॥ १४ ॥

रज प्रशान्त सहिमोऽद्य वायु-
र्निदाघदोषप्रसरा प्रशान्ता ।
स्थिता हि यात्रा वसुधाधिपाना
प्रवासिनो यान्ति नरा स्वदेशान् ॥ १५ ॥

सप्रस्थिता मानसवासलुब्धा
प्रियान्विता सप्रति चक्रवाका ।
अभीक्ष्णवर्षोदकविक्षतेषु
यानानि मार्गेषु न सपतन्ति ॥ १६ ॥

क्वचित्प्रकाश क्वचिदप्रकाश
नभ प्रकीर्णाम्बुधर विभाति ।
क्वचित्क्वचित्पर्वतसनिरुद्ध
रूप यथा शान्तमहार्णवस्य ॥ १७ ॥

व्यामिश्रित सर्जकदम्बपुष्पै-
र्नव जल पर्वतधातुताम्रम् ।
मयूरकेकाभिरनुप्रयात
शैलापगा शीघ्रतर वहन्ति ॥ १८ ॥

भ्रमाकुल षट्पदसन्निकाश
प्रभुज्यते जम्बुफल प्रकामम् ।
अनेकवर्ण पवनावधूत
भूमौ पतत्याम्रफल विपक्कम् ॥ १९ ॥

विद्युत्पताका सबलाकमाला
शैलेन्द्रकूटाकृतिसन्निकाशा ।
गर्जन्ति मेघा समुदीर्णनादा
मत्ता गजेन्द्रा इव सयुगस्था ॥ २० ॥

वर्षोदकाप्यायितशाद्वलानि
प्रवृत्तनृत्तोत्सवबर्हिणानि ।
वनानि निर्वृष्टबलाहकानि
पश्यापराह्णेष्वधिक विभान्ति ॥ २१ ॥

समुद्वहन्त सलिलातिभार
बलाकिनो वारिधरा नदन्तः ।
महत्सु शृङ्गेषु महीधराणा
विश्रम्य विश्रम्य पुन प्रयान्ति ॥ २२ ॥

मेघाभिकामा परिसंपतन्ती
समोदिता भाति बलाकपङ्क्तिः ।
वातावधूता वरपौण्डरीकी
लम्बेव माला रचिताम्बरस्य ॥ २३ ॥

बालेन्द्रगोपान्तरचित्रितेन
विभाति भूमिर्नवशाद्वलेन ।
गात्रानुवृत्तेन शुकप्रभेण
नारीव लाक्षोक्षितकम्बलेन ॥ २४ ॥

निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति
द्रुतं नदी सागरमभ्युपैति ।
हृष्टा बलाका घनमभ्युपैति
कान्ता सकामा प्रियमभ्युपैति ॥ २५ ॥

जाता वनान्ताः शिखिसम्प्रनृत्ता
जाताः कदम्बाः सकदम्बशाखाः ।
जाता वृषा गोषु समानकामा
जाता मही सस्यवनाभिरामा ॥ २६ ॥

वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति
ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाश्वसन्ति ।
नद्यो घना मत्तगजा वनान्ता
प्रियाविहीना शिखिन प्लवगा ॥ २७ ॥

प्रहर्षिता केतकपुष्पगन्ध-
माघ्राय हृष्टा वननिर्झरेषु ।
प्रपातशब्दाकुलिता गजेन्द्रा
सार्धं मयूरै समदा नदन्ति ॥ २८ ॥

धारानिपातैरभिहन्यमाना
कदम्बशाखासु विलम्बमानाः ।
क्षणार्जित पुष्परसावगाढ
शनैर्मद षट्चरणास्त्यजन्ति ॥ २९ ॥

अङ्गारचूर्णोत्करसन्निकाशै
फलै सुपर्याप्तरसै समृद्धै ।
जम्बूद्रुमाणा प्रविभान्ति शाखा
निलीयमाना इव षट्पदौघै ॥ ३० ॥

तडित्पताकाभिरलङ्कृताना-
मुदीर्णगम्भीरमहारवाणाम् ।
विभान्ति रूपाणि वलाहकाना
रणोद्यतानामिव वारणानाम् ॥ ३१ ॥

मार्गानुग शैलवनानुसारी
सप्रस्थितो मेघरव निशम्य ।
युद्धाभिकाम प्रतिनागशङ्की
मत्तो गजेन्द्र प्रतिसनिवृत्त. ॥ ३२ ॥

क्वचित्प्रगीता इव षट्पदौघै
क्वचित्प्रनृत्ता इव नीलकण्ठै ।
क्वचित्प्रमत्ता इव वारणेन्द्रै-
र्विभान्त्यनेकाश्रयिणो वनान्ता ॥ ३३ ॥

कदम्बसर्जार्जुनकन्दलाढ्या
वनान्तभूमिर्नववारिपूर्णा ।
मयूरमत्ताभिरुतप्रनृत्तै-
रापानभूमिप्रतिमा विभाति ॥ ३४ ॥

मुक्तासकाश सलिल पतद्वै
सुनिर्मल पत्रपुटेषु लग्नम् ।
हृष्टा विवर्णच्छदना विहगा
सुरेन्द्रदत्त तृषिता पिबन्ति ॥ ३५ ॥

षट्पादतन्त्रीमधुराभिधान
प्लवगमोदीरितकण्ठतालम् ।
आविष्कृत मेघमृदङ्गनादै-
र्वनेषु सगीतमिव प्रवृत्तम् ॥ ३६ ॥

क्वचित्प्रनृत्तै क्वचिदुन्नदद्भि
क्वचिच्च वृक्षाग्रनिषण्णकायै ।
व्यालम्बबर्हाभरणैर्मयूरै-
र्वनेषु सगीतमिव प्रवृत्तम् ॥ ३७ ॥

स्वनैर्घनाना प्लवगा प्रबुद्धा
विहाय निद्रा चिरसनिरुद्धाम् ।
अनेकरूपाकृतिवर्णनादा
नवाम्बुधाराभिहता नदन्ति ॥ ३८ ॥

नद्यः समुद्वाहितचक्रवाका-
स्तटानि शीर्णान्यपवाहयित्वा ।
दृप्ता नवप्राभृतपूर्णभोगा
द्रुतं स्वभर्तारमुपोपयान्ति ॥ ३९ ॥

नीलेषु नीला प्रविभान्ति सक्ता
मेघेषु मेघा नववारिपूर्णा ।
दवाग्निदग्धेषु दवाग्निदग्धा
शैलेषु शैला इव बद्धमूला ॥ ४० ॥

प्रहृष्टसन्नादितबर्हिणानि
सशक्रगोपाकुलशाद्वलानि ।
चरन्ति नीपार्जुनवासितानि
गजाः सुरम्याणि वनान्तराणि ॥ ४१ ॥

नवाम्बुधाराहतकेसराणि
द्रुतं परित्यज्य सरोरुहाणि ।
कदम्बपुष्पाणि सकेसराणि
वनानि हृष्टा भ्रमराः पतन्ति ॥ ४२ ॥

मत्ता गजेन्द्रा मुदिता गवेन्द्रा
वनेषु विश्रान्ततरा मृगेन्द्रा ।
रम्या नगेन्द्रा निभृता नरेन्द्रा
प्रक्रीडितो वारिधरैः सुरेन्द्र ॥ ४३ ॥

मेघा समुद्भूतसमुद्रनादा
महाजलौघैर्गगनावलम्बा ।
नदीस्तटाकानि सरांसि वापी-
र्मही च कृत्स्नामपवाहयन्ति ॥ ४४ ॥

वर्षप्रवेगा विपुला पतन्ति
प्रवान्ति वाता समुदीर्णघोषा ।
प्रणष्टकूला. प्रवहन्ति शीघ्र
नद्यो जलैर्विप्रतिपन्नमार्गा ॥ ४५ ॥

नरैर्नरेन्द्रा इव पर्वतेन्द्रा
सुरेन्द्रदत्तै पवनोपनीतै ।
घनाम्बुकुम्भैरभिषिच्यमाना
रूप श्रिय स्वामिव दर्शयन्ति ॥ ४६ ॥

घनोपगूढं गगनं सतारं
न भास्करो दर्शनमभ्युपैति ।
नवैर्जलौघैर्धरणी वितृप्ता
तमोविलिप्ता न दिशः प्रकाशाः ॥ ४७ ॥

महान्ति कूटानि महीधराणां
धाराभिधौतान्यधिकं विभान्ति ।
महाप्रमाणैर्विपुलैः प्रपातै-
र्मुक्ताकलापैरिव लम्बमानैः ॥ ४८ ॥

शैलोपलप्रस्खलमानवेगाः
शैलोत्तमानां विपुलाः प्रपाताः ।
गुहासु संनादितबर्हिणासु
हारा विकीर्यन्त इवाभिभान्ति ॥ ४९ ॥

शीघ्रप्रवेगा विपुलाः प्रपाता
निर्धौतशृङ्गोपतला गिरीणाम् ।
मुक्ताकलापप्रतिमाः पतन्तो
महागुहोत्सङ्गतलैर्ध्रियन्ते ॥ ५० ॥

सुरतामर्दविच्छिन्ना स्वर्गस्त्रीहारमौक्तिका ।
पतन्तीवाकुला दिक्षु तोयधारा समन्तत ॥ ५१ ॥

निलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्च पङ्कजै ।
विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्त ज्ञायते रवि ॥

वृत्ता यात्रा नरेन्द्राणा सेना प्रतिनिवर्तते ।
वैराणि चैव मार्गाश्च सलिलेन समीकृता ॥ ५३ ॥

मासि प्रोष्ठपदे ब्रह्म ब्राह्मणाना विवक्षताम् ।
अयमध्यायसमय सामगानामुपस्थित ॥ ५४ ॥

निवृत्तकर्मायतनो नून सचितसचय ।
आषाढीमभ्युपगतो भरत कोसलाधिप ॥ ५५ ॥

नूनमापूर्यमाणाया सरय्वा वर्धते रय ।
मा समीक्ष्य समायान्तमयोध्याया इव स्वन ॥५६॥

इमा स्फीतगुणा वर्षा सुग्रीव सुखमश्नुते ।
विजितारि सदारश्च राज्ये महति च स्थित ॥

अहं तु हृतदारश्च राज्याच्च महतश्च्युत ।
नदीकूलमिव क्लिन्नमवसीदामि लक्ष्मण ॥ ५८ ॥

शोकश्च मम विस्तीर्णो वर्षाश्च भृशदुर्गमा ।
रावणश्च महाञ्शत्रुरपार प्रतिभाति मे ॥ ५९ ॥

अयात्रां चैव दृष्ट्वेमा मार्गांश्च भृशदुर्गमान् ।
प्रणते चैव सुग्रीवे न मया किंचिदीरितम् ॥ ६० ॥

अपि चातिपरिक्लिष्टं चिराद्दारैः समागतम् ।
आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तु नेच्छामि वानरम् ॥

स्वयमेव हि विश्रम्य ज्ञात्वा कालमुपागतम् ।
उपकार च सुग्रीवो वेत्स्यते नात्र सशय ॥ ६२ ॥

तस्मात्कालप्रतीक्षोऽह स्थितोऽस्मि शुभलक्षण ।
सुग्रीवस्य नदीना च प्रसादमनुपालयन् ॥ ६३ ॥

उपकारेण वीरो हि प्रतिकारेण युज्यते ।
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववता मन ॥ ६४ ॥

तेनैवमुक्त प्रणिधाय लक्ष्मण·
कृताञ्जलिस्तत्प्रतिपूज्य भाषितम् ।
उवाच राम स्वभिरामदर्शन
प्रदर्शयन्दर्शनमात्मन शुभम् ॥ ६५ ॥

यथोक्तमेतत्तव सर्वमीप्सित
नरेन्द्र कर्ता न चिराद्धरीश्वर ।
शरत्प्रतीक्ष क्षमतामिम भवा
ञ्जलप्रपात रिपुनिग्रहे वृत ॥ ६६ ॥

इति अष्टाविंश सर्गः ॥

एकोनत्रिंशः सर्गः ॥

समीक्ष्य विमल व्योम गतविद्युद्बलाहकम् ।
सारसारवसघुष्ट रम्यज्योत्स्नानुलेपनम् ॥ १ ॥

समृद्धार्थं च सुग्रीव मन्दधर्मार्थसग्रहम् ।
अत्यर्थमसता मार्गमेकान्तगतमानसम् ॥ २ ॥

निर्वृत्तकार्यं सिद्धार्थं प्रमदाभिरत सदा ।
प्राप्तवन्तमभिप्रेतान्सर्वानपि मनोरथान् ॥ ३ ॥

स्वा च पत्नीमभिप्रेतां तारा चापि समीप्सिताम् ।
विहरन्तमहोरात्र कृतार्थं विगतज्वरम् ॥ ४ ॥

क्रीडन्तमिव देवेन्द्रं नन्दनेऽप्सरसां गणैः ।
मन्त्रिषु न्यस्तकार्यं च मन्त्रिणामनवेक्षकम् ॥ ५ ॥

उत्सन्नराज्यसंदेशं कामवृत्तमवस्थितम् ।
निश्चितार्थोऽर्थतत्त्वज्ञः कालधर्मविशेषवित् ॥ ६ ॥

प्रसाद्य वाक्यैर्मधुरैर्हेतुमद्भिर्मनोरमैः ।
वाक्यविद्वाक्यतत्त्वज्ञं हरीशं मारुतात्मजः ॥ ७ ॥

हितं तत्त्वं च पथ्यं च सामधर्मार्थनीतिमत् ।
प्रणयप्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयम् ॥ ८ ॥

हरीश्वरमुपागम्य हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ।
राज्यं प्राप्तं यशश्चैव कौली श्रीरपि वर्धिता ॥ ९ ॥

मित्राणां संग्रहः शेषस्तं भवान्कर्तुमर्हति ।
यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्तते ॥ १० ॥

तस्य राज्यं च कीर्तिश्च प्रतापश्चाभिवर्धते ।
यस्य कोशश्च दण्डश्च मित्राण्यात्मा च भूमिप ॥

समवेतानि सर्वाणि स राज्यं महदश्नुते ।
तद्भवान्वृत्तसंपन्नः स्थितः पथि निरत्यये ॥ १२ ॥

मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत्कर्तुमर्हति ।
संत्यज्य सर्वकर्माणि मित्रार्थे यस्तु वर्तते ॥ १३ ॥

सम्भ्रमाद्धि कृतोत्साह सोऽनर्थैर्नावरुध्यते ।
यस्तु कालव्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्तते ॥ १४ ॥

स कृत्वा महतोऽप्यर्थान्न मित्रार्थेन युज्यते ।
यदिद वीर कार्यं नो मित्रकार्यमरिंदम ॥ १५ ॥

क्रियतां राघवस्यैतद्वैदेह्याः परिमार्गणम् ।
तदिद वीर कार्यं ते कालातीतमरिंदम ॥ १६ ॥

न च कालमतीत ते निवेदयति कालवित् ।
त्वरमाणोऽपि सन्प्राज्ञस्तव राजन्वशानुग ॥ १७ ॥

कुलस्य हेतु स्फीतस्य दीर्घबन्धुश्च राघव ।
अप्रमेयप्रभावश्च स्वयं चाप्रतिमो गुणै ॥ १८ ॥

तस्य त्वं कुरु वै कार्यं पूर्वं तेन कृत तव ।
हरीश्वर हरिश्रेष्ठानाज्ञापयितुमर्हसि ॥ १९ ॥

न हि तावद्भवेत्कालो व्यतीतश्चोदनादृते ।
चोदितस्य हि कार्यस्य भवेत्कालव्यतिक्रम ॥ २० ॥

अकर्तुरपि कार्यस्य भवान्कर्ता हरीश्वर ।
किं पुन प्रतिकर्तुस्ते राज्येन च धनेन च ॥ २१ ॥

शक्तिमानपि विक्रान्तो वानरर्क्षगणेश्वर ।
कर्तुं दाशरथे प्रीतिमाज्ञाया किं न सज्जसे ॥ २२ ॥

काम खलु शरै शक्त सुरासुरमहोरगान् ।
वशे दाशरथि कर्तुं त्वत्प्रतिज्ञा तु काङ्क्षते ॥२३॥

प्राणत्यागाविशङ्केन कृत तेन तव प्रियम् ।
तस्य मार्गाम वैदेही पृथिव्यामपि चाम्बरे ॥ २४ ॥

न देवा न च गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणा ।
न च यक्षा भय तस्य कुर्यु किमुत राक्षसा ॥२५॥

तदेव शक्तियुक्तस्य पूर्वं प्रियकृतस्तव ।
रामस्यार्हसि पिङ्गेश कर्तुं सर्वात्मना प्रियम् ॥२६॥

नाधस्तादवनौ नाप्सु गतिर्नोपरि चाम्बरे ।
कस्यचित्सज्जतेऽस्माक कपीश्वर तवाज्ञया ॥ २७ ॥

तदाज्ञापय क किं ते कृते कुत्र व्यवस्यतु ।
हरयो ह्यप्रधृष्यास्ते सन्ति कोट्यग्रतोऽनघाः ॥२८॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा काले साधु निवेदितम् ।
सुग्रीवः सत्त्वसंपन्नश्चकार मतिमुत्तमाम् ॥ २९ ॥

स संदिदेशाभिमतं नीलं नित्यकृतोद्यमम् ।
दिक्षु सर्वासु सर्वेषां सैन्यानामुपसंग्रहे ॥ ३० ॥

यथा सेना समग्रा मे यूथपालाश्च सर्वशः ।
समागच्छन्त्यसङ्गेन सेनाग्राणि तथा कुरु ॥ ३१ ॥

ये त्वन्तपाला प्लवगाः शीघ्रगा व्यवसायिनः ।
समानयन्तु ते सैन्यं त्वरिताः शासनान्मम ॥३२॥

स्वयं चानन्तरं सैन्यं भवानेवानुपश्यतु ।
त्रिपञ्चरात्रादूर्ध्वं यः प्राप्नुयान्नेह वानरः ।
तस्य प्राणान्तिको दण्डो नात्र कार्या विचारणा ॥

हरींश्च वृद्धानुपयातु साङ्गदो
भवान्ममाज्ञामधिकृत्य निश्चिताम् ।
इति व्यवस्थां हरिपुंगवेश्वरो
विधाय वेश्म प्रविवेश वीर्यवान् ॥ ३४ ॥

इति एकोनत्रिंशः सर्गः ॥

—✻—

त्रिंशः सर्गः ॥

—※—

गुहा प्रविष्टे सुग्रीवे विमुक्ते गगने घनै ।
वर्षरात्रोषितो राम कामशोकाभिपीडित ॥ १ ॥

पाण्डुर गगन दृष्ट्वा विमल चन्द्रमण्डलम् ।
शारदी रजनी चैव दृष्ट्वा ज्योत्स्नानुलेपनाम् ॥ २ ॥

कामवृत्त च सुग्रीव नष्टा च जनकात्मजाम् ।
बुद्ध्वा कालमतीत च मुमोह परमातुर ॥ ३ ॥

स तु सज्ञामुपागम्य मुहूर्तान्मतिमान्पुन ।
मन स्थामपि वैदेही चिन्तयामास राघव ॥ ४ ॥

आसीन पर्वतस्याग्रे हेमधातुविभूषिते ।
शारद गगन दृष्ट्वा जगाम मनसा प्रियाम् ॥ ५ ॥

दृष्ट्वा च विमलं व्योम गतविद्युद्बलाहकम् ।
सारसारवसघुष्ट विललापार्तया गिरा ॥ ६ ॥

सारसारवसनादै सारसारवनादिनी ।
याश्रमे रमते बाला साद्य ते रमते कथम् ॥ ७ ॥

पुष्पितांश्चासनान्दृष्ट्वा काञ्चनानिव निर्मलान् ।
कथ सा रमते बाला पश्यन्ती मामपश्यती ॥ ८ ॥

या पुरा कलहसाना स्वरेण कलभाषिणी ।
बुध्यते चारुसर्वाङ्गी साद्य मे बुध्यते कथम् ॥ ९ ॥

नि स्वन चक्रवाकाणा निशम्य सहचारिणाम् ।
पुण्डरीकविशालाक्षी कथमेषा भविष्यति ॥ १० ॥

सरासि सरितो वापी काननानि वनानि च ।
ता विना मृगशावाक्षी चरन्नाद्य सुख लभे ॥ ११ ॥

अपि ता मद्वियोगाच्च सौकुमार्याच्च भामिनीम् ।
न दूर पीडयेत्काम शरद्गुणनिरन्तर ॥ १२ ॥

एवमादि नरश्रेष्ठो विललाप नृपात्मज ।
विहग इव सारग सलिल त्रिदशेश्वरात् ॥ १३ ॥

ततश्चञ्चूर्य्ये रम्येषु फलार्थी गिरिसानुषु ।
ददर्श पर्युपावृत्तो लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणोऽग्रजम् ॥ १४ ॥

त चिन्तया दु सहया परीत
विसज्ञमेक विजने मनस्वी ।

भ्रातुर्विषादात्परितापदीनं
समीक्ष्य सौमित्रिरुवाच रामम् ॥ १५ ॥

किमार्य कामस्य वशंगतेन
किमात्मपौरुष्यपराभवेन ।
अयं सदा संह्रियते समाधिः
किमत्र योगेन निवर्तितेन ॥ १६ ॥

क्रियाभियोगं मनसः प्रसादं
समाधियोगानुगतं च कालम् ।
सहायसामर्थ्यमदीनसत्त्व
स्वकर्महेतुं च कुरुष्व हेतुम् ॥ १७ ॥

न जानकी मानववंशनाथ
त्वया सनाथा सुलभा परेण ।
न चाग्निचूडां ज्वलितामुपेत्य
न दह्यते वीरवरार्ह कश्चित् ॥ १८ ॥

सलक्षणं लक्ष्मणमप्रधृष्यं
स्वभावजं वाक्यमुवाच रामः ।

हित च पथ्य च नयप्रसक्त
ससाम धर्मार्थसमाहित च ॥ १९ ॥

नि सशय कार्यमवेक्षितव्य
क्रियाविशेषो ह्यनुवर्तितव्य ।
ननु प्रवृत्तस्य दुरासदस्य
कुमार कार्यस्य फल न चिन्त्यम् ॥ २० ॥

अथ पद्मपलाशाक्षी मैथिलीमनुचिन्तयन् ।
उवाच लक्ष्मण रामो मुखेन परिशुष्यता ॥ २१ ॥

तर्पयित्वा सहस्राक्ष सलिलेन वसुधराम् ।
निर्वर्तयित्वा सस्यानि कृतकर्मा व्यवस्थित ॥ २२ ॥

स्निग्धगम्भीरनिर्घोषा शैलद्रुमपुरोगमा ।
विसृज्य सलिल मेघा परिश्रान्ता नृपात्मज ॥२३॥

नीलोत्पलदलश्यामा श्यामीकृत्वा दिशो दश ।
विमदा इव मातङ्गा शान्तवेगा पयोधरा ॥ २४ ॥

जलगर्भा महावेगा कुटजार्जुनगन्धिन. ।
चरित्वा विरता सौम्य वृष्टिवाता समुद्यता: ॥२५॥

घनाना वारणाना च मयूराणा च लक्ष्मण ।
नाद प्रस्रवणाना च प्रशान्त सहसानघ ॥ २६ ॥

अभिवृष्टा महामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानव ।
अनुलिप्ता इवाभान्ति गिरयश्चित्रदीप्तिभि ॥२७॥

दर्शयन्ति शरन्नद्य पुलिनानि शनै शनै ।
नवसङ्गमसव्रीडा जघनानीव योषित ॥ २८ ॥

शाखासु सप्तच्छदपादपाना
प्रभासु तारार्कनिशाकराणाम् ।
लीलासु चैवोत्तमवारणाना
श्रिय विभज्याद्य शरत्प्रवृत्ता ॥ २९ ॥

सम्प्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभा
लक्ष्मी शरत्कालगुणोपनीता ।
सूर्याग्रहस्तप्रतिबोधितेषु
पद्माकरेष्वभ्यधिक विभाति ॥ ३० ॥

सप्तच्छदाना कुसुमोपगन्धी
षट्पादवृन्दैरनुगीयमान ।

मत्तद्विपाना पवनोऽनुसारी
दर्प वनेष्वभ्यधिक करोति ॥ ३१ ॥

अभ्यागतैश्चारुविशालपक्षै
सर'प्रियै पद्मरजोवकीर्णै ।
महानदीना पुलिनोपयातै
क्रीडन्ति हसा सह चक्रवाकै ॥ ३२ ॥

मदप्रगल्भेषु च वारणेषु
गवा समूहेषु च दर्पितेषु ।
प्रसन्नतोयासु च निम्नगासु
विभाति लक्ष्मीर्बहुधा विभक्ता ॥ ३३ ॥

नभ. समीक्ष्याम्बुधरैर्विमुक्त
विमुक्तबर्हाभरणा वनेषु ।
प्रियास्वसक्ता विनिवृत्तशोभा
गतोत्सवा ध्यानपरा मयूरा ॥ ३४ ॥

मनोज्ञगन्धै प्रियकैरनल्पै
पुष्पातिभारावनताग्रशाखै ।

सुवर्णगौरैर्नयनाभिरामै-
रुद्द्योतितानीव वनान्तराणि ॥ ३५ ॥

प्रियान्वितानां नलिनीप्रियाणां
वने रतानां कुसुमोद्धतानाम् ।
मदोत्कटानां मदलालसानां
गजोत्तमानां गतयोऽद्य मन्दाः ॥ ३६ ॥

व्यभ्रं नभः शस्त्रविधौतवर्णं
कृशप्रवाहाणि नदीजलानि ।
कह्लारशीताः पवनाः प्रवान्ति
तमोविमुक्ताश्च दिशः प्रकाशाः ॥ ३७ ॥

सूर्यातपक्रामणनष्टपङ्का
भूमिः समुत्पादितसान्द्ररेणुः ।
अन्योन्यवैरामर्षायुतानां-
मुद्योगकालोऽद्य नराधिपानाम् ॥ ३८ ॥

शरद्गुणाप्यायितरूपशोभाः
प्रहर्षिताः पांसुसमुक्षिताङ्गाः ।

मदोत्कटा सम्प्रति युद्धलुब्धा
वृषा गवा मध्यगता नदन्ति ॥ ३९ ॥

समन्मथ तीव्रगतानुरागा
कुलान्विता मन्दगति करिण्य ।
मदान्वित सपरिवार्य यान्त
वनेषु भर्तारमनुप्रयान्ति ॥ ४० ॥

त्यक्त्वा वराण्यात्मविभूषणानि
बर्हाणि तीरोपगता नदीनाम् ।
निर्भर्त्स्यमाना इव सारसौघै.
प्रयान्ति दीना विमदा मयूरा· ॥ ४१ ॥

वित्रास्य कारण्डवचक्रवाका-
न्महारवैर्भिन्नकटा गजेन्द्रा ।
सर सु बद्धाम्बुजभूषणेषु
विक्षोभ्य विक्षोभ्य जल पिबन्ति ॥ ४२ ॥

व्यपेतपङ्कासु सुवालुकासु
प्रसन्नतोयासु सगोकुलासु ।

ससारसारावविनादितासु
नदीषु हृष्टा निपतन्ति हसा ॥ ४३ ॥

नदीघनप्रस्रवणोदकाना-
मतिप्रवृद्धानिलबर्हिणानाम् ।
प्लवंगमाना च गतोत्सवाना
द्रुत रवा सप्रति संप्रणष्टा ॥ ४४ ॥

अनेकवर्णा सुविनष्टकाया
नवोदितेष्वम्बुधरेषु नष्टा ।
क्षुधार्दिता घोरविषा बिलेभ्य-
श्चिरोषिता विप्रसरन्ति सर्पा ॥ ४५ ॥

चञ्चचन्द्रकरस्पर्शहर्षोन्मीलिततारका ।
अहो रागवती सध्या जहाति स्वयमम्बरम् ॥ ४६ ॥

रात्रि शशाङ्कोदितसौम्यवक्त्रा
तारागणोन्मीलितचारुनेत्रा ।
ज्योत्स्नाशुकप्रावरणा विभाति
नारीव शुक्लांशुकसवृताङ्गी ॥ ४७ ॥

विपक्वशालिप्रसवानि भुक्त्वा
प्रहर्षिता सारसचारुपङ्क्तिः ।
नभः समाक्रामति शीघ्रवेगा
वातावधूता प्रथितेव माला ॥ ४८ ॥

सुप्तैकहंसं कुमुदैरुपेतं
महाह्रदस्थं सलिलं विभाति ।
घनैर्विमुक्तं निशि पूर्णचन्द्रं
तारागणाकीर्णमिवान्तरिक्षम् ॥ ४९ ॥

प्रकीर्णहंसाकुलमेखलानां
प्रबुद्धपद्मोत्पलमालिनीनाम् ।
वाप्युत्तमानामधिकाद्य लक्ष्मी-
र्वराङ्गनानामिव भूषितानाम् ॥ ५० ॥

वेणुस्वनव्यञ्जिततूर्यमिश्रः
प्रत्यूषकालानिलसंप्रवृद्धः ।
संमूर्छितो गर्गरगोवृषाणा-
मन्योन्यमापूरयतीव शब्दः ॥ ५१ ॥

नवैर्नदीनां कुसुमप्रभासै-
र्व्याधूयमानैर्मृदुमारुतेन ।
धौतामलक्षौमपटप्रकाशैः
कूलानि काशैरुपशोभितानि ॥ ५२ ॥

वनप्रचण्डा मधुपानशौण्डाः
प्रियान्विताः षट्चरणाः प्रहृष्टाः ।
वनेषु मत्ताः पवनानुयात्राः
कुर्वन्ति पद्मासनरेणुगौराः ॥ ५३ ॥

जलं प्रसन्नं कुमुदं प्रभासं
क्रौञ्चस्वनं शालिवनं विपक्वम् ।
मृदुश्च वायुर्विमलश्च चन्द्रः
शंसन्ति वर्षव्यपनीतकालम् ॥ ५४ ॥

मीनोपसंदर्शितमेखलानां
नदीवधूनां गतयोऽद्य मन्दाः ।
कान्तोपभुक्तालसगामिनीनां
प्रभातकालेष्विव कामिनीनाम् ॥ ५५ ॥

सचक्रवाकानि सशैवलानि
काशैर्दुकूलैरिव सवृतानि ।
सपत्रलेखानि सरोचनानि
वधूमुखानीव नदीमुखानि ॥ ५६ ॥

प्रफुल्लबाणासनचित्रितेषु
प्रहृष्टषट्पादनिकूजितेषु ।
गृहीतचापोद्यतचण्डदण्ड
प्रचण्डचारोऽद्य वनेषु काम ॥ ५७ ॥

लोक सुवृष्ट्या परितोषयित्वा
नदीस्तटाकानि च पूरयित्वा ।
निष्पन्नसस्या वसुधा च कृत्वा
त्यक्त्वा नभस्तोयधरा प्रणष्टा ॥ ५८ ॥

प्रसन्नसलिला सौम्य कुररीभिर्विनादिता ।
चक्रवाकगणाकीर्णा विभान्ति सलिलाशया ॥५९॥

असना सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिता ।
दृश्यन्ते बन्धुजीवाश्च श्यामाश्च गिरिसानुषु ॥६०॥

हंससारसचक्राह्वै कुररैश्च समन्तत ।
पुलिनान्यवकीर्णानि नदीना पश्य लक्ष्मण ॥६१॥

अन्योन्य बद्धवैराणा जिगीषूणा नृपात्मज ।
उद्योगसमय सौम्य पार्थिवानामुपस्थित ॥ ६२ ॥

इय सा प्रथमा यात्रा पार्थिवाना नृपात्मज ।
न च पश्यामि सुग्रीवमुद्योग वा तथाविधम् ॥६३॥

चत्वारो वार्षिका मासा गता वर्षशतोपमा ।
मम शोकाभिभूतस्य सौम्य सीतामपश्यत ॥६४॥

चक्रवाकीव भर्तार पृष्ठतोऽनुगता वनम् ।
विषम दण्डकारण्यमुद्यानमिव याङ्गना ॥ ६५ ॥

प्रियाविहीने दु खार्ते हृतराज्ये विवासिते ।
कृपा न कुरुते राजा सुग्रीवो मयि लक्ष्मण ॥६६॥

अनाथो हृतराज्योऽय रावणेन च धर्षित ।
दीनो दूरगृह कामी मा चैव शरण गत ॥ ६७ ॥

इत्येतै कारणै. सौम्य सुग्रीवस्य दुरात्मन. ।
अह वानरराजस्य परिभूत परतप ॥ ६८ ॥

स कालं परिसंख्याय सीताया परिमार्गणे ।
कृतार्थं समयं कृत्वा दुर्मतिर्नावबुध्यते ॥ ६९ ॥

स किष्किन्धां प्रविश्य त्वं ब्रूहि वानरपुंगवम् ।
मूर्खं ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम ॥ ७० ॥

अर्थिनामुपपन्नानां पूर्वं चाप्युपकारिणाम् ।
आशां संश्रुत्य यो हन्ति स लोके पुरुषाधमः ॥७१॥

शुभं वा यदि वा पापं यो हि वाक्यमुदीरितम् ।
सत्येन परिगृह्णाति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥ ७२ ॥

कृतार्था ह्यकृतार्थानां मित्राणां न भवन्ति ये ।
तान्मृतानपि क्रव्यादाः कृतघ्नान्नोपभुञ्जते ॥ ७३ ॥

नूनं काञ्चनपृष्ठस्य विकृष्टस्य मया रणे ।
द्रष्टुमिच्छति चापस्य रूपं विद्युद्गणोपमम् ॥ ७४ ॥

घोरं ज्यातलनिर्घोषं क्रुद्धस्य मम संयुगे ।
निर्घोषमिव वज्रस्य पुनः संश्रोतुमिच्छति ॥ ७५ ॥

काममेवंगतेऽप्यस्य परिज्ञाते पराक्रमे ।
त्वत्सहायस्य मे वीर न चिन्ता स्यान्नृपात्मज ॥

यदर्थमयमारम्भ कृत परपुरजय ।
समय नाभिजानाति कृतार्थ प्लवगेश्वर ॥ ७७ ॥

वर्षासमयकाल तु प्रतिज्ञाय हरीश्वर ।
व्यतीताश्चतुरो मासान्विहरन्नावबुध्यते ॥ ७८ ॥

सामात्यपरिषत्क्रीडन्पानमेवोपसेवते ।
शोकदीनेषु नास्मासु सुग्रीव कुरुते दयाम् ॥ ७९ ॥

उच्यता गच्छ सुग्रीवस्त्वया वत्स महाबल ।
मम रोषस्य यद्रूप ब्रूयाश्चैनमिद वच ॥ ८० ॥

न च सकुचित· पन्था येन वाली हतो गत. ।
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगा ॥ ८१ ॥

एक एव रणे वाली शरेण निहतो मया ।
त्वा तु सत्यादतिक्रान्त हनिष्यामि सबान्धवम् ॥

तदेव विहिते कार्ये यद्धित पुरुषर्षभ ।
तत्तद्ब्रूहि नरश्रेष्ठ त्वर कालव्यतिक्रम ॥ ८३ ॥

कुरुष्व सत्यं मयि वानरेश्वर
प्रतिश्रुतं धर्ममवेक्ष्य शाश्वतम् ।

मा वालिन प्रेत्य गतो यमक्षय

त्वमद्य पश्येर्मम चोदितै शरैः ॥ ८४ ॥

स पूर्वज तीव्रविवृद्धकोप

लालप्यमान प्रसमीक्ष्य दीनम् ।

चकार तीव्रा मतिमुग्रतेजा

हरीश्वरे मानववशनाथ ॥ ८५ ॥

इति त्रिंशः सर्गः ॥

एकत्रिंशः सर्गः ॥

स कामिन दीनमदीनसत्त्व

शोकाभिपन्न समुदीर्णकोपम् ।

नरेन्द्रसूनुर्नरदेवपुत्र

रामानुज पूर्वजमित्युवाच ॥ १ ॥

न वानरः स्थास्यति साधुवृत्ते

न मस्यते कर्मफलानुषङ्गान् ।

न भोक्ष्यते वानरराज्यलक्ष्मीं
यथा हि नाभिक्रमतेऽस्य बुद्धिः ॥ २ ॥

मतिक्षयाद्ग्राम्यसुखेषु सक्त-
स्तव प्रसादाप्रतिकारबुद्धिः ।
हतोऽग्रजं पश्यतु वीर तस्य
न राज्यमेवं विगुणस्य देयम् ॥ ३ ॥

न धारये कोपमुदीर्णवेगं
निहन्मि सुग्रीवमसत्यमद्य ।
हरिप्रवीरैः सह वालिपुत्रो
नरेन्द्रपत्न्या विचयं करोतु ॥ ४ ॥

तमात्तबाणासनमुत्पतन्तं
निवेदितार्थं रणचण्डकोपम् ।
उवाच रामः परवीरहन्ता
स्ववेक्षितं सानुनयं च वाक्यम् ॥ ५ ॥

न हि वै त्वद्विधो लोके पापमेवं समाचरेत् ।
पापमार्येण यो हन्ति स वीरः पुरुषोत्तम ॥ ६ ॥

नेदमद्य त्वया ग्राह्यं साधुवृत्तेन लक्ष्मण ।
तां प्रीतिमनुवर्तस्व पूर्ववृत्तं च संगतम् ॥ ७ ॥

सामोपहितया वाचा रूक्षाणि परिवर्जयन् ।
वक्तुमर्हसि सुग्रीवं व्यतीते कालपर्यये ॥ ८ ॥

सोऽग्रजेनानुशिष्टार्थो यथावत्पुरुषर्षभः ।
प्रविवेश पुरीं वीरो लक्ष्मणः परवीरहा ॥ ९ ॥

ततः शुभमतिः प्राज्ञो भ्रातुः प्रियहिते रतः ।
लक्ष्मणः प्रतिसंरब्धो जगाम भवनं कपेः ॥ १० ॥

शक्रबाणासनप्रख्यं धनुः कालान्तकोपमः ।
प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभं मन्दरः सानुमानिव ॥ ११ ॥

यथोक्तकारी वचनमुत्तरं चैव सोत्तरम् ।
बृहस्पतिसमो बुद्ध्या मत्वा रामानुजस्तथा ॥१२॥

कामक्रोधसमुत्थेन भ्रातुः कोपाग्निना वृतः ।
प्रभञ्जन इवाप्रीतः प्रययौ लक्ष्मणस्तदा ॥ १३ ॥

सालतालाश्वकर्णांश्च तरसा पातयन्बहून् ।
पर्यस्यन्गिरिकूटानि द्रुमानन्यांश्च वेगितः ॥ १४ ॥

शिलाश्च शकलीकुर्वन्पद्भ्या गज इवाशुग' ।
दूरमेकपद त्यक्त्वा ययौ कार्यवशाद्द्रुतम् ॥ १५ ॥

तामपश्यद्बलाकीर्णा हरिराजमहापुरीम् ।
दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलः किष्किन्धा गिरिसकटे ॥१६॥

रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठ सुग्रीव प्रति लक्ष्मण ।
ददर्श वानरान्भीमान्किष्किन्धाया बहिश्चरान् ॥१७॥

तं दृष्ट्वा वानरा सर्वे लक्ष्मण पुरुषर्षभम् ।
शैलशृङ्गाणि शतश प्रवृद्धाश्च महीरुहान् ॥ १८ ॥

जगृहु कुञ्जरप्रख्या वानराः पर्वतान्तरे ।
तान्गृहीतप्रहरणान्हरीन्दृष्ट्वा तु लक्ष्मण' ॥ १९ ॥

बभूव द्विगुण क्रुद्धो बह्विन्धन इवानल' ।
त ते भयपरीताङ्गा क्रुद्धं दृष्ट्वा प्लवगमा ॥ २० ॥

कालमृत्युयुगान्ताभ शतशो विद्रुता दिश ।
तत सुग्रीवभवन प्रविश्य हरिपुगवा ॥ २१ ॥

क्रोधमागमन चैव लक्ष्मणस्य न्यवेदयन् ।
तारया सहित' कामी सक्त' कपिवृषो रहः ॥ २२ ॥

न तेषा कपिवीराणा शुश्राव वचन तदा ।
तत· सचिवसदिष्टा हरयो रोमहर्षणा ॥ २३ ॥

गिरिकुञ्जरमेघाभा नगर्या निर्ययुस्तदा ।
नखदंष्ट्रायुधा घोरा सर्वे विकृतदर्शना ॥ २४ ॥

सर्वे शार्दूलदर्पाश्च सर्वे च विकृतानना ।
दशनागबला केचित्केचिद्दशगुणोत्तरा ॥ २५ ॥

केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमा ।
तथा चौघबला केचित्केचिद्वायुबलोत्तरा. ॥ २६ ॥

अप्रमेयबला केचित्तत्रासन्हरियूथपा ।
प्रतिपूर्णमिवाकाश सञ्छन्नमिव तद्वनम् ॥ २७ ॥

तेन वानरसैन्येन सुग्रीवस्य महात्मन ।
ततो द्वाराणि सर्वाणि अङ्गदो राजशासनात् ॥२८॥

पर्यधावत दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमा. ।
कृत्स्ना हि कपिभिर्व्याप्ता द्रुमहस्तैर्महाबलै ॥ २९ ॥

अपश्यल्लक्ष्मण क्रुद्ध किष्किन्धा ता दुरासदाम् ।
ततस्ते हरयः सर्वे प्राकारपरिघान्तरात् ॥ ३० ॥

निष्क्रम्योदग्रसत्त्वास्तु तस्थुराविष्कृतं तदा ।
सुग्रीवस्य प्रमादं च पूर्वजस्यार्थमात्मवान् ॥ ३१ ॥

बुद्ध्वा कोपवशं वीरः पुनरेव जगाम सः ।
स दीर्घोष्णमहोच्छ्वासः कोपसंरक्तलोचनः ॥ ३२ ॥

बभूव नरशार्दूलः सधूम इव पावकः ।
बाणशल्यस्फुरज्जिह्वः सायकासनभोगवान् ॥ ३३ ॥

स्वतेजोविषसंघातः पञ्चास्य इव पन्नगः ।
तं दीप्तमिव कालाग्निं नागेन्द्रमिव कोपितम् ॥३४॥

समासाद्याङ्गदस्त्रासाद्विषादमगमद्भृशम् ।
सोऽङ्गदं रोषताम्राक्षः संदिदेश महायशाः ॥ ३५ ॥

सुग्रीवः कथ्यतां वत्स ममागमनमित्युत ।
एष रामानुजः प्राप्तस्त्वत्सकाशमरिंदमः ॥ ३६ ॥

भ्रातुर्व्यसनसंतप्तो द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः ।
तस्य वाक्ये यदि रुचिः क्रियतां साधु वानर ॥३७॥

इत्युक्त्वा शीघ्रमागच्छ वत्स वाक्यमिदं मम ।
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा शोकाविष्टोऽङ्गदोऽब्रवीत् ।
पितुः समीपमागम्य सौमित्रिरयमागतः ॥ ३८ ॥

अथाङ्गदस्तस्य वचो निशम्य
संभ्रान्तभावः परिदीनवक्त्रः ।
निपत्य तूर्णं नृपतेस्तरस्वी
ततः कुमारश्चरणौ ववन्दे ॥ ३९ ॥

संगृह्य पादौ पितुरग्र्यतेजा
जग्राह मातुः पुनरेव पादौ ।
पादौ रुमायाश्च निपीडयित्वा
निवेदयामास ततस्तमर्थम् ॥ ४० ॥

स निद्रामदसंवीतो वानरो न विबुद्धवान् ।
बभूव मदमत्तश्च मदनेन च मोहितः ॥ ४१ ॥

ततः किलकिलां चक्रुर्लक्ष्मणं प्रेक्ष्य वानराः ।
प्रसादयन्तस्तं क्रुद्धं भयमोहितचेतसः ॥ ४२ ॥

ते महौघनिभं दृष्ट्वा वज्राशनिसमस्वनम् ।
सिंहनादं समं चक्रुर्लक्ष्मणस्य समीपतः ॥ ४३ ॥

तेन शब्देन महता प्रत्यबुध्यत वानरः ।
मदविह्वलताम्राक्षो व्याकुलस्रग्विभूषणः ॥ ४४ ॥

अथाङ्गदवचः श्रुत्वा तेनैव च समागतौ ।
मन्त्रिणौ वानरेन्द्रस्य सम्मतोदारदर्शिनौ ॥ ४५ ॥

प्लक्षश्चैव प्रभावश्च मन्त्रिणावर्थधर्मयोः ।
वक्तुमुच्चावचं प्राप्तं लक्ष्मणं तौ शशंसतुः ॥ ४६ ॥

प्रसादयित्वा सुग्रीवं वचनैः सामनिश्चितैः ।
आसीनं पर्युपासीनौ यथा शक्रं मरुत्पतिम् ॥ ४७ ॥

सत्यसंधौ महाभागौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
वयस्यभावं संप्राप्तौ राज्यार्हौ राज्यदायिनौ ॥४८॥

तयोरेको धनुष्पाणिर्द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः ।
यस्य भीताः प्रवेपन्तो नादान्मुञ्चन्ति वानराः ॥

स एष राघवभ्राता लक्ष्मणो वाक्यसारथिः ।
व्यवसायरथः प्राप्तस्तस्य रामस्य शासनात् ॥ ५० ॥

अयं च दयितो राजस्ताराायास्तनयोऽङ्गदः ।
लक्ष्मणेन सकाशं ते प्रेषितस्त्वरयानघ ॥ ५१ ॥

सोऽयं रोषपरीताक्षो द्वारि तिष्ठति वीर्यवान् ।
वानरान्वानरपते चक्षुषा निर्दहन्निव ॥ ५२ ॥

तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्र. सह बन्धुभि ।
गच्छ शीघ्र महाराज रोषो ह्यस्य निवर्त्यताम् ॥५३॥

यदाह रामो धर्मात्मा तत्कुरुष्व समाहित ।
राजस्तिष्ठ स्वसमये भव सत्यप्रतिश्रव ॥ ५४ ॥

इति एकत्रिंशः सर्ग॰ ॥

—※—

द्वात्रिंशः सर्गः ॥

—※—

अङ्गदस्य वच श्रुत्वा सुग्रीव सचिवै॰ सह ।
लक्ष्मण कुपित श्रुत्वा मुमोचासनमात्मवान् ॥ १ ॥

सचिवानब्रवीद्वाक्य निश्चित्य गुरुलाघवम् ।
मन्त्रज्ञान्मन्त्रकुशलो मन्त्रेषु परिनिष्ठितान् ॥ २ ॥

न मे दुर्व्याहृत किंचिन्नापि मे दुरनुष्ठितम् ।
लक्ष्मणो राघवभ्राता क्रुद्धः किमिति चिन्तये ॥३॥

असुहृद्भिर्ममामित्रैर्नित्यमन्तरदर्शिभि ।
मम दोषानसभूताञ्श्रावितो राघवानुज ॥ ४ ॥

अत्र तावद्यथाबुद्धि सर्वैरेव यथाविधि ।
भावस्य निश्चयस्तावद्विज्ञेयो निपुण शनै ॥ ५ ॥

न खल्वस्ति मम त्रासो लक्ष्मणान्नापि राघवात् ।
मित्र त्वस्थानकुपित जनयत्येव सभ्रमम् ॥ ६ ॥

सर्वथा सुकर मित्र दुष्कर परिपालनम् ।
अनित्यत्वाच्च चित्ताना प्रीतिरल्पेऽपि भिद्यते ॥ ७ ॥

अतो निमित्त त्रस्तोऽह रामेण तु महात्मना ।
यन्ममोपकृत शक्य प्रतिकर्तु न तन्मया ॥ ८ ॥

सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु हनुमान्मारुतात्मज ।
उवाच स्वेन तर्केण मध्ये वानरमन्त्रिणाम् ॥ ९ ॥

सर्वथा नैतदाश्चर्य यस्त्व हरिगणेश्वर ।
न विस्मरसि सुस्निग्धमुपकारकृत शुभम् ॥ १० ॥

राघवेण तु वीरेण भयमुत्सृज्य दूरत ।
त्वत्प्रियार्थ हतो वाली शक्रतुल्यपराक्रम ॥ ११ ॥

सर्वथा प्रणयात्क्रुद्धो राघवो नात्र सशय ।
भ्रातर संप्रहितवाँल्लक्ष्मण लक्ष्मिवर्धनम् ॥ १२ ॥

त्वं प्रमत्तो न जानीषे कालं कालविदां वर ।
फुल्लसप्तच्छदश्यामा प्रवृत्ता तु शरच्छिवा ॥ १३ ॥

निर्मलग्रहनक्षत्रा द्यौः प्रणष्टबलाहका ।
प्रसन्नाश्च दिशः सर्वाः सरितश्च सरांसि च ॥१४॥

प्राप्तमुद्योगकालं तु नावैषि हरिपुंगव ।
त्वं प्रमत्त इति व्यक्तं लक्ष्मणोऽयमिहागतः ॥१५॥

आर्तस्य हृतदारस्य परुषं पुरुषान्तरात् ।
वचनं मर्षणीयं ते राघवस्य महात्मनः ॥ १६ ॥

कृतापराधस्य हि ते नान्यत्पश्याम्यहं क्षमम् ।
अन्तरेणाञ्जलिं बद्ध्वा लक्ष्मणस्य प्रसादनात् ॥१७॥

नियुक्तैर्मन्त्रिभिर्वाच्यो ह्यवश्यं पार्थिवो हितम् ।
अत एव भयं त्यक्त्वा ब्रवीम्यवधृतं वचः ॥ १८ ॥

अभिक्रुद्धः समर्थो हि चापमुद्यम्य राघवः ।
सदेवासुरगन्धर्वं वशे स्थापयितुं जगत् ॥ १९ ॥

न स क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्यः पुनर्भवेत् ।
पूर्वोपकारं स्मरता कृतज्ञेन विशेषतः ॥ २० ॥

तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्व सपुत्र. ससुहृज्जन ।
राजस्तिष्ठ स्वसमये भर्तुर्भार्येव तद्वशे ॥ २१ ॥

न रामरामानुजशासन त्वया
कपीन्द्र युक्त मनसाप्यपोहितुम् ।
मनो हि ते ज्ञास्यति मानुष बल
सराघवस्यास्य सुरेन्द्रवर्चस ॥ २२ ॥

इति द्वात्रिश सर्गः ॥

त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥

अथ प्रतिसमादिष्टो लक्ष्मण परवीरहा ।
प्रविवेश गुहा घोरा किष्किन्धा रामशासनात् ॥१॥

द्वारस्था हरयस्तत्र महाकाया महाबला. ।
बभूवुर्लक्ष्मण दृष्ट्वा सर्वे प्राञ्जलय स्थिताः ॥ २ ॥

निःश्वसन्त तु त दृष्ट्वा क्रुद्ध दशरथात्मजम् ।
बभूवुर्हरयस्त्रस्ता न चैन पर्यवारयन् ॥ ३ ॥

स ता रत्नमयी श्रीमान्दिव्या पुष्पितकाननाम् ।
रम्या रत्नसमाकीर्णा ददर्श महती गुहाम् ॥ ४ ॥

हर्म्यप्रासादसबाधा नानापण्योपशोभिताम् ।
सर्वकालफलैर्वृक्षै पुष्पितैरुपशोभिताम् ॥ ५ ॥

देवगन्धर्वपुत्रैश्च वानरैः कामरूपिभि ।
दिव्यमाल्याम्बरधरै शोभिता प्रियदर्शनै ॥ ६ ॥

चन्दनागरुपद्मानां गन्धै सुरभिगन्धिनाम् ।
मैरेयाणा मधूना च समोदितमहापथाम् ॥ ७ ॥

विन्ध्यमेरुगिरिप्रख्यै प्रासादैरुपशोभिताम् ।
ददर्श गिरिनद्यश्च विमलास्तत्र राघव. ॥ ८ ॥

अङ्गदस्य गृह रम्य मैन्दस्य द्विविदस्य च ।
गवयस्य गवाक्षस्य गजस्य शरभस्य च ॥ ९ ॥

विद्युन्मालेश्च सपाते सूर्याक्षस्य हनूमत ।
वीरबाहो सुबाहोश्च नलस्य च महात्मन ॥ १० ॥

कुमुदस्य सुषेणस्य तारजाम्बवतोस्तथा ।
दधिवक्रस्य नीलस्य सुपाटलसुनेत्रयो॰ ॥ ११ ॥

एतेषां कपिमुख्याना राजमार्गे महात्मनाम् ।
ददर्श गृहमुख्यानि महासाराणि लक्ष्मण ॥ १२ ॥

पाण्डुराभ्रप्रकाशानि दिव्यमाल्ययुतानि च ।
प्रभूतधनधान्यानि स्त्रीरत्नै शोभितानि च ॥१३॥

पाण्डुरेण तु सालेन परिक्षिप्त दुरासदम् ।
वानरेन्द्रगृह रम्य महेन्द्रसदनोपमम् ॥ १४ ॥

शुक्लै प्रासादशिखरै कैलासशिखरोपमै ।
सर्वकामफलैर्वृक्षै पुष्पितैरुपशोभितम् ॥ १५ ॥

महेन्द्रदत्तै श्रीमद्भिर्नीलजीमूतसंनिभै ।
दिव्यपुष्पफलैर्वृक्षै शीतच्छायैर्मनोहरै ॥ १६ ॥

हरिभिः सवृतद्वार बलिभि शस्त्रपाणिभि ।
दिव्यमाल्यावृत शुभ्र तप्तकाञ्चनतोरणम् ॥ १७ ॥

सुग्रीवस्य गृह रम्य प्रविवेश महाबल ।
अवार्यमाण सौमित्रिर्महाभ्रमिव भास्कर ॥ १८ ॥

स सप्त कक्ष्या धर्मात्मा नानाजनसमाकुला ।
प्रविश्य सुमहद्गुप्त ददर्शान्त पुर महत् ॥ १९ ॥

हैमराजतपर्यङ्कैर्बहुभिश्च बरासनैः ।
महार्हास्तरणोपेतैस्तत्र तत्रोपशोभितम् ॥ २० ॥

प्रविशन्नेव सततं शुश्राव मधुरस्वरम् ।
तन्त्रीगीतसमाकीर्णं समगीतपदाक्षरम् ॥ २१ ॥

बह्वीश्च विविधाकारा रूपयौवनगर्विता ।
स्त्रिय सुग्रीवभवने ददर्श स महाबलः ॥ २२ ॥

दृष्ट्वाभिजनसपन्नाश्चित्रमाल्यकृतस्रज ।
फलमाल्यकृतव्यग्रा भूषणोत्तमभूषिता ॥ २३ ॥

नातृप्तान्नापि चाव्यग्रान्नानुदात्तपरिच्छदान् ।
सुग्रीवानुचरांश्चापि लक्षयामास लक्ष्मण ॥ २४ ॥

कूजितं नूपुराणां च काञ्चीनां निनदं तथा ।
सनिशम्य तत श्रीमान्सौमित्रिर्लज्जितोऽभवत् ॥

रोषवेगप्रकुपित श्रुत्वा चाभरणस्वनम् ।
चकार ज्यास्वनं वीरो दिश शब्देन पूरयन् ॥२६॥

चारित्रेण महाबाहुरपकृष्ट स लक्ष्मणः ।
तस्थावेकान्तमाश्रित्य रामशोकसमन्वित. ॥ २७ ॥

तेन चापस्वनेनाथ सुग्रीव प्लवगाधिप ।
विज्ञायागमन त्रस्त सचचाल वरासनात् ॥ २८ ॥

अङ्गदेन यथा मह्य पुरस्तात्प्रतिवेदितम् ।
सुव्यक्तमेष सप्राप्त सौमित्रिर्भ्रातृवत्सल ॥ २९ ॥

अङ्गदेन समाख्यात ज्यास्वनेन च वानर. ।
बुबुधे लक्ष्मण प्राप्त मुख चास्य व्यशुष्यत ॥ ३० ॥

ततस्तारा हरिश्रेष्ठ सुग्रीव प्रियदर्शनाम् ।
उवाच हितमव्यग्रस्त्राससभ्रान्तमानस ॥ ३१ ॥

किं नु तत्कारणं सुभ्रु प्रकृत्या मृदुमानस ।
सरोष इव सप्राप्तो येनाय राघवानुजः ॥ ३२ ॥

किं पश्यसि कुमारस्य रोषस्थानमनिन्दिते ।
न खल्वकारणे कोपमाहरेन्नरसत्तम ॥ ३३ ॥

यदस्य कृतमस्माभिर्बुध्यसे किंचिदप्रियम् ।
तद्बुद्ध्या सप्रधार्याशु क्षिप्रमर्हसि भाषितुम् ॥ ३४ ॥

अथ वा स्वयमेवैन द्रष्टुमर्हसि भामिनि ।
वचनै॰ सान्त्वयुक्तैश्च प्रसादयितुमर्हसि ॥ ३५ ॥

त्वद्दर्शनविशुद्धात्मा न स कोप करिष्यति ।
न हि स्त्रीषु महात्मान क्वचित्कुर्वन्ति दारुणम् ॥

त्वया सान्त्वैरुपक्रान्त प्रसन्नेन्द्रियमानसम् ।
तत कमलपत्राक्ष द्रक्ष्याम्यहमरिंदमम् ॥ ३७ ॥

सा प्रस्खलन्ती मदविह्वलाक्षी
प्रलम्बकाञ्चीगुणहेमसूत्रा ।
सुलक्षणा लक्ष्मणसंनिधान
जगाम तारा नमिताङ्गयष्टिः ॥ ३८ ॥

स ता समीक्ष्यैव हरीशपत्नी
तस्थावुदासीनतया महात्मा ।
अवाङ्मुखोऽभून्मनुजेन्द्रपुत्र
स्त्रीसंनिकर्षाद्विनिवृत्तकोप ॥ ३९ ॥

सा पानयोगाद्विनिवृत्तलज्जा
दृष्टिप्रसादाच्च नरेन्द्रसूनो ।
उवाच तारा प्रणयप्रगल्भ
वाक्यं महार्थं परिसान्त्वपूर्वम् ॥ ४० ॥

किं कोपमूलं मनुजेन्द्रपुत्र
कस्ते न संतिष्ठति वाङ्निदेशे ।
कः शुष्कवृक्षं वनमापतन्तं
दवाग्निमासीदति निर्विशङ्कः ॥ ४१ ॥

स तस्या वचनं श्रुत्वा सान्त्वपूर्वमशङ्कितम् ।
भूयः प्रणयदृष्टार्थं लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ ॥

किमयं कामवृत्तस्ते लुप्तधर्मार्थसंग्रहः ।
भर्ता भर्तृहिते युक्ते न चैनमवबुध्यसे ॥ ४३ ॥

न चिन्तयति राज्यार्थं नास्माञ्शोकपरायणान् ।
सामात्यपरिषत्तारे पानमेवोपसेवते ॥ ४४ ॥

स मासांश्चतुरः कृत्वा प्रमाणं प्लवगेश्वरः ।
व्यतीतांस्तान्मदव्यग्रो विहरन्नावबुध्यते ॥ ४५ ॥

न हि धर्मार्थसिद्ध्यर्थं पानमेवं प्रशस्यते ।
पानादर्थश्च धर्मश्च कामश्च परिहीयते ॥ ४६ ॥

धर्मलोपो महांस्तावत्कृते ह्यप्रतिकुर्वतः ।
अर्थलोपश्च मित्रस्य नाशे गुणवतो महान् ॥ ४७ ॥

मित्रं ह्यर्थगुणश्रेष्ठं सत्यधर्मपरायणम् ।
तद्द्वयं तु परित्यक्तं न तु धर्मे व्यवस्थितम् ॥ ४८ ॥

तदेव प्रस्तुते कार्ये कार्यमस्माभिरुत्तरम् ।
यत्कार्यं कार्यतत्त्वज्ञ तदुदाहर्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥

सा तस्य धर्मार्थसमाधियुक्तं
निशम्य वाक्यं मधुरस्वभावम् ।
तारा गतार्थे मनुजेन्द्रकार्ये
विश्वासयुक्तं तमुवाच भूयः ॥ ५० ॥

न कोपकालः क्षितिपालपुत्र
न चातिकोपः स्वजने विधेयः ।
त्वदर्थकामस्य जनस्य तस्य
प्रमादमप्यर्हसि वीर सोढुम् ॥ ५१ ॥

कोपं कथं नाम गुणप्रकृष्टः
कुमार कुर्यादपकृष्टसत्त्वे ।
कस्त्वद्विधः कोपवशं हि गच्छे-
त्सत्त्वावरुद्धस्तपसः प्रसूतिः ॥ ५२ ॥

जानामि रोषं हरिवीरबन्धो-
र्जानामि कार्यस्य च कालसङ्गम् ।
जानामि कार्यं त्वयि यत्कृतं न-
स्तच्चापि जानामि यदत्र कार्यम् ॥ ५३ ॥

तच्चापि जानामि यथाविषह्यं
बलं नरश्रेष्ठ शरीरजस्य ।
जानामि यस्मिंश्च जनेऽवबद्धं
कामेन सुग्रीवमसक्तमद्य ॥ ५४ ॥

न कामतन्त्रे तव बुद्धिरस्ति
त्वं वै यथा मन्युवशं प्रपन्नः ।
न देशकालौ हि न चार्थधर्मा-
ववेक्षते कामरतिर्मनुष्यः ॥ ५५ ॥

तं कामवृत्तं मम संनिकृष्टं
कामाभियोगाच्च निवृत्तलज्जम् ।
क्षमस्व तावत्परवीरहन्त-
स्त्वद्भ्रातरं वानरवंशनाथम् ॥ ५६ ॥

महर्षयो धर्मतपोभिकामा
कामानुकामा प्रतिबद्धमोहा. ।
अय प्रकृत्या चपलः कपिस्तु
कथ न सज्जेत सुखेषु राजा ॥ ५७ ॥

इत्येवमुक्त्वा वचनं महार्थं
सा वानरी लक्ष्मणमप्रमेयम् ।
पुन सखेल मदविह्वल च
भर्तुर्हित वाक्यमिद बभाषे ॥ ५८ ॥

उद्योगस्तु चिराज्ञप्त सुग्रीवेण नरोत्तम ।
कामस्यापि विधेयेन तवार्थप्रतिसाधने ॥ ५९ ॥

आगता हि महावीर्या हरय. कामरूपिण· ।
कोटीशतसहस्राणि नानानगनिवासिनाम् ॥ ६० ॥

तदागच्छ महाबाहो चारित्र रक्षित त्वया ।
अच्छल मित्रभावेन सता दारावलोकनम् ॥ ६१ ॥

तारया चाभ्यनुज्ञातस्त्वरया चापि चोदित: ।
प्रविवेश महाबाहुरभ्यन्तरमरिंदम: ॥ ६२ ॥

ततः सुग्रीवमासीनं काञ्चने परमासने ।
महार्हास्तरणोपेते ददर्शादित्यसंनिभम् ॥ ६३ ॥

दिव्याभरणचित्राङ्गं दिव्यरूपं यशस्विनम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं महेन्द्रमिव दुर्जयम् ॥ ६४ ॥

दिव्याभरणमाल्याभिः प्रमदाभिः समावृतम् ।
संरब्धतररक्ताक्षो बभूवान्तकसंनिभः ॥ ६५ ॥

रुमां तु वीरः परिरभ्य गाढं
वरासनस्थो वरहेमवर्णः ।
ददर्श सौमित्रिमदीनसत्त्वं
विशालनेत्रः सुविशालनेत्रम् ॥ ६६ ॥

इति त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥

चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥

तमप्रतिहतं क्रुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्षभम् ।
सुग्रीवो लक्ष्मणं दृष्ट्वा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥ १ ॥

क्रुद्ध नि श्वसमान त प्रदीप्तमिव तेजसा ।
भ्रातुर्व्यसनसतप्त दृष्ट्वा दशरथात्मजम् ॥ २ ॥

उत्पपात हरिश्रेष्ठो हित्वा सौवर्णमासनम् ।
महान्महेन्द्रस्य यथा स्वलकृत इव ध्वज ॥ ३ ॥

उत्पतन्तमनूत्पेतू रुमाप्रभृतय: स्त्रिय. ।
सुग्रीव गगने पूर्णचन्द्र तारागणा इव ॥ ४ ॥

सरक्तनयन श्रीमान्विचचाल कृताञ्जलि ।
बभूवावस्थितस्तत्र कल्पवृक्षो महानिव ॥ ५ ॥

रुमाद्वितीय सुग्रीव नारीमध्यगत स्थितम् ।
अब्रवील्लक्ष्मण क्रुद्ध सतार शशिन यथा ॥ ६ ॥

सत्त्वाभिजनसपन्न सानुक्रोशो जितेन्द्रिय ।
कृतज्ञ' सत्यवादी च राजा लोके महीयते ॥ ७ ॥

यस्तु राजा स्थितो धर्मे मित्राणामुपकारिणाम् ।
मिथ्या प्रतिज्ञा कुरुते को नृशंसतरस्तत ॥ ८ ॥

शतमश्वानृते हन्ति सहस्र तु गवानृते ।
आत्मान स्वजन हन्ति पुरुष पुरुषानृते ॥ ९ ॥

पूर्वं कृतार्थो मित्राणां न तत्प्रतिकरोति यः ।
कृतघ्नः सर्वभूतानां स वध्यः प्लवगेश्वर ॥ १० ॥

गीतोऽयं ब्रह्मणा श्लोकः सर्वलोकनमस्कृतः ।
दृष्ट्वा कृतघ्नं क्रुद्धेन तं निबोध प्लवंगम ॥ ११ ॥

ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा ।
निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥

अनार्यस्त्वं कृतघ्नश्च मिथ्यावादी च वानर ।
पूर्वं कृतार्थो रामस्य न तत्प्रतिकरोषि यत् ॥ १३ ॥

ननु नाम कृतार्थेन त्वया रामस्य वानर ।
सीताया मार्गणे यत्नः कर्तव्यः कृतमिच्छता ॥

स त्वं ग्राम्येषु भोगेषु सक्तो मिथ्याप्रतिश्रवः ।
न त्वां रामो विजानीते सर्पं मण्डूकराविणम् ॥१५॥

महाभागेन रामेण पापः करुणवेदिना ।
हरीणां प्रापितो राज्यं त्वं दुरात्मा महात्मना ॥

कृतं चेन्नाभिजानीषे रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
सद्यस्त्वं निशितैर्बाणैर्हतो द्रक्ष्यसि वालिनम् ॥

न च सङ्कुचित पन्था येन वाली हतो गत ।
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगा ॥ १८ ॥

न नूनमिक्ष्वाकुवरस्य कार्मुक-
च्युताञ्शरान्पश्यसि वज्रसंनिभान् ।
तत. सुख नाम निषेवसे सुखी
न रामकार्यं मनसाप्यवेक्षसे ॥ १९ ॥

इति चतुस्त्रिंश. सर्ग. ॥

—※—

पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥

—※—

तथा ब्रुवाण सौमित्रिं प्रदीप्तमिव तेजसा ।
अब्रवील्लक्ष्मण तारा ताराधिपनिभानना ॥ १ ॥

नैव लक्ष्मण वक्तव्यो नाय परुषमर्हति ।
हरीणामीश्वर श्रोतु तव वक्त्राद्विशेषत: ॥ २ ॥

नैवाकृतज्ञ सुग्रीवो न शठो नापि दारुण ।
नैवानृतकथो वीर न जिह्मश्च कपीश्वर' ॥ ३ ॥

उपकार कृत वीरो नाप्ययं विस्मृत कपि ।
रामेण वीर सुग्रीवो यदन्यैर्दुष्कर रणे ॥ ४ ॥

रामप्रसादात्कीर्त्तिं च कपिराज्य च शाश्वतम् ।
प्राप्तवानिह सुग्रीवो रुमा मा च परतप ॥ ५ ॥

सुदु ख शयित. पूर्वं प्राप्येद सुखमुत्तमम् ।
प्राप्तकाल न जानीते विश्वामित्रो यथा मुनि ॥ ६ ॥

घृताच्या किल ससक्तो दश वर्षाणि लक्ष्मण ।
अहोऽमन्यत धर्मात्मा विश्वामित्रो महामुनि ॥७॥

स हि प्राप्तं न जानीते काल कालविदा वर ।
विश्वामित्रो महातेजा किं पुनर्यं पृथग्जन ॥ ८ ॥

देहधर्मं गतस्यास्य परिश्रान्तस्य लक्ष्मण ।
अवितृप्तस्य कामेषु काम क्षन्तुमिहार्हसि ॥ ९ ॥

न च रोषवश तात गन्तुमर्हसि लक्ष्मण ।
निश्चयार्थमविज्ञाय सहसा प्राकृतो यथा ॥ १० ॥

सत्त्वयुक्ता हि पुरुषास्त्वद्विधा पुरुषर्षभ ।
अविमृश्य न रोषस्य सहसा यान्ति वश्यताम् ॥

प्रसादये त्वा धर्मज्ञ सुग्रीवार्थे समाहिता ।
महान्रोषसमुत्पन्न संरम्भस्त्यज्यतामयम् ॥ १२ ॥

क्षमा मा कपिराज्य च धनधान्यवसूनि च ।
रामप्रियार्थं सुग्रीवस्त्यजेदिति मतिर्मम ॥ १३ ॥

समानेष्यति सुग्रीव सीतया सह राघवम् ।
शशाङ्कमिव रोहिण्या निहत्वा रावण रणे ॥ १४ ॥

शतकोटिसहस्राणि लङ्कायां किल राक्षसा ।
अयुतानि च षट्त्रिंशत्सहस्राणि शतानि च ॥१५॥

अहत्वा तांश्च दुर्धर्षान्राक्षसान्कामरूपिण ।
न शक्यो रावणो हन्तु येन सा मैथिली हृता ॥१६॥

ते न शक्या रणे हन्तुमसहायेन लक्ष्मण ।
रावणः क्रूरकर्मा च सुग्रीवेण विशेषत' ॥ १७ ॥

एवमाख्यातवान्वाली स ह्यभिज्ञो हरीश्वर ।
आगमस्तु न मे व्यक्त श्रवणात्तद्ब्रवीम्यहम् ॥१८॥

त्वत्सहायनिमित्त वै प्रेषिता हरिपुंगवा ।
आनेतु वानरान्युद्धे सुबहून्हरियूथपान् ॥ १९ ॥

ताश्च प्रतीक्षमाणोऽयं विक्रान्तान्सुमहाबलान् ।
राघवस्यार्थसिद्ध्यर्थं न निर्याति हरीश्वरः ॥ २० ॥

कृतात्र संस्था सौमित्रे सुग्रीवेण यथा पुरा ।
अद्य तैर्वानरैः सर्वैरागन्तव्यं महाबलैः २१ ॥

ऋक्षकोटिसहस्राणि गोलाङ्गूलशतानि च ।
अद्य त्वामुपयास्यन्ति जहि कोपमरिंदम ।
कोट्योऽनेकास्तु काकुत्स्थ कपीनां दीप्ततेजसाम् ॥

तव हि मुखमिदं निरीक्ष्य कोपा-
त्क्षतजनिभे नयने निरीक्षमाणाः ।
हरिवरवनिता न यान्ति शान्तिं
प्रथमभयस्य हि शङ्किताः स्म सर्वाः ॥ २३ ॥

इति पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥

—*—

षट्त्रिंशः सर्गः ॥

—*—

इत्युक्तस्तारया वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम् ।
मृदुस्वभावः सौमित्रिः प्रतिजग्राह तद्वचः ॥ १ ॥

तस्मिन्प्रतिगृहीते तु वाक्ये हरिगणेश्वरः ।
लक्ष्मणात्सुमहत्त्रास वस्त्रं क्लिन्नमिवात्यजत् ॥ २ ॥

तत कण्ठगत माल्य चित्र बहुगुण महत् ।
चिच्छेद विमदश्चासीत्सुग्रीवो वानरेश्वर ॥ ३ ॥

स लक्ष्मण भीमबल सर्ववानरसत्तम ।
अब्रवीत्प्रश्रित वाक्य सुग्रीव सप्रहर्षयन् ॥ ४ ॥

प्रणष्टा श्रीश्च कीर्त्तिश्च कपिराज्य च शाश्वतम् ।
रामप्रसादात्सौमित्रे पुनः प्राप्तमिद मया ॥ ५ ॥

क शक्तस्तस्य देवस्य विख्यातस्य स्वकर्मणा ।
तादृश विक्रम वीर प्रतिकर्तुमरिंदम ॥ ६ ॥

सीता प्राप्स्यति धर्मात्मा वधिष्यति च रावणम् ।
सहायमात्रेण मया राघव स्वेन तेजसा ॥ ७ ॥

सहायकृत्यं किं तस्य येन सप्त महाद्रुमा. ।
शैलश्च वसुधा चैव बाणेनैकेन दारिता ॥ ८ ॥

धनुर्विष्फारयाणस्य यस्य शब्देन लक्ष्मण ।
सशैला कम्पिता भूमिः सहायैस्तस्य किं नु वै ॥९॥

अनुयाता नरेन्द्रस्य करिष्येऽहं नरर्षभ ।
गच्छतो रावण हन्तु वैरिण सपुर'सरम् ॥ १० ॥

यदि किंचिदतिक्रान्त विश्वासात्प्रणयेन वा ।
प्रेष्यस्य क्षमितव्य मे न कश्चिन्नापराध्यति ॥ ११ ॥

इति तस्य ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मन ।
अभवल्लक्ष्मण प्रीत प्रेम्णा चैनमुवाच ह ॥ १२ ॥

सर्वथा हि मम भ्राता सनाथो वानरेश्वर ।
त्वया नाथेन सुग्रीव प्रश्रितेन विशेषत ॥ १३ ॥

यस्ते प्रभाव सुग्रीव यच्च ते शौचमार्जवम् ।
अर्हस्त्व कपिराज्यस्य श्रिय भोक्तुमनुत्तमाम् ॥१४॥

सहायेन च सुग्रीव त्वया राम प्रतापवान् ।
वधिष्यति रणे शत्रूनचिरान्नात्र सशय ॥ १५ ॥

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य सग्रामेष्वनिवर्तिन ।
उपपन्न च युक्त च सुग्रीव तव भाषितम् ॥ १६ ॥

दोषज्ञ' सति सामर्थ्ये कोऽन्यो भाषितुमर्हति ।
वर्जयित्वा मम ज्येष्ठ त्वा च वानरसत्तम ॥ १७ ॥

सदृशश्चासि रामस्य विक्रमेण बलेन च ।
सहायो दैवतैर्दत्तश्चिराय हरिपुंगव ॥ १८ ॥

किं तु शीघ्रमितो वीर निष्क्राम त्वं मया सह ।
सान्त्वयस्व वयस्यं त्वं भार्याहरणकर्शितम् ॥ १९ ॥

यच्च शोकाभिभूतस्य श्रुत्वा रामस्य भाषितम् ।
मया त्वं परुषाण्युक्तस्तच्च त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ २० ॥

इति षट्त्रिंशः सर्गः ॥

—*—

सप्तत्रिंशः सर्गः ॥

—*—

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना ।
हनुमन्तं स्थितं पार्श्वे सचिवं त्विदमब्रवीत् ॥ १ ॥

महेन्द्रहिमवद्विन्ध्यकैलासशिखरेषु च ।
मन्दरे पाण्डुशिखरे पञ्चशैलेषु ये स्थिताः ॥ २ ॥

तरुणादित्यवर्णेषु भ्राजमानेषु सर्वतः ।
पर्वतेषु समुद्रान्ते पश्चिमायां तु ये दिशि ॥ ३ ॥

आदित्यभवने चैव गिरौ सन्ध्याभ्रसन्निभे ।
पद्मतालवनं भीमं संश्रिता हरिपुंगवाः ॥ ४ ॥

अञ्जनाम्बुदसंकाशाः कुञ्जरप्रतिमौजसः ।
अञ्जने पर्वते चैव ये वसन्ति प्लवंगमाः ॥ ५ ॥

वनशैलगुहावासा वानराः कनकप्रभाः ।
मेरुपार्श्वगताश्चैव ये धूम्रगिरिसंश्रिताः ॥ ६ ॥

तरुणादित्यवर्णाश्च पर्वते च महारुणे ।
पिबन्तो मधु मैरेयं भीमवेगाः प्लवंगमाः ॥ ७ ॥

वनेषु च सुरम्येषु सुगन्धिषु महत्सु च ।
तापसानां च रम्येषु वनान्तेषु समन्ततः ॥ ८ ॥

तांस्तान्समानय क्षिप्रं पृथिव्यां सर्ववानरान् ।
सामदानादिभिः सर्वैराशु प्रेषय वानरान् ॥ ९ ॥

प्रेषिताः प्रथमं ये च मया दूता महाजवाः ।
त्वरणार्थं तु भूयस्त्वं हरीन्संप्रेषयापरान् ॥ १० ॥

ये प्रसक्ताश्च कामेषु दीर्घसूत्राश्च वानराः ।
इहानयस्व तान्सर्वाञ्शीघ्रं तु मम शासनात् ॥११॥

अहोभिर्दशभिर्ये हि नागच्छन्ति ममाज्ञया ।
हन्तव्यास्ते दुरात्मानो राजशासनदूषका ॥ १२ ॥

शतान्यथ सहस्राणा कोट्यश्च मम शासनात् ।
प्रयान्तु कपिसिंहाना दिशो मम मते स्थिता ॥ १३ ॥

मेरुमन्दरसकाशाश्छादयन्त इवाम्बरम् ।
घोररूपा कपिश्रेष्ठा यान्तु मच्छासनादित. ॥ १४ ॥

ते गतिज्ञा गतिं गत्वा पृथिव्या सर्ववानरा ।
आनयन्तु हरीन्सर्वांस्त्वरिता. शासनान्मम ॥ १५ ॥

तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुसुतो वच. ।
दिक्षु सर्वासु विक्रान्तान्प्रेषयामास वानरान् ॥ १६ ॥

ते पद विष्णुविक्रान्त पतत्रिज्योतिरध्वगा: ।
प्रयाता: प्रहिता राज्ञा हरयस्तत्क्षणेन वै ॥ १७ ॥

ते समुद्रेषु गिरिषु वनेषु च सर.सु च ।
वानरा वानरान्सर्वान्रामहेतोरचोदयन् ॥ १८ ॥

मृत्युकालोपमस्याज्ञा राजराजस्य वानरा ।
सुग्रीवस्याययु. श्रुत्वा सुग्रीवभयदर्शिन: ॥ १९ ॥

ततस्तेऽञ्जनसंकाशा गिरेस्तस्मान्महाजवाः ।
तिस्रः कोट्यः प्लवगानां निर्ययुर्यत्र राघव ॥ २० ॥

अस्तं गच्छति यत्रार्कस्तस्मिन्गिरिवरे स्थिताः ।
तप्तहेममहाभासस्तस्मात्कोट्यो दश च्युताः ॥ २१ ॥

कैलासशिखरेभ्यश्च सिंहकेसरवर्चसाम् ।
ततः कोटिसहस्राणि वानराणामुपागमन् ॥ २२ ॥

फलमूलेन जीवन्तो हिमवन्तमुपाश्रिताः ।
तेषां कोटिसहस्राणां सहस्रं समवर्तत ॥ २३ ॥

अङ्गारकसमानानां भीमानां भीमकर्मणाम् ।
विन्ध्याद्वानरकोटीनां सहस्राण्यपतन्द्रुतम् ॥ २४ ॥

क्षीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः ।
नारिकेलाशनाश्चैव तेषां संख्या न विद्यते ॥ २५ ॥

वनेभ्यो गह्वरेभ्यश्च सरिद्भ्यश्च महाजवाः ।
आगच्छद्वानरी सेना पिबन्तीव दिवाकरम् ॥ २६ ॥

ये तु त्वरयितुं याता वानराः सर्ववानरान् ।
ते वीरा हिमवच्छैलं ददृशुस्तं महाद्रुमम् ॥ २७ ॥

तस्मिन्गिरिवरे रम्ये यज्ञो माहेश्वर पुरा ।
सर्वदेवमनस्तोषो बभौ दिव्यो मनोहर ॥ २८ ॥

अन्ननिष्यन्दजातानि मूलानि च फलानि च ।
अमृतास्वादकल्पानि ददृशुस्तत्र वानरा ॥ २९ ॥

तदन्नसभव दिव्य फल मूल मनोहरम् ।
य कश्चित्सकृदश्नाति मासं भवति तर्पित ॥ ३० ॥

तानि मूलानि दिव्यानि फलानि च फलाशना ।
औषधानि च दिव्यानि जगृहुर्हरियूथपा ॥ ३१ ॥

तस्माच्च यज्ञायतनात्पुष्पाणि सुरभीणि च ।
आनिन्युर्वानरा गत्वा सुग्रीवप्रियकारणात् ॥ ३२ ॥

ते तु सर्वे हरिवरा पृथिव्यां सर्ववानरान् ।
सचोदयित्वा त्वरिता यूथाना जग्मुरग्रत ॥ ३३ ॥

ते तु तेन मुहूर्तेन यूथपा शीघ्रगामिन ।
किष्किन्धा त्वरया प्राप्ता सुग्रीवो यत्र वानर ॥

ते गृहीत्वौषधी सर्वा फल मूल च वानरा. ।
त प्रतिग्राहयामासुर्वचन चेदमब्रुवन् ॥ ३५ ॥

सर्वे परिगता शैला समुद्राश्च वनानि च ।
पृथिव्या वानरा सर्वे शासनादुपयान्ति ते ॥ ३६ ॥

एवं श्रुत्वा ततो हृष्ट सुग्रीव. प्लवगाधिप ।
प्रतिजग्राह तत्प्रीतस्तेषा सर्वमुपायनम् ॥ ३७ ॥

इति सप्तत्रिंश. सर्गः ॥

—※—

अष्टात्रिंशः सर्गः ॥

—※—

प्रतिगृह्य च तत्सर्वमुपायनमुपाहृतम् ।
वानरान्सान्त्वयित्वा च सर्वानेव व्यसर्जयत् ॥ १ ॥

विसर्जयित्वा स हरीञ्शूरास्तान्कृतकर्मण ।
मेने कृतार्थमात्मान राघव च महाबलम् ॥ २ ॥

स लक्ष्मणो भीमबल सर्ववानरसत्तमम् ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्य सुग्रीव सम्प्रहर्षयन् ॥ ३ ॥

किष्किन्धाया विनिष्क्राम यदि ते सौम्य रोचते ।
तस्य तद्वचन श्रुत्वा लक्ष्मणस्य सुभाषितम् ॥ ४ ॥

सुग्रीव: परमप्रीतो वाक्यमेतदुवाच ह ।
एवं भवतु गच्छाव स्थेयं त्वच्छासने मया ॥ ५ ॥

तमेवमुक्त्वा सुग्रीवो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
विसर्जयामास तदा तारामन्याश्च योषित ॥ ६ ॥

एतेत्युच्चैर्हरिवरान्सुग्रीव: समुदाहरत् ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हरय शीघ्रमाययु ॥ ७ ॥

बद्धाञ्जलिपुटा: सर्वे ये स्यु: स्त्रीदर्शनक्षमा ।
तानुवाच तत प्राप्तान्राजार्कसदृशप्रभ ॥ ८ ॥

उपस्थापयत क्षिप्रं शिबिकां मम वानरा ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हरय शीघ्रविक्रमा ॥ ९ ॥

समुपस्थापयामासु: शिबिकां प्रियदर्शनाम् ।
तामुपस्थापितां दृष्ट्वा शिबिकां वानराधिप ॥ १० ॥

लक्ष्मणारुह्यतां शीघ्रमिति सौमित्रिमब्रवीत् ।
इत्युक्त्वा काञ्चनं यानं सुग्रीव सूर्यसंनिभम् ॥ ११ ॥

बृहद्भिर्हरिभिर्युक्तामारुरोह सलक्ष्मण: ।
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ॥ १२ ॥

शुक्लैश्च वालव्यजनैर्धूयमानै समन्तत ।
शङ्खभेरीनिनादैश्च हरिभिश्चाभिनन्दित ॥ १३ ॥

निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राज्यश्रियमनुत्तमाम् ।
स वानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभि शस्त्रपाणिभि ॥ १४ ॥

परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थित ।
स त देशमनुप्राप्य श्रेष्ठ रामनिषेवितम् ॥ १५ ॥

अवातरन्महातेजा शिबिकाया सलक्ष्मण ।
आसाद्य च ततो राम कृताञ्जलिपुटोऽभवत् ॥१६॥

कृताञ्जलौ स्थिते तस्मिन्वानराश्चाभवस्तथा ।
तटाकमिव तद्दृष्ट्वा राम कुड्मलपङ्कजम् ॥ १७ ॥

वानराणा महत्सैन्य सुग्रीवे प्रीतिमानभूत् ।
पादयो पतित मूर्ध्ना तमुत्थाप्य हरीश्वरम् ॥ १८ ॥

प्रेम्णा च बहुमानाच्च राघव परिषस्वजे ।
परिष्वज्य च धर्मात्मा निषीदेति ततोऽब्रवीत् ॥

त निषण्ण ततो दृष्ट्वा क्षितौ रामोऽब्रवीद्वच ।
धर्ममर्थ च काम च काले यस्तु निषेवते ॥ २० ॥

विभज्य सतत वीर स राजा हरिसत्तम ।
हित्वा धर्मं तथार्थं च काम यस्तु निषेवते ॥ २१ ॥

स वृक्षाग्रे यथा सुप्त पतित प्रतिबुध्यते ।
अमित्राणा वधे युक्तो मित्राणा सग्रहे रत ॥ २२ ॥

त्रिवर्गफलभोक्ता तु राजा धर्मेण युज्यते ।
उद्योगसमयस्त्वेष प्राप्त शत्रुविनाशन ॥ २३ ॥

सचिन्त्यता हि पिङ्गेश हरिभि सह मन्त्रिभि ।
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो राम वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥

प्रणष्टा श्रीश्च कीर्त्तिश्च कपिराज्य च शाश्वतम् ।
त्वत्प्रसादान्महाबाहो पुन. प्राप्तमिद मया ॥ २५ ॥

तव देव प्रसादाच्च भ्रातुश्च जयता वर ।
कृत न प्रतिकुर्याद्य पुरुषाणा स दूषक· ॥ २६ ॥

एते वानरमुख्याश्च शतश शत्रुसूदन ।
प्राप्ताश्चादाय बलिन· पृथिव्या सर्ववानरान् ॥२७॥

ऋक्षाश्चावहिता· शूरा गोलाङ्गूलाश्च राघव ।
कान्तारवनदुर्गाणामभिज्ञा घोरदर्शना ॥ २८ ॥

देवगन्धर्वपुत्राश्च वानराः कामरूपिण. ।
स्वै स्वै परिवृता सैन्यैर्वर्तन्ते पथि राघव ॥ २९ ॥

शतै शतसहस्रैश्च कोटिभिश्च प्लवगमा ।
अयुतैश्चावृता वीरा शङ्कुभिश्च परतप ॥ ३० ॥

अर्बुदैरर्बुदशतैर्मध्यैश्चान्तैश्च वानराः ।
समुद्रैश्च परार्धैश्च हरयो हरियूथपा ॥ ३१ ॥

आगमिष्यन्ति ते राजन्महेन्द्रसमविक्रमा ।
मेरुमन्दरसकाशा विन्ध्यमेरुकृतालया ॥ ३२ ॥

ते त्वामभिगमिष्यन्ति राक्षस ये सबान्धवम् ।
निहत्य रावण सख्ये ह्यानयिष्यन्ति मैथिलीम् ॥

ततस्तमुद्योगमवेक्ष्य बुद्धिमा
न्हरिप्रवीरस्य निदेशवर्तिन ।
बभूव हर्षाद्वसुधाधिपात्मज
प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शन ॥ ३४ ॥

इति अष्टात्रिंशः सर्ग॰ ॥

—✻—

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥

—*—

इति ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो धर्मभृतां वरः ।
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य प्रत्युवाच कृताञ्जलिम् ॥ १ ॥

यदिन्द्रो वर्षते वर्षं न तच्चित्रं भवेत्क्वचित् ।
आदित्यो वा सहस्रांशुः कुर्याद्वितिमिरं नभः ॥ २ ॥

चन्द्रमा रश्मिभिः कुर्यात्पृथिवीं सौम्य निर्मलाम् ।
त्वद्विधो वापि मित्राणां प्रतिकुर्यात्परंतप ॥ ३ ॥

एवं त्वयि न तच्चित्रं भवेद्यत्सौम्य शोभनम् ।
जानाम्यहं त्वां सुग्रीव सततं प्रियवादिनम् ॥ ४ ॥

त्वत्सनाथः सखे संख्ये जेतास्मि सकलानरीन् ।
त्वमेव मे सुहृन्मित्रं साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥

जहारात्मविनाशाय वैदेहीं राक्षसाधमः ।
वञ्चयित्वा तु पौलोमीमनुह्रादो यथा शचीम् ॥६॥

न चिरात्तं हनिष्यामि रावणं निशितैः शरैः ।
पौलोम्याः पितरं दृप्तं शतक्रतुरिवाहवे ॥ ७ ॥

एतस्मिन्नन्तरे चैव रज समभिवर्तत ।
उष्णा तीव्रा सहस्रांशोश्छादयद्गगने प्रभाम् ॥ ८ ॥

दिश पर्याकुलाश्चासन्रजसा तेन मूर्छता ।
चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ॥ ९ ॥

ततो नगेन्द्रसकाशैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाबलै ।
कृत्स्ना सछादिता भूमिरसख्येयै प्लवगमै ॥ १० ॥

निमेषान्तरमात्रेण ततस्तैर्हरियूथपै ।
कोटीशतपरीवारै कामरूपिभिरावृता ॥ ११ ॥

नादेयै पार्वतीयैश्च सामुद्रैश्च महाबलै ।
हरिभिर्मेघनिर्ह्रादैरन्यैश्च वनचारिभि ॥ १२ ॥

तरुणादित्यवर्णैश्च शशिगौरैश्च वानरै ।
पद्मकेसरवर्णैश्च श्वेतैर्मेरुकृतालयै ॥ १३ ॥

कोटीसहस्रैर्दशभि. श्रीमान्परिवृतस्तदा ।
वीर. शतबलिर्नाम वानर प्रत्यदृश्यत ॥ १४ ॥

तत काञ्चनशैलाभस्ताराया वीर्यवान्पिता ।
अनेकैर्दशसाहस्रै कोटिभि प्रत्यदृश्यत ॥ १५ ॥

तथापरेण कोटीना सहस्रेण समन्वित ।
पिता रुमाया सप्राप्त सुग्रीवश्वशुरो विभु ॥१६॥

पद्मकेसरसकाशस्तरुणार्कनिभानन॰ ।
बुद्धिमान्वानरश्रेष्ठ सर्ववानरसत्तम ॥ १७ ॥

अनीकैर्बहुसाहस्रैर्वानराणा समन्वित ।
पिता हनुमत श्रीमान्केसरी प्रत्यदृश्यत ॥ १८ ॥

गोलाङ्गूलमहाराजो गवाक्षो भीमविक्रम ।
वृत कोटिसहस्रेण वानराणामदृश्यत ॥ १९ ॥

ऋक्षाणा भीमवेगाना धूम्र शत्रुनिबर्हण ।
वृत कोटिसहस्राभ्या द्वाभ्या समभिवर्तत ॥ २० ॥

महाचलनिभैर्घोरै. पनसो नाम यूथप॰ ।
आजगाम महावीर्यस्तिसृभि कोटिभिर्वृत ॥२१॥

नीलाञ्जनचयाकारो नीलो नामाथ यूथप ।
अदृश्यत महाकाय कोटिभिर्दशभिर्वृत ॥ २२ ॥

तत काञ्चनशैलाभो गवयो नाम यूथप ।
आजगाम महावीर्य कोटिभि पञ्चभिर्वृत॰ ॥२३॥

दरीमुखश्च बलवान्यूथपोऽभ्याययौ तदा ।
वृत कोटिसहस्रेण सुग्रीव समुपस्थित ॥ २४ ॥

मैन्दश्च द्विविदश्चोभावश्विपुत्रौ महाबलौ ।
कोटिकोटिसहस्रेण वानराणामदृश्यताम् ॥ २५ ॥

गजश्च बलवान्वीर॰ कोटिभिस्त्रिसृभिर्वृत ।
आजगाम महातेजाः सुग्रीवस्य समीपत ॥ २६ ॥

ऋक्षराजो महातेजा जाम्बवान्नाम नामत ।
कोटिभिर्दशभि प्राप्त सुग्रीवस्य वशे स्थित ॥२७॥

रुमण्वान्नाम विक्रान्तो वानरो वानरेश्वरम् ।
आययौ बलवास्तूर्ण कोटीशतसमावृत ॥ २८ ॥

तत कोटिसहस्राणा सहस्रेण शतेन च ।
पृष्ठतोऽनुगत प्राप्तो हरिभिर्गन्धमादन ॥ २९ ॥

तत पद्मसहस्रेण वृत शङ्कुशतेन च ।
युवराजोऽङ्गद प्राप्त पितृतुल्यपराक्रम ॥ ३० ॥

ततस्ताराद्युतिस्तारो हरिर्भीमपराक्रम ।
पञ्चभिर्हरिकोटीभिर्दूरत प्रत्यदृश्यत ॥ ३१ ॥

इन्द्रजानु कपिर्वीरो यूथप प्रत्यदृश्यत ।
एकादशाना कोटीनामीश्वरस्तैश्च सवृत ॥ ३२ ॥

ततो रम्भस्त्वनुप्राप्तस्तरुणादित्यसनिभ. ।
अयुतेनावृतश्चैव सहस्रेण शतेन च ॥ ३३ ॥

ततो यूथपतिर्वीरो दुर्मुखो नाम वानर ।
प्रत्यदृश्यत कोटिभ्या द्वाभ्या परिवृतो बली ॥३४॥

कैलासशिखराकारैर्वानरैर्भीमविक्रमै ।
वृत कोटिसहस्रेण हनुमान्प्रत्यदृश्यत ॥ ३५ ॥

नलश्चापि महावीर्य सवृतो द्रुमवासिभि ।
कोटीशतेन सप्राप्त सहस्रेण शतेन च ॥ ३६ ॥

ततो दधिमुख श्रीमान्कोटिभिर्दशभिर्वृत. ।
सप्राप्तोऽभिमतस्तस्य सुग्रीवस्य महात्मन ॥ ३७ ॥

शरभ कुमुदो वह्निर्वानरो रह एव च ।
एते चान्ये च बहवो वानरा कामरूपिण ॥ ३८ ॥

आवृत्य पृथिवीं सर्वा पर्वताश्च वनानि च ।
यूथपाः समनुप्राप्तास्तेषा सख्या न विद्यते ॥ ३९ ॥

आगताश्च विशिष्टाश्च पृथिव्या सर्ववानरा ।
आप्लुवन्त प्लुवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लुवगमा ॥ ४० ॥

अभ्यवर्तन्त सुग्रीव सूर्यमभ्रगणा इव ।
कुर्वाणा बहुशब्दाश्च प्रहृष्टा बाहुशालिन ॥ ४१ ॥

शिरोभिर्वानरेन्द्राय सुग्रीवाय न्यवेदयन् ।
अपरे वानरश्रेष्ठा सयम्य च यथोचितम् ॥ ४२ ॥

सुग्रीवेण समागम्य स्थिता प्राञ्जलयस्तदा ।
सुग्रीवस्त्वरितो रामे सर्वास्तान्वानरर्षभान् ।
निवेदयित्वा धर्मज्ञ स्थित प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥४३॥

यथासुख पर्वतनिर्झरेषु
वनेषु सर्वेषु च वानरेन्द्रा ।
निवेशयित्वा विधिवद्बलानि
बल बलज्ञ प्रतिपत्तुमीष्टे ॥ ४४ ॥

इति एकोनचत्वारिंश सर्ग ॥

---*---

चत्वारिंशः सर्गः ॥

—❀—

अथ राजा समृद्धार्थः सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
उवाच नरशार्दूलं रामं परबलार्दनम् ॥ १ ॥

आगता विनिविष्टाश्च बलिनः कामरूपिणः ।
वानरा वारणेन्द्राभा ये मद्विषयवासिनः ॥ २ ॥

त इमे बहुविक्रान्तैर्हरिभिर्भीमविक्रमैः ।
आगता वानरा घोरा दैत्यदानवसंनिभाः ॥ ३ ॥

ख्यातकर्मापदानाश्च बलवन्तो जितक्लमाः ।
पराक्रमेषु विख्याता व्यवसायेषु चोत्तमाः ॥ ४ ॥

पृथिव्यम्बुचरा राम नानानगनिवासिनः ।
कोट्यग्रश इमे प्राप्ता वानरास्तव किंकराः ॥ ५ ॥

निदेशवर्तिनः सर्वे सर्वे गुरुहिते रताः ।
अभिप्रेतमनुष्ठातुं तव शक्ष्यन्त्यरिंदम ॥ ६ ॥

त इमे बहुसाहस्रैरनीकैर्भीमविक्रमैः ।
यन्मन्यसे नरव्याघ्र प्राप्तकालं तदुच्यताम् ॥ ७ ॥

त्वत्सैन्य त्वद्वशे युक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ।
काममेषामिद कार्यं विदित मम तत्त्वत ॥ ८ ॥

तथापि तु यथातत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि ।
तथा ब्रुवाण सुग्रीव रामो दशरथात्मज ॥ ९ ॥

बाहुभ्या सपरिष्वज्य इद वचनमब्रवीत् ।
ज्ञायता मम वैदेही यदि जीवति वा न वा ॥ १० ॥

स च देशो महाप्राज्ञ यस्मिन्वसति रावण ।
अधिगम्य तु वैदेही निलय रावणस्य च ॥ ११ ॥

प्राप्तकाल विधास्यामि तस्मिन्काले सह त्वया ।
नाहमस्मिन्प्रभु कार्ये वानरेश न लक्ष्मण ॥ १२ ॥

त्वमस्य हेतु कार्यस्य प्रभुश्च प्लवगेश्वर ।
त्वमेवाज्ञापय विभो मम कार्यविनिश्चयम् ॥ १३ ॥

त्वं हि जानासि यत्कार्यं मम वीर न सशय ।
सुहृद्द्वितीयो विक्रान्तः प्राज्ञ कालविशेषवित् ॥१४॥

भवानस्मद्धिते युक्त सुकृतार्थोऽर्थवित्तमः ।
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो विनत नाम यूथपम् ॥ १५ ॥

अब्रवीद्रामसांनिध्ये लक्ष्मणस्य च धीमत ।
शैलाभ मेघनिर्घोषमूर्जित प्लवगेश्वर ॥ १६ ॥

सोमसूर्यात्मजै सार्धं वानरैर्वानरोत्तम ।
देशकालनयैर्युक्त कार्याकार्यविनिश्चये ॥ १७ ॥

वृत शतसहस्रेण वानराणा तरस्विनाम् ।
अधिगच्छ दिश पूर्वा सशैलवनकाननाम् ॥ १८ ॥

तत्र सीता च वैदेही निलय रावणस्य च ।
मार्गध्व गिरिशृङ्गेषु वनेषु च नदीषु च ॥ १९ ॥

नदीं भागीरथीं रम्या सरयू कौशिकी तथा ।
कालिन्दी यमुना रम्या यामुन च महागिरिम् ॥

सरस्वतीं च सिन्धु च शोणं मणिनिबोधकम् ।
महीं कालमही चैव शैलकाननशोभिताम् ॥ २१ ॥

ब्रह्ममालान्विदेहाश्च मालवान्काशिकोसलान् ।
मागधाश्च महाग्रामान्पुण्ड्रान्वङ्गास्तथैव च ॥ २२ ॥

पत्तन कोशकाराणा भूमिं च रजताकराम् ।
सर्वमेतद्विचेतव्य मार्गयद्भिस्ततस्तत ॥ २३ ॥

रामस्य दयिता भार्या सीता दशरथस्नुषाम् ।
समुद्रमवगाढाश्च पर्वतान्पत्तनानि च ॥ २४ ॥

मन्दरस्य च ये कोटिं संश्रिताः केचिदायताम् ।
कर्णप्रावरणाश्चैव तथा चाप्योष्ठकर्णकाः ॥ २५ ॥

घोरा लोहमुखाश्चैव जवनाश्चैकपादकाः ।
अक्षया बलवन्तश्च पुरुषाः पुरुषादकाः ॥ २६ ॥

किराताः कर्णचूडाश्च हेमाङ्गाः प्रियदर्शनाः ।
आममीनाशनास्तत्र किराता द्वीपवासिनः ॥ २७ ॥

अन्तर्जलचरा घोरा नरव्याघ्रा इति श्रुताः ।
एतेषामालयाः सर्वे विचेयाः काननौकसः ॥ २८ ॥

गिरिभिर्ये च गम्यन्ते प्लवनेन प्लवेन च ।
रत्नवन्तं यवद्वीपं सप्तराज्योपशोभितम् ॥ २९ ॥

सुवर्णरूप्यकं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ।
यवद्वीपमतिक्रम्य शिशिरो नाम पर्वतः ॥ ३० ॥

दिवं स्पृशति शृङ्गेण देवदानवसेवितः ।
एतेषां गिरिदुर्गेषु प्रपातेषु वनेषु च ॥ ३१ ॥

मार्गध्व सहिता सर्वे रामपत्नीं यशस्विनीम् ।
ततो रक्तजलं शोणमगाध शीघ्रवाहिनम् ॥ ३२ ॥

गत्वा पार समुद्रस्य सिद्धचारणसेवितम् ।
तस्य तीर्थेषु रम्येषु विचित्रेषु वनेषु च ॥ ३३ ॥

रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत ।
पर्वतप्रभवा नद्य सुरम्या बहुनिष्कुटा ॥ ३४ ॥

मार्गितव्या दरीमन्त पर्वताश्च वनानि च ।
तत समुद्रद्वीपाश्च सुभीमान्द्रष्टुमर्हथ ॥ ३५ ॥

ऊर्मिमन्त समुद्र च क्रोशन्तमनिलोद्धतम् ।
तत्रासुरा महाकायाश्छाया गृह्णन्ति नित्यश ॥३६॥

ब्रह्मणा समनुज्ञाता दीर्घकाल बुभुक्षिता ।
त कालमेघप्रतिम महोरगनिषेवितम् ॥ ३७ ॥

अभिगम्य महानाद तीर्थेनैव महोदधिम् ।
ततो रक्तजल भीम लोहित नाम सागरम् ॥ ३८ ॥

गता द्रक्ष्यथ ता चैव बृहतीं कूटशाल्मलीम् ।
गृह च वैनतेयस्य नानारत्नविभूषितम् ॥ ३९ ॥

तत्र कैलाससकाश विहित विश्वकर्मणा ।
तत्र शैलनिभा भीमा मन्देहा नाम राक्षसा ॥४०॥

शैलशृङ्गेषु लम्बन्ते नानारूपा भयावहा ।
ते पतन्ति जले नित्य सूर्यस्योदयन प्रति ॥ ४१ ॥

निहत: ब्रह्मतेजोभिरहन्यहनि राक्षसा ।
अभितप्ताश्च सूर्येण लम्बन्ते स्म पुन पुन ॥ ४२ ॥

तत्र पाण्डुरमेघाभ क्षीरोद नाम सागरम् ।
गता द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा मुक्ताहारमिवोर्मिभि ॥ ४३ ॥

तस्य मध्ये महाञ्श्वेत ऋषभो नाम पर्वत ।
दिव्यगन्धै कुसुमितै राजतैश्च नगैर्वृत ॥ ४४ ॥

सरश्च राजतै पद्मैर्ज्वलितैर्हेमकेसरै ।
नाम्ना सुदर्शन नाम राजहंसै समाकुलम् ॥ ४५ ॥

विबुधाश्चारणा यक्षा किंनरा साप्सरोगणा ।
हृष्टा समभिगच्छन्ति नलिनी ता रिरसव ॥४६॥

क्षीरोद समतिक्रम्य ततो द्रक्ष्यथ वानरा ।
जलोद सागरश्रेष्ठ सर्वभूतभयावहम् ॥ ४७ ॥

तत्र तत्कोपजं तेजः कृतं हयमुखं महत् ।
अस्याहुस्तन्महावेगमोदनं सचराचरम् ॥ ४८ ॥

तत्र विक्रोशतां नादो भूतानां सागरौकसाम् ।
श्रूयते च समर्थानां दृष्ट्वा तद्बडवामुखम् ॥ ४९ ॥

स्वादूदस्योत्तरे देशे योजनानि त्रयोदश ।
जातरूपशिलो नाम महान्कनकपर्वतः ॥ ५० ॥

तत्र चन्द्रप्रतीकाशं पन्नगं धरणीधरम् ।
पद्मपत्रविशालाक्षं ततो द्रक्ष्यथ वानराः ॥ ५१ ॥

आसीनं पर्वतस्याग्रे सर्वभूतनमस्कृतम् ।
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥ ५२ ॥

त्रिशिराः काञ्चनः केतुस्तालस्तस्य महात्मनः ।
स्थापितः पर्वतस्याग्रे विराजति सवेदिकः ॥ ५३ ॥

पूर्वस्यां दिशि निर्माणं कृतं तत्त्रिदशेश्वरैः ।
ततः परं हेममयः श्रीमानुदयपर्वतः ॥ ५४ ॥

तस्य कोटिर्दिवं स्पृष्ट्वा शतयोजनमायता ।
जातरूपमयी दिव्या विराजति सवेदिका ॥ ५५ ॥

सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितै ।
जातरूपमयैर्दिव्यै शोभते सूर्यसन्निभै ॥ ५६ ॥

तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रित दशयोजनम् ।
शृङ्ग सौमनस नाम जातरूपमय ध्रुवम् ॥ ५७ ॥

तत्र पूर्व पद कृत्वा पुरा विष्णुस्त्रिविक्रमे ।
द्वितीय शिखरे मेरोश्चकार पुरुषोत्तम ॥ ५८ ॥

उत्तरेण परिक्रम्य जम्बूद्वीप दिवाकर ।
दृश्यो भवति भूयिष्ठ शिखर तन्महोच्छ्रयम् ॥५९॥

तत्र वैखानसा नाम वालखिल्या महर्षय ।
प्रकाशमाना दृश्यन्ते सूर्यवर्णास्तपस्विन ॥ ६० ॥

अय सुदर्शनो द्वीप पुरो यस्य प्रकाशते ।
यस्मिंस्तेजश्च चक्षुश्च सर्वप्राणभृतामपि ॥ ६१ ॥

शैलस्य तस्य शृङ्गेषु कन्दरेषु वनेषु च ।
रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत. ॥ ६२ ॥

काञ्चनस्य च शैलस्य सूर्यस्य च महात्मन ।
आविष्टा तेजसा सध्या पूर्वा रक्ता प्रकाशते ॥६३॥

पूर्वमेतत्कृतं द्वारं पृथिव्या भुवनस्य च ।
सूर्यस्योदयनं चैव पूर्वा ह्येषा दिगुच्यते ॥ ६४ ॥

तस्य शैलस्य पृष्ठेषु निर्झरेषु गुहासु च ।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६५ ॥

ततः परमगम्या स्याद्दिक्पूर्वा त्रिदशावृता ।
रहिता चन्द्रसूर्याभ्यामदृश्या तिमिरावृता ॥ ६६ ॥

शैलेषु तेषु सर्वेषु कन्दरेषु वनेषु च ।
ये च नोक्ता मया देशा विचेया तेषु जानकी ॥६७॥

एतावद्वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुंगवाः ।
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ॥ ६८ ॥

अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।
मासे पूर्णे निवर्तध्वमुदयं प्राप्य पर्वतम् ॥ ६९ ॥

ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन्वध्यो भवेन्मम ।
सिद्धार्थाः संनिवर्तध्वमधिगम्य च मैथिलीम् ॥७०॥

महेन्द्रकान्तां वनषण्डमण्डितां
दिशं चरित्वा निपुणेन वानराः ।

अवाप्य सीतां रघुवंशजप्रियां
ततो निवृत्ताः सुखिनो भविष्यथ ॥ ७१ ॥

इति चत्वारिंशः सर्गः ॥

—*—

एकचत्वारिंशः सर्गः ॥

—*—

ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तन्महद्वानरं बलम् ।
दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् ॥ १ ॥

नीलमग्निसुतं चैव हनुमन्तं च वानरम् ।
पितामहसुतं चैव जाम्बवन्तं महाबलम् ॥ २ ॥

सुहोत्रं च शरारिं च शरगुल्मं तथैव च ।
गजं गवाक्षं गवयं सुषेणमृषभं तथा ॥ ३ ॥

मैन्दं च द्विविदं चैव विजयं गन्धमादनम् ।
उल्कामुखमसङ्गं च हुताशनसुतावुभौ ॥ ४ ॥

अङ्गदप्रमुखान्वीरान्वीरः कपिगणेश्वरः ।
वेगविक्रमसंपन्नान्संदिदेश विशेषवित् ॥ ५ ॥

तेषामग्रेसरं चैव महद्बलमसङ्गगम् ।
विधाय हरिवीराणामादिशद्दक्षिणां दिशम् ॥ ६ ॥

ये केचन समुद्देशास्तस्यां दिशि सुदुर्गमाः ।
कपीशः कपिमुख्यानां स तेषां तानुदाहरत् ॥ ७ ॥

सहस्रशिरसं विन्ध्यं नानाद्रुमलतायुतम् ।
नर्मदां च नदीं दुर्गां महोरगनिषेविताम् ॥ ८ ॥

ततो गोदावरीं रम्यां कृष्णवेणीं महानदीम् ।
वरदां च महाभागां महोरगनिषेविताम् ॥ ९ ॥

मेखलामुत्कलां चैव दशार्णनगराण्यपि ।
अश्ववन्तीमवन्तीं च सर्वमेवानुपश्यत ॥ १० ॥

विदर्भानृषिकांश्चैव रम्यान्माहिषकानपि ।
तथा वङ्गान्कलिङ्गांश्च कौशिकांश्च समन्ततः ॥ ११ ॥

अन्वीक्ष्य दण्डकारण्यं सपर्वतनदीगुहम् ।
नदीं गोदावरीं चैव सर्वमेवानुपश्यत ॥ १२ ॥

तथैवान्ध्रांश्च पुण्ड्रांश्च चोलान्पाण्ड्यान्सकेरलान् ।
अयोमुखश्च गन्तव्यः पर्वतो धातुमण्डितः ॥ १३ ॥

विचित्रशिखर श्रीमाश्चित्रपुष्पितकानन. ।
सचन्दनवनोद्देशो मार्गितव्यो महागिरि ॥ १४ ॥

ततस्तामापगा दिव्या प्रसन्नसलिला शिवाम् ।
तत्र द्रक्ष्यथ कावेरी विहितामप्सरोगणै. ॥ १५ ॥

तस्यासीन नगस्याग्रे मलयस्य महौजसम् ।
द्रक्ष्यथादित्यसकाशमगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ १६ ॥

ततस्तेनाभ्यनुज्ञाता प्रसन्नेन महात्मना ।
ताम्रपर्णी ग्राहजुष्टा तरिष्यथ महानदीम् ॥ १७ ॥

सा चन्दनवनैर्दिव्यै प्रच्छन्ना द्वीपशालिनी ।
कान्तेव युवतिः कान्त समुद्रमवगाहते ॥ १८ ॥

ततो हेममय दिव्य मुक्तामणिविभूषितम् ।
युक्त कवाट पाण्डयाना गता द्रक्ष्यथ वानरा ॥१९॥

तत समुद्रमासाद्य सप्रधार्यार्थनिश्चयम् ।
अगस्त्येनान्तरे तत्र सागरे विनिवेशित· ॥ २० ॥

चित्रनानानग· श्रीमान्महेन्द्र पर्वतोत्तमः ।
जातरूपमयः श्रीमानवगाढो महार्णवम् ॥ २१ ॥

नानाविधैर्नगै सर्वैर्लताभिश्चोपशोभितम् ।
देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्च सेवितम् ॥ २२ ॥

सिद्धचारणसघैश्च प्रकीर्णं सुमनोहरम् ।
तमुपैति सहस्राक्ष सदा पर्वसु पर्वसु ॥ २३ ॥

द्वीपस्तस्यापरे पारे शतयोजनविस्तृत ।
अगम्यो मानुषैर्दीप्तस्त मार्गध्व समन्तत ॥ २४ ॥

तत्र सर्वात्मना सीता मार्गितव्या विशेषत ।
स हि देशस्तु वध्यस्य रावणस्य दुरात्मन ॥ २५ ॥

राक्षसाधिपतेर्वास सहस्राक्षसमद्युते ।
दक्षिणस्य समुद्रस्य मध्ये तस्य तु राक्षसी ॥ २६ ॥

अङ्गारकेति विख्याता च्छायामाक्षिप्य भोजनी ।
एव नि सशयान्कृत्वा सशयान्नष्टसशया ॥ २७ ॥

मृगयध्व नरेन्द्रस्य पत्नीममिततेजस ।
तमतिक्रम्य लक्ष्मीवान्समुद्रे शतयोजने ॥ २८ ॥

गिरि पुष्पितको नाम सिद्धचारणसेवित ।
चन्द्रसूर्यांशुसकाश सागराम्बुसमावृत ॥ २९ ॥

भ्राजते विपुलै शृङ्गैरम्बर विलिखन्निव ।
तस्यैक काञ्चन शृङ्ग सेवते य दिवाकर ॥ ३० ॥

श्वेत राजतशृङ्ग च सेवते य निशाकर ।
न त कृतघ्ना पश्यन्ति न नृशसा न नास्तिकाः ॥

प्रणम्य शिरसा शैल त विमार्गत वानराः ।
तमतिक्रम्य दुर्धर्षो सूर्यवान्नाम पर्वत ॥ ३२ ॥

अध्वना दुर्विगाहेन योजनानि चतुर्दश ।
ततस्तमप्यतिक्रम्य वैद्युतो नाम पर्वत ॥ ३३ ॥

सर्वकामफलैर्वृक्षै सर्वकालमनोहरैः ।
तत्र भुक्त्वा वरार्हाणि मूलानि च फलानि च ॥

मधूनि पीत्वा मुख्यानि पर गच्छत वानरा ।
तत्र नेत्रमनःकान्त कुञ्जरो नाम पर्वत ॥ ३५ ॥

अगस्त्यभवन यत्र निर्मित विश्वकर्मणा ।
तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रित दशयोजनम् ॥ ३६ ॥

शरण काञ्चन दिव्य नानारत्नविभूषितम् ।
तत्र भोगवती नाम सर्पाणामालय पुरी ॥ ३७ ॥

विशालकक्ष्या दुर्धर्षा सर्वत परिरक्षिता ।
रक्षिता पन्नगैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषै ॥ ३८ ॥

सर्पराजो महाप्राज्ञो यस्यां वसति वासुकि ।
निर्याय मार्गितव्या च सा च भोगवती पुरी ॥३९॥

तत्र चानन्तरा देशा ये केचन सुसवृता ।
त च देशमतिक्रम्य महानृषभसस्थित ॥ ४० ॥

सर्वरत्नमय श्रीमानृषभो नाम पर्वत ।
गोशीर्षक पद्मक च हरि श्याम च चन्दनम् ॥४१॥

दिव्यमुत्पद्यते यत्र तच्चैवाग्निसमप्रभम् ।
न तु तच्चन्दन दृष्ट्वा स्प्रष्टव्य च कदाचन ॥ ४२ ॥

रोहिता नाम गन्धर्वा घोरा रक्षन्ति तद्वनम् ।
तत्र गन्धर्वपतय पञ्च सूर्यसमप्रभा ॥ ४३ ॥

शैलूषो ग्रामणी. शिग्रु शुभ्रो बभ्रुस्तथैव च ।
रविसोमाग्निवपुषा निवास पुण्यकर्मणाम् ॥ ४४ ॥

अन्ते पृथिव्या दुर्धर्षास्तत्र स्वर्गजित स्थिता ।
तत परं न व सेव्य पितृलोक सुदारुण ॥४५॥

राजधानी यमस्यैषा कष्टेन तमसा वृता ।
एतावदेव युष्माभिर्वीरा वानरपुंगवाः ॥ ४६ ॥

शक्यं विचेतुं गन्तुं वा नातो गतिमतां गतिः ।
सर्वमेतत्समालोक्य यच्चान्यदपि दृश्यते ॥ ४७ ॥

गतिं विदित्वा वैदेह्याः संनिवर्तितुमर्हथ ।
यस्तु मासान्निवृत्तोऽग्रे दृष्टा सीतेति वक्ष्यति ॥४८॥

मत्तुल्यविभवो भोगैः सुखं स विहरिष्यति ।
ततः प्रियतरो नास्ति मम प्राणाद्विशेषतः ।
कृतापराधो बहुशो मम बन्धुर्भविष्यति ॥ ४९ ॥

अमितबलपराक्रमा भवन्तो
विपुलगुणेषु कुलेषु च प्रसूताः ।
मनुजपतिसुतां यथा लभध्वं
तदधिगुणं पुरुषार्थमारभध्वम् ॥ ५० ॥

इति एकचत्वारिंशः सर्गः ॥

—※—

द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥

—※—

अथ प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तान्हरीन्दक्षिणा दिशम् ।
अब्रवीन्मेघसकाश सुषेण नाम यूथपम् ॥ १ ॥

ताराया पितर राजा श्वशुर भीमविक्रमम् ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यमभिगम्य प्रणम्य च ॥ २ ॥

मरीचिपुत्र मारीचमर्चिष्मन्त महाकपिम् ।
वृत कपिवरै शूरैर्महेन्द्रसदृशद्युतिम् ॥ ३ ॥

बुद्धिविक्रमसपन्न वैनतेयसम जवे ।
मरीचिपुत्रान्मारीचानर्चिर्मालान्महाबलान् ॥ ४ ॥

ऋषिपुत्राश्च तान्सर्वान्प्रतीचीमादिशद्दिशम् ।
द्वाभ्या शतसहस्राभ्या कपीना कपिसत्तमा. ॥ ५ ॥

सुषेणप्रमुखा यूय वैदेही परिमार्गत ।
सुराष्ट्रान्सहबाह्लीकाञ्छूरान्भीमास्तथैव च ॥ ६ ॥

स्फीताञ्जनपदान्रम्यान्विपुलानि पुराणि च ।
पुनागगहन कुक्षि बकुलोद्दालकाकुलम् ॥ ७ ॥

तथा केतकषण्डाश्च मार्गध्वं हरियूथपाः ।
प्रत्यक्स्रोतोगमाश्चैव नद्यः शीतजलाः शिवाः ॥८॥

तापसानामरण्यानि कान्ताराः गिरयश्च ये ।
ततः स्थली मरुप्रायामत्युच्चशिरसः शिलाः ॥ ९ ॥

गिरिजालावृतां दुर्गां मार्गित्वा पश्चिमां दिशम् ।
ततः पश्चिममासाद्य समुद्रं द्रष्टुमर्हथ ॥ १० ॥

तिमिनक्रायुतजलमक्षोभ्यमथ वानराः ।
ततः केतकषण्डेषु तमालगहनेषु च ॥ ११ ॥

कपयो विहरिष्यन्ति नारिकेलवनेषु च ।
तत्र सीतां च मार्गध्वं निलयं रावणस्य च ॥ १२ ॥

वेलातटनिविष्टेषु पर्वतेषु वनेषु च ।
मुरचीपत्तनं चैव रम्यं चैव जटीपुरम् ॥ १३ ॥

अवन्तीमङ्गलोपां च तथा चालक्षितं वनम् ।
राष्ट्राणि च विशालानि पत्तनानि ततस्ततः ॥ १४ ॥

सिन्धुसागरयोश्चैव संगमे तत्र पर्वतः ।
महान्हेमगिरिर्नाम शतशृङ्गो महाद्रुमः ॥ १५ ॥

तस्य प्रस्थेषु रम्येषु सिंहा पक्षगमा स्थिता ।
तिमिमत्स्यगजाश्चैव नीडान्यारोपयन्ति ते ॥१६॥

तानि नीडानि सिंहाना गिरिशृङ्गगताश्च ये ।
दृप्तास्तृप्ताश्च मातङ्गास्तोयदस्वननि स्वना ॥१७॥

विचरन्ति विशालेऽस्मिंस्तोयपूर्णे समन्तत ।
तस्य शृङ्ग दिवस्पर्शं काञ्चन चित्रपादपम् ॥ १८ ॥

सर्वमाशु विचेतव्य कपिभि कामरूपिभि ।
कोटिं तत्र समुद्रे तु काञ्चनीं शतयोजनाम् ॥ १९ ॥

दुर्दर्शां पारियात्रस्य गता द्रक्ष्यथ वानरा ।
कोट्यस्तत्र चतुर्विंशद्गन्धर्वाणा तरस्विनाम् ॥ २० ॥

वसन्त्यग्निनिकाशाना महता कामरूपिणाम् ।
पावकार्चि प्रतीकाशा समवेता सहस्रश ॥ २१ ॥

नात्यासादयितव्यास्ते वानरैर्भीमविक्रमै ।
नादेय च फल तस्माद्देशात्किंचित्प्लवगमै ॥ २२ ॥

दुरासदा हि ते वीरा सत्त्ववन्तो महाबलाः ।
फलमूलानि ते तत्र रक्षन्ते भीमविक्रमा ॥ २३ ॥

तत्र यत्नश्च कर्तव्यो मार्गितव्या च जानकी ।
न हि तेभ्यो भय किंचित्कपित्वमनुवर्तताम् ॥ २४ ॥

तत्र वैडूर्यवर्णाभो वज्रसस्थानसस्थित ।
नानाद्रुमलताकीर्णो वज्रो नाम महागिरि ॥ २५ ॥

श्रीमान्समुदितस्तत्र योजनाना शत समम् ।
गुहास्तत्र विचेतव्या प्रयत्नेन प्लवगमा॰ ॥ २६ ॥

चतुर्भागे समुद्रस्य चक्रवान्नाम पर्वत: ।
तत्र चक्र सहस्रार निर्मित विश्वकर्मणा ॥ २७ ॥

तत्र पञ्चजन हत्वा हयग्रीव च दानवम् ।
आजहार ततश्चक्र शङ्ख च पुरुषोत्तम ॥ २८ ॥

तस्य सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च ।
रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत ॥ २९ ॥

योजनाना तत षष्टिर्वराहो नाम पर्वत॰ ।
सुवर्णशृङ्ग सुश्रीमानगाधे वरुणालये ॥ ३० ॥

तत्र प्राग्ज्योतिष नाम जातरूपमयं पुरम् ।
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानव: ॥ ३१ ॥

तत्र सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च ।
रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत ॥ ३२ ॥

तमतिक्रम्य शैलेन्द्र काञ्चनान्तरनिर्दर ।
पर्वत सर्वसौवर्णो धाराप्रस्रवणायुत ॥ ३३ ॥

त गजाश्च वराहाश्च सिंहा व्याघ्राश्च सर्वत ।
अभिगर्जन्ति सतत तेन शब्देन दर्पिता ॥ ३४ ॥

यस्मिन्हरिहय श्रीमान्महेन्द्र पाकशासन ।
अभिषिक्तः सुरै राजा मेघवान्नाम पर्वत ॥ ३५ ॥

तमतिक्रम्य शैलेन्द्र महेन्द्रपरिपालितम् ।
षष्टिं गिरिसहस्राणि काञ्चनानि गमिष्यथ ॥ ३६ ॥

तरुणादित्यवर्णानि भ्राजमानानि सर्वत ।
जातरूपमयैर्वृक्षै शोभितानि सुपुष्पितै ॥ ३७ ॥

तेषा मध्ये स्थितो राजा मेरुरुत्तरपर्वत ।
आदित्येन प्रसन्नेन शैलो दत्तवर पुरा ॥ ३८ ॥

तेनैवमुक्त शैलेन्द्र सर्व एव त्वदाश्रया ।
मत्प्रसादाद्भविष्यन्ति दिवा रात्रौ च काञ्चना ॥

त्वयि ये चापि वत्स्यन्ति देवगन्धर्वदानवा ।
ते भविष्यन्ति रक्ताश्च प्रभया काञ्चनप्रभा ॥४०॥

विश्वेदेवाश्च मरुतो वसवश्च दिवौकस ।
आगम्य पश्चिमा सध्या मेरुमुत्तरपर्वतम् ॥ ४१ ॥

आदित्यमुपतिष्ठन्ति तैश्च सूर्योऽभिपूजित ।
अदृश्य सर्वभूतानामस्त गच्छति पर्वतम् ॥ ४२ ॥

योजनाना सहस्राणि दश तानि दिवाकर ।
मुहूर्तार्धेन त शीघ्रमभियाति शिलोच्चयम ॥ ४३ ॥

शृङ्गे तस्य महद्दिव्य भवन सूर्यसनिभम् ।
प्रासादगणसबाध विहित विश्वकर्मणा ॥ ४४ ॥

शोभित तरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलै. ।
निकेत पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मन ॥ ४५ ॥

अन्तरा मेरुमस्त च तालो दशशिरा महान् ।
जातरूपमय श्रीमान्भ्राजते चित्रवेदिक ॥ ४६ ॥

तेषु सर्वेषु दुर्गेषु सर सु च सरित्सु च ।
रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत ॥ ४७ ॥

यत्र तिष्ठति धर्मज्ञस्तपसा स्वेन भावित ।
मेरुसावर्णिरित्येव ख्यातो वै ब्रह्मणा सम॰ ॥ ४८ ॥

प्रष्टव्यो मेरुसावर्णिर्महर्षि सूर्यसन्निभ ।
प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रवृत्तिं मैथिलीं प्रति ॥४९॥

एतावज्जीवलोकस्य भास्कर। रजनीक्षये ।
कृत्वा वितिमर सर्वमस्त गच्छति पर्वतम् ॥ ५० ॥

एतावद्वानरै शक्य गन्तु वानरपुगवा ।
अभास्करममर्याद न जानीमस्तत परम् ॥ ५१ ॥

अधिगम्य तु वैदेही निलय रावणस्य च ।
अस्तं पर्वतमासाद्य पूर्णे मासे निवर्तत ॥ ५२ ॥

ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्य वसन्वध्यो भवेन्मम ।
सहैव शूरो युष्माभि श्वशुरो मे गमिष्यति ॥५३॥

श्रोतव्य सर्वमेतस्य भवद्भिर्दिष्टकारिभि ।
गुरुरेष महाबाहु श्वशुरो मे महाबल ॥ ५४ ॥

भवन्तश्चापि विक्रान्ता प्रमाण सर्वकर्मसु ।
प्रमाणमेन सस्थाप्य पश्यध्व पश्चिमा दिशम् ॥५५॥

दृष्टाया तु नरेन्द्रस्य पत्न्याममिततेजस' ।
कृतकृत्या भविष्याम कृतस्य प्रतिकर्मणा ॥ ५६ ॥

अतोऽन्यदपि यत्किंचित्कार्यस्यास्य हित भवेत् ।
सप्रधार्य भवद्भिश्च देशकालार्थसहितम् ॥ ५७ ॥

तत सुषेणप्रमुखा. प्लवंगा
सुग्रीववाक्य निपुण निशम्य ।
आमन्त्र्य सर्वे प्लवगाधिप ते
जग्मुर्दिश ता वरुणाभिगुप्ताम् ॥ ५८ ॥

इति द्विचत्वारिंश सर्गः ॥

त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥

तत सदिश्य सुग्रीव' श्वशुर पश्चिमा दिशम् ।
वीर शतबलिं नाम वानर वानरर्षभ ॥ १ ॥

उवाच राजा धर्मज्ञः सर्ववानरसत्तमम् ।
वाक्यमात्महित चैव रामस्य च हित तथा ॥ २ ॥

वृत शतसहस्रेण त्वद्विधाना वनौकसाम् ।
वैवस्वतसुतै सार्धं प्रतिष्ठस्व स्वमन्त्रिभि ॥ ३ ॥

दिश ह्युदीचीं विक्रान्ता हिमशलावतसकाम् ।
सर्वत परिमार्गध्व रामपत्नीमनिन्दिताम् ॥ ४ ॥

अस्मिन्कार्ये विनिर्वृत्ते कृते दाशरथे प्रिये ।
ऋणान्मुक्ता भविष्याम कृतार्थार्थविदा वरा' ॥५॥

कृत हि प्रियमस्माक राघवेण महात्मना ।
तस्य चेत्प्रतिकारोऽस्ति सफल जीवित भवेत् ॥६॥

अर्थिन. कार्यनिर्वृत्तिमकर्तुरपि यश्चरेत् ।
तस्य स्यात्सफल जन्म किं पुन पूर्वकारिण ॥ ७ ॥

एता बुद्धि समास्थाय दृश्यते जानकी यथा ।
तथा भवद्भि कर्तव्यमस्मत्प्रियहितैषिभि ॥ ८ ॥

अय हि सर्वभूताना मान्यस्तु नरसत्तम ।
अस्मासु चागतप्रीती राम. परपुरजय ॥ ९ ॥

इमानि वनदुर्गाणि नद्य शैलान्तराणि च ।
भवन्त परिमार्गन्तु बुद्धिविक्रमसपदा ॥ १० ॥

तत्र म्लेच्छान्पुलिन्दांश्च शूरसेनास्तथैव च ।
प्रस्थलान्भरतांश्चैव कुरूंश्च सह मद्रकै ॥ ११ ॥

काम्बोजान्यवनांश्चैव शकानारट्टकानपि ।
बाह्लीकानृषिकांश्चैव पौरवानथ टङ्कणान् ॥ १२ ॥

चीनान्परमचीनांश्च निहारांश्च पुनः पुनः ।
अन्विष्य दरदांश्चैव हिमवन्तं तथैव च ॥ १३ ॥

लोध्रपद्मकषण्डेषु देवदारुवनेषु च ।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १४ ॥

ततः सोमाश्रमं गत्वा देवगन्धर्वसेवितम् ।
कालं नाम महासानुं पर्वतं तं गमिष्यथ ॥ १५ ॥

महत्सु तस्य शृङ्गेषु निर्दरेषु गुहासु च ।
विचिनुध्वं महाभागा रामपत्नीं ततस्ततः ॥ १६ ॥

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं हेमगर्भं महागिरिम् ।
ततः सुदर्शनं नाम गन्तुमर्हथ पर्वतम् ॥ १७ ॥

ततो देवसखो नाम पर्वतः पतगालयः ।
नानापक्षिगणाकीर्णो विविधद्रुमभूषितः ॥ १८ ॥

तस्य काननषण्डेषु निर्झरेषु गुहासु च ।
रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत ॥ १९ ॥

तमतिक्रम्य चाकाश सर्वत शतयोजनम् ।
अपर्वतनदीवृक्ष सर्वसत्त्वविवर्जितम् ॥ २० ॥

त तु शीघ्रमतिक्रम्य कान्तार रोमहर्षणम् ।
कैलास पाण्डुर शैल प्राप्य हृष्टा भविष्यथ ॥ २१ ॥

तत्र पाण्डुरमेघाभ जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
कुबेरभवन रम्य निर्मित विश्वकर्मणा ॥ २२ ॥

विशाला नलिनी यत्र प्रभूतकमलोत्पला ।
हसकारण्डवाकीर्णा ह्यप्सरोगणसेविता ॥ २३ ॥

तत्र वैश्रवणो राजा सर्वभूतनमस्कृत ।
धनदो रमते श्रीमान्गुह्यकै सह यक्षराट् ॥ २४ ॥

तस्य चन्द्रनिकाशेषु पर्वतेषु गुहासु च ।
रावण सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्तत ॥ २५ ॥

क्रौञ्च तु गिरिमासाद्य बिल तस्य सुदुर्गमम् ।
अप्रमत्तै प्रवेष्टव्य दुष्प्रवेश हि तत्स्मृतम् ॥ २६ ॥

वसन्ति हि महात्मानस्तत्र सूर्यसमप्रभा ।
देवैरभ्यर्चिता सम्यग्देवरूपा महर्षय ॥ २७ ॥

क्रौञ्चस्य तु गुहाश्चान्या सानूनि शिखराणि च ।
निर्दराश्च नितम्बाश्च विचेतव्यास्ततस्तत ॥ २८ ॥

क्रौञ्चस्य शिखर चापि निरीक्ष्य च ततस्तत ।
अवृक्ष कामशैल च मानस विहगालयम् ॥ २९ ॥

न गतिस्तत्र भूताना देवदानवरक्षसाम् ।
स च सर्वैर्विचेतव्य ससानुप्रस्थभूधर ॥ ३० ॥

क्रौञ्च गिरिमतिक्रम्य मैनाको नाम पर्वत ।
मयस्य भवन यत्र दानवस्य स्वय कृतम् ॥ ३१ ॥

मैनाकस्तु विचेतव्य ससानुप्रस्थकन्दर ।
स्त्रीणामश्वमुखीना च निकेतास्तत्र तत्र तु ॥ ३२ ॥

त देशं समतिक्रम्य आश्रम सिद्धसेवितम् ।
सिद्धा वैखानसास्तत्र वालखिल्याश्च तापसा ॥

वन्द्यास्ते तु तप सिद्धास्तपसा वीतकल्मषा. ।
प्रष्टव्या चापि सीताया. प्रवृत्तिर्विनयान्वितै ॥

हेमपुष्करसञ्छन्नं तस्मिन्वैखानसं सरः ।
तरुणादित्यसंकाशैर्हंसैर्विचरितं शुभैः ॥ ३५ ॥

औपवाह्यः कुबेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः ।
गजः पर्येति तं देशं सदा सह करेणुभिः ॥ ३६ ॥

तत्सरः समतिक्रम्य नष्टचन्द्रदिवाकरम् ।
अनक्षत्रगणं व्योम निष्पयोदमनादितम् ॥ ३७ ॥

गभस्तिभिरिवार्कस्य स तु देशः प्रकाशते ।
विश्राम्यद्भिस्तपःसिद्धैर्देवकल्पैः स्वयंप्रभैः ॥ ३८ ॥

तं तु देशमतिक्रम्य शैलोदा नाम निम्नगा ।
उभयोस्तीरयोस्तस्याः कीचका नाम वेणवः ॥३९॥

ते नयन्ति परं तीरं सिद्धान्प्रत्यानयन्ति च ।
उत्तराः कुरवस्तत्र कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ४० ॥

ततः काञ्चनपद्माभिः पद्मिनीभिः कृतोदकाः ।
नीलवैडूर्यपत्राभिर्नद्यस्तत्र सहस्रशः ॥ ४१ ॥

रक्तोत्पलवनैश्चात्र मण्डिताश्च हिरण्मयैः ।
तरुणादित्यसदृशैर्भान्ति तत्र जलाशयाः ॥ ४२ ॥

महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः ।
नीलोत्पलवनैश्चित्रैः स देशः सर्वतो वृतः ॥ ४३ ॥

निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिर्मणिभिश्च महाधनैः ।
उद्धूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ॥ ४४ ॥

सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढा नगोत्तमैः ।
जातरूपमयैश्चापि हुताशनसमप्रभैः ॥ ४५ ॥

नित्यपुष्पफलास्तत्र नगाः पत्ररथाकुलाः ।
दिव्यगन्धरसस्पर्शाः सर्वकामान्स्रवन्ति च ॥ ४६ ॥

नानाकाराणि वासांसि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः ।
मुक्तावैडूर्यचित्राणि भूषणानि तथैव च ॥ ४७ ॥

स्त्रीणां चाप्यनुरूपाणि पुरुषाणां तथैव च ।
सर्वर्तुसुखसेव्यानि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः ॥ ४८ ॥

महार्हाणि च चित्राणि हैमान्यन्ये नगोत्तमाः ।
शयनानि प्रसूयन्ते चित्रास्तरणवन्ति च ॥ ४९ ॥

मनःकान्तानि माल्यानि फलन्त्यत्रापरे द्रुमाः ।
पानानि च महार्हाणि भक्ष्याणि विविधानि च ॥

स्त्रियश्च गुणसंपन्ना रूपयौवनलक्षिता ।
गन्धर्वा किंनरा सिद्धा नागा विद्याधरास्तथा ॥

रमन्ते सहितास्तत्र नारीभिर्भास्करप्रभा ।
सर्वे सुकृतकर्माण सर्वे रतिपरायणा॰ ॥ ५२ ॥

सर्वे कामार्थसहिता वसन्ति सहयोषित॰ ।
गीतवादित्रनिर्घोष सोत्कृष्टहसितस्वन ॥ ५३ ॥

श्रूयते सतत तत्र सर्वभूतमनोहर ।
तत्र नामुदित कश्चिन्नास्ति कश्चिदसत्प्रिय॰ ॥५४॥

अहन्यहनि वर्धन्ते गुणास्तत्र मनोरमा ।
समतिक्रम्य त देशमुत्तर पयसा निधि॰ ॥ ५५ ॥

तत्र सोमगिरिर्नाम मध्ये हेममयो महान् ।
इन्द्रलोकगता ये च ब्रह्मलोकगताश्च ये ॥ ५६ ॥

देवास्त समवेक्षन्ते गिरिराज दिव गताः ।
स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ॥

सूर्यलक्ष्म्याभिविज्ञेयस्तपतेव विवस्वता ।
भगवानपि विश्वात्मा शम्भुरेकादशात्मक ॥ ५८ ॥

ब्रह्मा वसति देवेशो ब्रह्मर्षिपरिवारित ।
न कथचन गन्तव्य कुरूणामुत्तरेण व ॥ ५९ ॥

अन्येषामपि भूताना नातिक्रामति वै गति ।
स हि सोमगिरिर्नाम देवानामपि दुर्गम. ॥ ६० ॥

तमालोक्य तत क्षिप्रमुपावर्तितुमर्हथ ।
एतावद्वानरै शक्यं गन्तु वानरपुगवा ॥ ६१ ॥

अभास्करममर्याद न जानीमस्तत परम् ।
सर्वमेतद्विचेतव्यं यन्मया परिकीर्तितम् ।
यदन्यदपि नोक्त च तत्रापि क्रियता मति' ॥ ६२ ॥

तत कृतं दाशरथेर्महत्प्रिय
महत्तर चापि ततो मम प्रियम् ।
कृत भविष्यत्यनिलानलोपमा
विदेहजादर्शनजेन कर्मणा ॥ ६३ ॥

ततः कृतार्थाः सहिता. सबान्धवा
मयार्चिता सर्वगुणैर्मनोरमै ।

चरिष्यथोर्वी प्रतिशान्तशत्रव
सहप्रिया भूतधरा प्लवगमा ॥ ६४ ॥

इति त्रिचत्वारिंश सर्ग ॥

---*---

चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥

---*---

विशेषेण तु सुग्रीवो हनुमत्यर्थमुक्तवान् ।
स हि तस्मिन्हरिश्रेष्ठे निश्चितार्थोऽर्थसाधने ॥ १ ॥

अब्रवीच्च हनूमन्तं विक्रान्तमनिलात्मजम् ।
सुग्रीव परमप्रीत प्रभु सर्ववनौकसाम् ॥ २ ॥

न भूमौ नान्तरिक्षे वा नाम्बरे नामरालये ।
नाप्सु वा गतिसङ्ग ते पश्यामि हरिपुगव ॥ ३ ॥

सासुरा. सहगन्धर्वा सनागनरदेवता. ।
विदिता सर्वलोकास्ते ससागरधराधरा ॥ ४ ॥

गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघव च महाकपे ।
पितुस्ते सदृश वीर मारुतस्य महात्मन. ॥ ५ ॥

तेजसा वापि ते भूत समः भुवि न विद्यते ।
तद्यथा लभ्यते सीता तत्त्वमेवापपादय ॥ ६ ॥

त्वय्येव हनुमन्नस्ति बलं बुद्धिः पराक्रमः ।
देशकालानुवृत्तिश्च नयश्च नयपण्डित ॥ ७ ॥

ततः कार्यसमासङ्गमवगम्य हनूमति ।
विदित्वा हनुमन्तं च चिन्तयामास राघवः ॥ ८ ॥

सर्वथा निश्चितार्थोऽयं हनूमति हरीश्वरः ।
निश्चितार्थकरश्चापि हनुमान्कार्यसाधने ॥ ९ ॥

तदेवं प्रस्थितस्यास्य परिज्ञातस्य कर्मभिः ।
भर्त्रा परिगृहीतस्य ध्रुवः कार्यफलोदयः ॥ १० ॥

तं समीक्ष्य महातेजा व्यवसायोत्तरं हरिम् ।
कृतार्थ इव संवृत्तः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ॥ ११ ॥

ददौ तस्य ततः प्रीतः स्वनामाङ्कोपशोभितम् ।
अङ्गुलीयमभिज्ञानं राजपुत्र्याः परंतपः ॥ १२ ॥

अनेन त्वां हरिश्रेष्ठ चिह्नेन जनकात्मजा ।
मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नानुपश्यति ॥ १३ ॥

व्यवसायश्च ते वीर सत्त्वयुक्तश्च विक्रम ।
सुग्रीवस्य च सदेश सिद्धि कथयतीव मे ॥ १४ ॥

स त गृह्य हरिश्रेष्ठ स्थाप्य मूर्ध्नि कृताञ्जलि ।
वन्दित्वा चरणौ चैव प्रस्थित प्लवगोत्तम ॥ १५ ॥

स तत्प्रकर्षन्हरिणा बल मह-
द्बभूव वीर पवनात्मज कपि ।
गताम्बुदे व्योम्नि विशुद्धमण्डल
शशीव नक्षत्रगणोपशोभित ॥ १६ ॥

अतिबल बलमाश्रितस्तवाह
हरिवरविक्रम विक्रमैरनल्पै ।
पवनसुत यथाभिगम्यते सा
जनकसुता हनुमस्तथा कुरुष्व ॥ १७ ॥

इति चतुश्चत्वारिंश सर्ग ॥

पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥

—*—

सर्वांश्चाहूय सुग्रीव प्लवगान्प्लवगर्षभ ।
समस्तानब्रवीद्भूयो रामकार्यार्थसिद्धये ॥ १ ॥

एवमेतद्विचेतव्य यन्मया परिकीर्तितम् ।
तदुग्रशासन भर्तुर्विज्ञाय हरिपुगवा ॥ २ ॥

शलभा इव सञ्छाद्य मेदिनीं सप्रतस्थिरे ।
राम प्रस्रवणे तस्मिन्न्यवसत्सहलक्ष्मण ॥ ३ ॥

प्रतीक्षमाणस्त मास य सीताधिगमे कृत ।
उत्तरा तु दिश रम्या गिरिराजसमावृताम् ॥ ४ ॥

प्रतस्थे हरिभिर्वीरो हरि शतवलिस्तदा ।
पूर्वा दिश प्रति ययौ विनतो हरियूथप ॥ ५ ॥

ताराङ्गदादिसहित प्लवग पवनात्मज ।
अगस्त्यचरितामाशा दक्षिणा हरियूथप ॥ ६ ॥

पश्चिमां तु दिशं घोरां सुषेण प्लवगेश्वर ।
प्रतस्थे हरिशार्दूलो भृश वरुणपालिनाम् ॥ ७ ॥

ततः सर्वा दिशो राजा चोदयित्वा यथातथम् ।
कपिसेनापतीन्मुख्यान्मुमोद सुखित सुखम् ॥ ८ ॥

एव सचोदिता सर्वे राज्ञा वानरयूथपा ।
स्वा स्वा दिशमभिप्रेत्य त्वरिता सप्रतस्थिरे ॥ ९ ॥

आनयिष्यामहे सीता हनिष्यामश्च रावणम् ।
नदन्तश्चोन्नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवगमा. ॥ १० ॥

क्ष्वेलन्तो धावमानाश्च विनदन्तो महाबला ।
अहमेको हनिष्यामि प्राप्त रावणमाहवे ॥ ११ ॥

ततश्चोन्मथ्य सहसा हरिष्ये जनकात्मजाम् ।
वेपमाना श्रमेणाद्य भवद्भि स्थीयतामिति ॥ १२ ॥

एक एवाहरिष्यामि पातालादपि जानकीम् ।
विमथिष्याम्यह वृक्षान्पातयिष्याम्यहं गिरीन् ॥

धरणीं धारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरान् ।
अह योजनसख्याया प्लविता नात्र सशय ॥ १४ ॥

शत योजनसख्यायाः शतं समधिकं ह्यहम् ।
भूतले सागरे वापि शैलेषु च वनेषु च ॥ १५ ॥

पातालस्यापि वा मध्ये न ममाच्छिद्यते गतिः ।
इत्येकैक तदा तत्र वानरा बलदर्पिता ।
ऊचुश्च वचन तत्र हरिराजस्य सनिधौ ॥ १६ ॥

इति पञ्चचत्वारिंश सर्गः ॥

—*—

षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥

—*—

गतेषु वानरेन्द्रेषु राम सुग्रीवमब्रवीत् ।
कथ भवान्विजानीते सर्व वै मण्डल भुव ॥ १ ॥

सुग्रीवस्तु ततो राममुवाच प्रणतात्मवान् ।
श्रूयता सर्वमाख्यास्ये विस्तरेण नरर्षभ ॥ २ ॥

यदा तु दुन्दुभि नाम दानव महिषाकृतिम् ।
परिकालयते वाली मलय प्रति पर्वतम् ॥ ३ ॥

तदा विवेश महिषो मलयस्य गुहा प्रति ।
विवेश वाली तत्रापि मलय तज्जिघांसया ॥ ४ ॥

ततोऽहं तत्र निक्षिप्तो गुहाद्वारि विनीतवत् ।
न च निष्क्रमते वाली तदा संवत्सरे गते ॥ ५ ॥

ततः क्षतजवेगेन आपुपूरे तदा बिलम् ।
तदहं विस्मितो दृष्ट्वा भ्रातृशोकविषार्दितः ॥ ६ ॥

अथाहं कृतबुद्धिस्तु सुव्यक्तं निहतो गुरुः ।
शिला पर्वतसंकाशा बिलद्वारि मयावृता ॥ ७ ॥

अशक्नुवन्निष्क्रमितुं महिषो विनशेदिति ।
ततोऽहमागां किष्किन्धां निराशस्तस्य जीविते ॥

राज्यं च सुमहत्प्राप्तं तारया रुमया सह ।
मित्रैश्च सहितस्तत्र वसामि विगतज्वरः ॥ ९ ॥

आजगाम ततो वाली हत्वा तं दानवर्षभम् ।
ततोऽहमददां राज्यं गौरवाद्भययन्त्रितः ॥ १० ॥

स मां जिघांसुर्दुष्टात्मा वाली प्रव्यथितेन्द्रियः ।
परिकालयते क्रोधाद्धावन्तं सचिवैः सह ॥ ११ ॥

ततोऽहं वालिना तेन सानुबन्धः प्रधावितः ।
नदीश्च विविधाः पश्यन्वनानि नगराणि च ॥ १२॥

आदर्शतलसंकाशा ततो वै पृथिवी मया ।
अलातचक्रप्रतिमा दृष्टा गोष्पदवत्तदा ॥ १३ ॥

पूर्वां दिशं ततो गत्वा पश्यामि विविधान्द्रुमान् ।
पर्वतांश्च नदी रम्या सरांसि विविधानि च ॥

उदयं तत्र पश्यामि पर्वतं धातुमण्डितम् ।
क्षीरोदं सागरं चैव नित्यमप्सरसालयम् ॥ १५ ॥

परिकालयमानस्तु वालिनाभिद्रुतस्तदा ।
पुनरावृत्य सहसा प्रस्थितोऽहं तदा विभो ॥ १६ ॥

पुनरावर्तमानस्तु वालिनाभिद्रुतो द्रुतम् ।
दिशस्तस्यास्ततो भूय प्रस्थितो दक्षिणा दिशम् ॥

विन्ध्यपादपसंकीर्णां चन्दनद्रुमशोभिताम् ।
द्रुमशैलांस्ततः पश्यन्भूयो दक्षिणतोऽपरान् ॥१८॥

पश्चिमां तु दिशं प्राप्तो वालिना समभिद्रुतः ।
सपश्यन्विविधान्देशानस्तं च गिरिसत्तमम् ॥१९॥

प्राप्य चास्तं गिरिश्रेष्ठमुत्तरां संप्रधावितः ।
हिमवन्तं च मेरुं च समुद्रं च तथोत्तरम् ॥ २० ॥

यदा न विन्द शरणं वालिना समभिद्रुत ।
तदा मा बुद्धिसपन्नो हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥

इदानीं मे स्मृत राजन्यथा वाली हरीश्वर ।
मतङ्गेन तदा शप्तो ह्यस्मिन्नाश्रममण्डले ॥ २२ ॥

प्रविशेद्यदि वै वाली मूर्धास्य शतधा भवेत् ।
तत्र वास सुखोऽस्माक निरुद्विग्नो भविष्यति ॥२३॥

ततः पर्वतमासाद्य ऋश्यमूक नृपात्मज ।
न विवेश तदा वाली मतङ्गस्य भयात्तदा ॥ २४ ॥

एव मया तदा राजन्प्रत्यक्षमुपलक्षितम् ।
पृथिवीमण्डल कृत्स्न गुहामस्यां गतस्तत. ॥ २५ ॥

इति षट्चत्वारिंश. सर्ग. ॥

—※—

सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥

—•—

दर्शनार्थं तु वैदेह्या सर्वत कपियूथपा' ।
व्यादिष्टा कपिराजेन यथोक्त जग्मुरञ्जसा ॥ १ ॥

सरांसि सरित कक्षानाकाशं नगराणि च ।
नदीदुर्गास्तथा शैलान्विचिन्वन्ति समन्तत. ॥ २ ॥

सुग्रीवेण समाख्याता सर्वे वानरयूथपा ।
प्रदेशान्प्रविचिन्वन्ति सशैलवनकाननान् ॥ ३ ॥

विचित्य दिवस सर्वे सीताधिगमने धृता ।
समायान्ति स्म मेदिन्या निशाकालेषु वानरा ॥

सर्वर्तुकामान्देशेषु वानरा सफलान्द्रुमान् ।
आसाद्य रजनीं शय्या चक्रु सर्वेष्वह सु ते ॥ ५ ॥

तदह प्रथम कृत्वा मासे प्रस्रवण गता ।
कपिराजेन सगम्य निराशा कपियूथपा ॥ ६ ॥

विचित्य तु दिश पूर्वां यथोक्ता सचिवै. सह ।
अदृष्ट्वा विनत सीतामाजगाम महाबल. ॥ ७ ॥

उत्तरा च दिश सर्वा विचित्य स महाकपिः ।
आगत सह सैन्येन वीर शतवलिस्तदा ॥ ८ ॥

सुषेण पश्चिमामाशा विचित्य सह वानरै ।
समेत्य मासे सपूर्णे सुग्रीवमुपचक्रमे ॥ ९ ॥

त प्रस्रवणपृष्ठस्थ समासाद्याभिवाद्य च ।
आसीन सह रामेण सुग्रीवमिदमब्रुवन् ॥ १० ॥

विचिता पर्वता सर्वे वनानि गहनानि च ।
निम्नगा सागरान्ताश्च सर्वे जनपदाश्च ये ॥ ११ ॥

गुहाश्च विचिताः सर्वास्त्वया या परिकीर्तिता ।
विचिताश्च महागुल्मा लताविततिसतता ॥ १२ ॥

गहनेषु च देशेषु दुर्गेषु विषमेषु च ।
सत्त्वान्यतिप्रमाणानि विचितानि हतानि च ॥

उदारसत्त्वाभिजनो महात्मा
स मैथिलीं द्रक्ष्यति वानरेन्द्र ।
दिश तु यामेव गता तु सीता
तामास्थितो वायुसुतो हनूमान् ॥ १४ ॥

इति सप्तचत्वारिंश सर्ग. ॥

अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥

—*—

सह ताराङ्गदाभ्यां तु गत्वा स हनुमान्कपिः ।
सुग्रीवेण यथोद्दिष्टं तं देशमुपचक्रमे ॥ १ ॥

स तु दूरमुपागम्य सर्वैस्तैः कपिसत्तमैः ।
विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥ २ ॥

पर्वताग्रान्नदीदुर्गान्सरांसि विपुलान्द्रुमान् ।
वृक्षषण्डांश्च विविधान्पर्वतान्घनपादपान् ॥ ३ ॥

अन्वेषमाणास्ते सर्वे वानराः सर्वतो दिशम् ।
न सीतां ददृशुर्वीरा मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥ ४ ॥

ते भक्षयन्तो मूलानि फलानि विविधानि च ।
अन्वेषमाणा दुर्धर्षा न्यवसंस्तत्र तत्र ह ॥ ५ ॥

स तु देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान्महान् ।
निर्जलं निर्जनं शून्यं गहनं रोमहर्षणम् ॥ ६ ॥

त्यक्त्वा तु तं तदा देशं सर्वे वै हरियूथपाः ।
तादृशान्यप्यरण्यानि विचित्य भृशपीडिताः ॥ ७ ॥

देशमन्य दुराधर्षं विविशुश्चाकुतोभया ।
यत्र वन्ध्यफला वृक्षा विपुष्पा पर्णवर्जिता ॥ ८ ॥

निस्तोया सरितो यत्र मूल यत्र सुदुर्लभम् ।
न सन्ति महिषा यत्र न मृगा न च हस्तिन॰ ॥९॥

शार्दूला पक्षिणो वापि ये चान्ये वनगोचरा ।
न यत्र वृक्षा नौषध्यो न लता नापि वीरुध ॥१०॥

स्निग्धपत्राः स्थले यत्र पद्मिन्य फुल्लपङ्कजा ।
प्रेक्षणीया. सुगन्धाश्च भ्रमरैश्चापि वर्जिता ॥११॥

कण्डुर्नाम महाभाग सत्यवादी तपोधन ।
महर्षि. परमामर्षी नियमैर्दुष्प्रधर्षण ॥ १२ ॥

तस्य तस्मिन्वने पुत्रो बाल. षोडशवार्षिक ।
प्रणष्टो जीवितान्ताय क्रुद्धस्तत्र महामुनि. ॥ १३ ॥

तेन धर्मात्मना शप्तं कृत्स्नं तत्र महद्वनम् ।
अशरण्य दुराधर्षं मृगपक्षिविवर्जितम् ॥ १४ ॥

तस्य ते काननान्ताश्च गिरीणा कन्दराणि च ।
प्रभवाणि नदीना च विचिन्वन्ति समाहिता ॥१५॥

तत्र चापि महात्मानो नापश्यञ्जनकात्मजाम् ।
हर्तारं रावणं वापि सुग्रीवप्रियकारिणः ॥ १६ ॥

ते प्रविश्याशु तं भीमं लतागुल्मसमावृतम् ।
ददृशुः क्रूरकर्माणमसुरं सुरनिर्भयम् ॥ १७ ॥

तं दृष्ट्वा वानरा घोरं स्थितं शैलमिवापरम् ।
गाढं परिहिताः सर्वे दृष्ट्वा तं पर्वतोपमम् ॥ १८ ॥

सोऽपि तान्वानरान्सर्वान्नष्टाः स्थेत्यब्रवीद्बली ।
अभ्यधावत संक्रुद्धो मुष्टिमुद्यम्य संहितम् ॥ १९ ॥

तमापतन्तं सहसा वालिपुत्रोऽङ्गदस्तदा ।
रावणोऽयमिति ज्ञात्वा तलेनाभिजघान ह ॥२०॥

स वालिपुत्राभिहतो वक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ।
असुरो न्यपतद्भूमौ पर्यस्त इव पर्वतः ॥ २१ ॥

तेऽपि तस्मिन्निरुच्छ्वासे वानरा जितकाशिनः ।
व्यचिन्वन्प्रायशस्तत्र सर्वं तद्गिरिगह्वरम् ॥ २२ ॥

विचितं तु ततः कृत्वा सर्वे ते काननं पुनः ।
अन्यदेवापरं घोरं विविशुर्गिरिगह्वरम् ॥ ॥ २३ ॥

ते विचित्य पुन खिन्ना विनिष्पत्य समागता ।
एकान्ते वृक्षमूले तु निषेदुर्दीनमानसा ॥ २४ ॥

इति अष्टचत्वारिंश सर्ग ॥

—*—

एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥

—*—

अथाङ्गदस्तदा सर्वान्वानरानिदमब्रवीत् ।
परिश्रान्तो महाप्राज्ञ समाश्वास्य शनैर्वच ॥ १ ॥

वनानि गिरयो नद्यो दुर्गाणि गहनानि च ।
दर्यो गिरिगुहाश्चैव विचितानि समन्तत ॥ २ ॥

तत्र तत्र सहास्माभिर्जानकी न च दृश्यते ।
तद्वा रक्षो हृता येन सीता सुरसुतोपमा ॥ ३ ॥

कालश्च वो महान्यात॰ सुग्रीवश्चोग्रशासनः ।
तस्माद्भवन्त॰ सहिता विचिन्वन्तु समन्तत ॥ ४ ॥

विहाय तन्द्रीं शोक च निद्रा चैव समुत्थिताम् ।
विचिनुध्व यथा सीतां पश्यामो जनकात्मजाम् ॥

अनिर्वेद च दाक्ष्य च मनसश्चापराजय ।
कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ६ ॥

अद्यापि तद्वन दुर्गं विचिन्वन्तु वनौकस ।
खेद त्यक्त्वा पुन सर्वैर्वनमेतद्विचीयताम् ॥ ७ ॥

अवश्य क्रियमाणस्य दृश्यते कर्मण फलम् ।
अल निर्वेदमागम्य न हि नो मीलन क्षमम् ॥ ८ ॥

सुग्रीव कोपनो राजा तीक्ष्णदण्डश्च वानर ।
भेतव्य तस्य सतत रामस्य च महात्मन ॥ ९ ॥

हितार्थमेतदुक्त व. क्रियता यदि रोचते ।
उच्यता वा क्षमं यत्र सर्वेषामेव वानरा. ॥ १० ॥

अङ्गदस्य वच श्रुत्वा वचन गन्धमादन ।
उवाचाव्यक्तया वाचा पिपासाश्रमखिन्नया ॥ ११ ॥

सदृशं खलु वो वाक्यमङ्गदो यदुवाच ह ।
हित चैवानुकूल च क्रियतामस्य भाषितम् ॥ १२ ॥

पुनर्मार्गामहे शैलान्कन्दराश्च दरीस्तथा ।
काननानि च शून्यानि गिरिप्रस्रवणानि च ॥१३॥

यथोद्दिष्टानि सर्वाणि सुग्रीवेण महात्मना ।
विचिन्वन्तु वन सर्वे गिरिदुर्गाणि सर्वश ॥ १४ ॥

तत· समुत्थाय पुनर्वानरास्ते महाबला ।
विन्ध्यकाननसकीर्णा विचेरुर्दक्षिणा दिशम् ॥

ते शारदाभ्रप्रतिम श्रीमद्रजतपर्वतम् ।
शृङ्गवन्त दरीमन्तमधिरुह्य च वानरा· ॥ १६ ॥

तत्र लोध्रवन रम्य सप्तपर्णवनानि च ।
व्यचिन्वस्ते हरिवरा सीतादर्शनकाङ्क्षिण ॥१७॥

तस्याग्रमधिरूढास्ते श्रान्ता विपुलविक्रमा. ।
न पश्यन्ति स्म वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥

ते तु दृष्टिगतं कृत्वा त शैल बहुकन्दरम् ।
अवारोहन्त हरयो वीक्षमाणा समन्तत ॥ १९ ॥

अवरुह्य ततो भूमिं श्रान्ता विगतचेतसः ।
स्थित्वा मुहूर्तं तत्राथ वृक्षमूलमुपाश्रिता: ॥ २० ॥

ते मुहूर्तं समाश्वस्ता किंचिद्भग्नपरिश्रमा ।
पुनरेवोद्यता: कृत्स्नां मार्गितु दक्षिणा दिशम् ॥२१॥

हनुमत्प्रमुखास्ते तु प्रस्थिता प्लवगर्षभा. ।
विन्ध्यमेवादितस्तावद्विचेरुस्ते ततस्तत ॥ २२ ॥

इति एकोनपञ्चाश सर्ग ॥

पञ्चाशः सर्गः ॥

सह ताराङ्गदाभ्या तु सगम्य हनुमान्कपि ।
विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥

सिंहशार्दूलजुष्टेषु शिलाश्च सरितस्तथा ।
विषमेषु नगेन्द्रस्य महाप्रस्रवणेषु च ॥ २ ॥

आसेदुस्तस्य शैलस्य कोटिं दक्षिणपश्चिमाम् ।
तेषां तत्रैव वसता स कालो व्यत्यवर्तत ॥ ३ ॥

स हि देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान्महान् ।
तत्र वायुसुतः सर्वं विचिनोति स्म पर्वतम् ॥ ४ ॥

परस्परेण हनुमानन्योन्यस्याविदूरत ।
गजो गवाक्षो गवय शरभो गन्धमादन ॥ ५ ॥

मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवान्नल ।
अङ्गदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः ॥ ६ ॥

गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वा दक्षिणां दिशम् ।
विचिन्वन्तस्ततस्तत्र ददृशुर्विवृत बिलम् ॥ ७ ॥

दुर्गमृक्षबिल नाम दानवेनाभिरक्षितम् ।
क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च सलिलार्थिन ॥ ८ ॥

अवकीर्ण लतावृक्षैर्ददृशुस्ते महाबिलम् ।
तत क्रौञ्चाश्च हसाश्च सारसाश्चापि निष्क्रमन् ॥

जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च रक्ताङ्गा पद्मरेणुभि ।
ततस्तद्बिलमासाद्य सुगन्धि दुरतिक्रमम् ॥ १० ॥

विस्मयव्यग्रमनसो बभूवुर्वानरर्षभा ।
सजातपरिशङ्कास्ते तद्बिल प्लवगोत्तमा ॥ ११ ॥

अभ्यपद्यन्त संहृष्टास्तेजोवन्तो महाबला ।
नानासत्त्वसमाकीर्ण दैत्येन्द्रनिलयोपमम् ॥ १२ ॥

दुर्दर्शमतिघोर च दुर्विगाह च सर्वश ।
तत पर्वतकूटाभो हनुमान्पवनात्मजः ॥ १३ ॥

अब्रवीद्वानरान्सर्वान्कान्तारवनकोविद ।
गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वा दक्षिणा दिशम् ॥

वय सर्वे परिश्रान्ता न च पश्याम मैथिलीम् ।
अस्माच्चापि बिलाद्धसा क्रौञ्चाश्च सह सारसै. ॥

जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च निष्पतन्ति स्म सर्वत· ।
नून सलिलवानत्र कूपो वा यदि वा ह्रद. ॥ १६ ॥

तथा चेमे बिलद्वारे स्निग्धास्तिष्ठन्ति पादपा· ।
इत्युक्त्वा तद्बिल सर्वे विविशुस्तिमिरावृतम् ॥१७॥

अचन्द्रसूर्यं हरयो ददृशू रोमहर्षणम् ।
निशाम्य तस्मात्सिंहाश्च तास्तांश्च मृगपक्षिण ॥

प्रविष्टा हरिशार्दूला बिल तिमिरसवृतम् ।
न तेषां सज्जते चक्षुर्न तेजो न पराक्रम ॥ १९ ॥

वायोरिव गतिस्तेषा दृष्टिस्तमसि वर्तते ।
ते प्रविष्टास्तु वेगेन तद्बिल कपिकुञ्जरा: ॥ २० ॥

प्रकाशमभिरामं च ददृशुर्देशमुत्तमम् ।
ततस्तस्मिन्बिले दुर्गे नानापादपसकुले ॥ २१ ॥

अन्योन्य सपरिष्वज्य जग्मुर्योजनमन्तरम् ।
ते नष्टसञ्ज्ञास्तृषिता सभ्रान्ता सलिलार्थिन ॥

परिपेतुर्बिले तस्मिन्कञ्चित्कालमतन्द्रिता ।
ते कृशा दीनवदना परिश्रान्ता प्लवगमा ॥ २३ ॥

आलोक ददृशुर्वीरा निराशा जीविते तदा ।
ततस्त देशमागम्य सौम्य वितिमिर वनम् ॥ २४ ॥

ददृशु काञ्चनान्वृक्षान्दीप्तवैश्वानरप्रभान् ।
सालास्तालाश्च पुनागान्ककुभान्वञ्जुलान्धवान् ॥

चम्पकान्नागवृक्षाश्च कर्णिकाराश्च पुष्पितान् ।
स्तबकै. काञ्चनैश्चित्रै रक्तै किसलयैस्तथा ॥ २६ ॥

आपीडैश्च लताभिश्च हेमाभरणभूषितान् ।
तरुणादित्यसकाशान्वैडूर्यकृतवेदिकान् ॥ २७ ॥

विभ्राजमानान्वपुषा पादपाश्च हिरण्मयान् ।
नीलवैडूर्यवर्णाश्च पद्मिनी पतगावृता ॥ २८ ॥

महद्भि काञ्चनै पद्मैर्वृता बालार्कसनिभै ।
जातरूपमयैर्मत्स्यैर्महद्भिश्च सकच्छपै ॥ २९ ॥

नलिनीस्तत्र ददृशु प्रसन्नसलिलावृता ।
काञ्चनानि विमानानि राजतानि तथैव च ॥ ३० ॥

तपनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालावृतानि च ।
हैमराजतभौमानि वैडूर्यमणिमन्ति च ॥ ३१ ॥

ददृशुस्तत्र हरयो गृहमुख्यानि सर्वश ।
पुष्पितान्फलिनो वृक्षान्प्रवालमणिसनिभान् ॥ ३२ ॥

काञ्चनभ्रमराश्चैव मधूनि च समन्तत ।
मणिकाञ्चनचित्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ३३ ॥

महार्हाणि च यानानि ददृशुस्ते समन्तत ।
हैमराजतकांस्याना भाजनाना च सचयान् ॥ ३४ ॥

अगरूणा च दिव्याना चन्दनाना च सचयान् ।
शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ॥३५॥

महार्हाणि च पानानि मधूनि रसवन्ति च ।
दिव्यानामम्बराणां च महार्हाणा च सचयान् ॥

कम्बलाना च चित्राणामजिनाना च सचयान् ।
तत्र तत्र च विन्यस्तान्दीप्तान्वैश्वानरप्रभान् ॥३७॥

ददृशुर्वानरा शुभ्राञ्जातरूपस्य सचयान् ।
तत्र तत्र विचिन्वन्तो बिले तस्मिन्महाबला. ॥३८॥

ददृशुर्वानरा. शूरा स्त्रिय काचिददूरत ।
ता दृष्ट्वा भृशसन्त्रस्ताश्चीरकृष्णाजिनाम्बराम् ॥३९॥

तापसी नियताहारा ज्वलन्तीमिव तेजसा ।
विस्मिता हरयस्तत्र व्यवातिष्ठन्त सर्वश. ।
पप्रच्छ हनुमास्तत्र कासि त्व कस्य वा बिलम् ॥

ततो हनूमान्गिरिसनिकाश
कृताञ्जलिस्तामभिवाद्य वृद्धाम् ।
पप्रच्छ का त्व भवनं बिल च
रत्नानि हेमानि वदस्व कस्य ॥ ४१ ॥

इति पञ्चाश. सर्गः ॥

—*—

एकपञ्चाशः सर्गः ॥

—*—

इत्युक्त्वा हनुमास्तत्र पुन. कृष्णाजिनाम्बराम् ।
अब्रवीत्ता महाभागा तापसीं धर्मचारिणीम् ॥ १ ॥

इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतम् ।
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ताः परिखिन्नाश्च सर्वशः ॥ २ ॥

महद्धरण्या विवरं प्रविष्टाः स्म पिपासिताः ।
इमांस्त्वेवंविधान्भावान्विविधानद्भुतोपमान् ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा वयं प्रव्यथिताः संभ्रान्ता नष्टचेतसः ।
कस्यैते काञ्चना वृक्षास्तरुणादित्यसंनिभाः ॥ ४ ॥

शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ।
काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ॥५॥

तपनीयगवाक्षाणि मणिजालावृतानि च ।
पुष्पिताः फलवन्तश्च पुण्याः सुरभिगन्धिनः ॥ ६ ॥

इमे जाम्बूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसा ।
काञ्चनानि च पद्मानि जातानि विमले जले ॥७॥

कथं मत्स्याश्च सौवर्णाश्चरन्ति सह कच्छपैः ।
आत्मानमनुभावं च कस्य चैतत्तपोबलम् ॥ ८ ॥

अजानतां नः सर्वेषां सर्वमाख्यातुमर्हसि ।
एवमुक्ता हनुमता तापसी धर्मचारिणी ॥ ९ ॥

प्रत्युवाच हनूमन्त सर्वभूतहिते रता ।
मयो नाम महातेजा मायावी दानवर्षभ ॥ १० ॥

तेनेद निर्मित सर्व मायया काञ्चन वनम् ।
पुरा दानवमुख्याना विश्वकर्मा बभूव ह ॥ ११ ॥

येनेद काञ्चन दिव्य निर्मित भवनोत्तमम् ।
स तु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने ॥ १२ ॥

पितामहाद्वर लेभे सर्वमौशनस धनम् ।
वन विधाय बलवान्सर्वकामेश्वरस्तदा ॥ १३ ॥

उवास सुखित काल कचिदस्मिन्महावने ।
तमप्सरसि हेमाया सक्त दानवपुगवम् ॥ १४ ॥

विक्रम्यैवाशनि गृह्य जघानेश पुरदर ।
इद च ब्रह्मणा दत्त हेमायै वनमुत्तमम् ॥ १५ ॥

शाश्वता॰ कामभोगाश्च गृह चेद हिरणमयम् ।
दुहिता मेरुसावर्णेरह तस्या स्वयप्रभा ॥ १६ ॥

इद रक्षामि भवन हेमाया वानरोत्तम ।
मम प्रियसखी हेमा नृत्तगीतविशारदा ॥ १७ ॥

तथा दत्तवरा चास्मि रक्षामि भवनोत्तमम् ।
किं कार्यं कस्य वा हेतो कान्ताराणि प्रपश्यथ ॥

कथं चेदं वनं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितम् ।
इमान्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ।
भुक्त्वा पीत्वा च पानीयं सर्वं मे वक्तुमर्हथ ॥१९॥

इति एकपञ्चाश. सर्ग. ॥

—※—

द्विपञ्चाशः सर्गः ॥

—※—

अथ तानब्रवीत्सर्वान्विक्रान्तान्हरिपुंगवान् ।
इदं वचनमेकाग्रा तापसी धर्मचारिणी ॥ १ ॥

वानरा यदि व खेद प्रणष्ट. फलभक्षणात् ।
यदि चैतन्मया श्राव्य श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्मारुतात्मज ।
आर्जवेन यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥

राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपम ।
रामो दाशरथि श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ ४ ॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ।
तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात् ॥ ५ ॥

वीरस्तस्य सखा राज्ञ सुग्रीवो नाम वानर ।
राजा वानरमुख्याना येन प्रस्थापिता वयम् ॥ ६ ॥

अगस्त्यचरितामाशा दक्षिणा यमरक्षिताम् ।
सहैभिर्वानरैर्घोरैरङ्गदप्रमुखैर्वयम् ॥ ७ ॥

रावण सहिता सर्वे राक्षस कामरूपिणम् ।
सीतया सह वैदेह्या मार्गध्वमिति चोदिता ॥ ८ ॥

विचित्य तु वय सर्वे समग्रा दक्षिणा दिशम् ।
बुभुक्षिता परिश्रान्ता वृक्षमूलमुपाश्रिता ॥ ९ ॥

विवर्णवदना सर्वे सर्वे ध्यानपरायणा ।
नाधिगच्छामहे पार मग्नाश्चिन्तामहार्णवे ॥ १० ॥

चारयन्तस्ततश्चक्षुर्दृष्टवन्तो वय बिलम् ।
लतापादपसछन्न तिमिरेण समावृतम् ॥ ११ ॥

अस्माद्धसा जलक्लिन्ना पक्षै सलिलविस्रवै ।
कुररा सारसाश्चैव निष्पतन्ति पतत्रिण ॥ १२ ॥

साध्वत्र प्रविशामेति मया तूक्ता प्लवगमा' ।
तेषामपि हि सर्वेषामनुमानमुपागतम् ॥ १३ ॥

गच्छाम प्रविशामेति भर्तृकार्यत्वरान्विता ।
ततो गाढ निपतिता गृह्य हस्तौ परस्परम् ॥ १४ ॥

इद प्रविष्टा सहसा बिल तिमिरसवृतम् ।
एतन्न कार्यमेतेन कृत्येन वयमागता ॥ १५ ॥

त्वा चैवोपगता. सर्वे परिद्यना बुभुक्षिता ।
आतिथ्यधर्मदत्तानि मूलानि च फलानि च ॥१६॥

अस्माभिरुपभुक्तानि बुभुक्षापरिपीडितै ।
यत्त्वया रक्षिता सर्वे म्रियमाणा बुभुक्षया ॥ १७ ॥

ब्रूहि प्रत्युपकारार्थ कि ते कुर्वन्तु वानरा ।
एवमुक्ता तु सर्वज्ञा वानरैस्तै. स्वयप्रभा ॥ १८ ॥

प्रत्युवाच तत सर्वानिद वानरयूथपान् ।
सर्वेषा परितुष्टास्मि वानराणा तरस्विनाम् ।
चरन्त्या मम धर्मेण न कार्यमिह केनचित् ॥ १९ ॥

इति द्विपञ्चाशः सर्ग' ॥

त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥

—*—

एवमुक्तं शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम् ।
उवाच हनुमान्वाक्यं तामनिन्दितचेष्टिताम् ॥ १ ॥

शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म सर्वे वै धर्मचारिणि ।
यः कृतः समयोऽस्माकं सुग्रीवेण महात्मना ॥ २ ॥

स च कालो ह्यतिक्रान्तो बिले च परिवर्तताम् ।
सा त्वमस्माद्बिलाद्घोरादुत्तारयितुमर्हसि ॥ ३ ॥

तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रान्तान्गतायुषः ।
त्रातुमर्हसि नः सर्वान्सुग्रीवभयकर्शितान् ॥ ४ ॥

महच्च कार्यमस्माभिः कर्तव्यं धर्मचारिणि ।
तच्चापि न कृतं कार्यमस्माभिरिहवासिभिः ॥ ५ ॥

एवमुक्ता हनुमता तापसी वाक्यमब्रवीत् ।
जीवता दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निवर्तितुम् ॥ ६ ॥

तपसस्तु प्रभावेण नियमोपार्जितेन च ।
सर्वानेव बिलादस्मादुद्धरिष्यामि वानरान् ॥ ७ ॥

निमीलयत चक्षूंषि सर्वे वानरपुंगवाः ।
न हि निष्क्रमितुं शक्यमनिमीलितलोचनैः ॥

ततः संमीलिताः सर्वे सुकुमाराङ्गुलैः करैः ।
सहसा पिदधुर्दृष्टिं हृष्टा गमनकाङ्क्षिणः ॥ ९ ॥

वानरास्तु महात्मानो हस्तरुद्धमुखास्तदा ।
निमेषान्तरमात्रेण बिलादुत्तारितास्तया ॥ १० ॥

ततस्तान्वानरान्सर्वांस्तापसी धर्मचारिणी ।
निःसृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत् ॥ ११ ॥

एष विन्ध्यो गिरिः श्रीमान्नानाद्रुमलताकुलः ।
एष प्रस्रवणः शैलः सागरोऽयं महोदधिः ॥ १२ ॥

स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि भवनं वानरर्षभाः ।
इत्युक्त्वा तद्बिलं श्रीमत्प्रविवेश स्वयंप्रभा ॥ १३ ॥

ततस्ते ददृशुर्घोरं सागरं वरुणालयम् ।
अपारमभिगर्जन्तं घोरैरूर्मिभिरावृतम् ॥ १४ ॥

मयस्य मायाविहितं गिरिदुर्गं विचिन्वताम् ।
तेषां मासो व्यतिक्रान्तो यो राज्ञा समयः कृतः ॥

विन्ध्यस्य तु गिरे पादे सप्रपुष्पितपादपे ।
उपविश्य महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा ॥ १६ ॥

तत पुष्पातिभाराग्राॅल्लताशतसमावृतान् ।
द्रुमान्वासन्तिकान्दृष्ट्वा बभूवुर्भयशङ्किता ॥ १७ ॥

ते वसन्तमनुप्राप्त प्रतिबुद्ध्वा परस्परम् ।
नष्टसदेशकालार्था निपेतुर्धरणीतले ॥ १८ ॥

ततस्तान्कपिवृद्धांस्तु शिष्टाश्चैव वनौकस ।
वाचा मधुरयाभाष्य यथावदनुमान्य च ॥ १९ ॥

स तु सिहवृषस्कन्ध. पीनायतभुज कपि. ।
युवराजो महाप्राज्ञ अङ्गदो वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥

शासनात्कपिराजस्य वय सर्वे विनिर्गता ।
मास पूर्णो बिलस्थाना हरय किं न बुध्यते ॥

वयमाश्वयुजे मासि कालसख्याव्यवस्थिता ।
प्रस्थिता सोऽपि चातीत किमत कार्यमुत्तरम् ॥

भवन्त प्रत्ययं प्राप्ता नीतिमार्गविशारदा ।
हितेष्वभिरता भर्तुर्निसृष्टा सर्वकर्मसु ॥ २३ ॥

कर्मस्वप्रतिमा सर्वे दिक्षु विश्रुतपौरुषा ।
मा पुरस्कृत्य निर्याता पिङ्गाक्षप्रतिचोदिता ॥२४॥

इदानीमकृतार्थाना मर्तव्य नात्र सशय ।
हरिराजस्य सदेशमकृत्वा क सुखी भवेत् ॥ २५ ॥

तस्मिन्नतीते काले तु सुग्रीवेण कृते स्वयम् ।
प्रायोपवेशन युक्त सर्वेषा च वनौकसाम् ॥ २६ ॥

तीक्ष्ण प्रकृत्या सुग्रीव स्वामिभावे व्यवस्थित ।
न क्षमिष्यति न सर्वानपराधकृतो गतान् ॥ २७ ॥

अप्रवृत्तौ च सीताया. पापमेव करिष्यति ।
तस्मात्क्षममिहाद्यैव प्रायोपविशन हि न ॥ २८ ॥

त्यक्त्वा पुत्राश्च दाराश्च धनानि च गृहाणि च ।
ध्रुव नो हिंसिता राजा सर्वान्प्रतिगतानित ॥२९॥

वधनाप्रतिरूपेण श्रेयान्मृत्युरिहैव न ।
न चाह यौवराज्येन सुग्रीवेणाभिषेचित ॥ ३० ॥

नरेन्द्रेणाभिषिक्तोऽस्मि रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
स पूर्व बद्धवैरो मा राजा दृष्ट्वा व्यतिक्रमम् ॥ ३१ ॥

घातयिष्यति दण्डेन तीक्ष्णेन कृतनिश्चय ।
किं मे सुहृद्भिर्व्यसन पश्यद्भिर्जीवितान्तरे ॥ ३२ ॥

इहैव प्रायमासिष्ये पुण्ये सागररोधसि ।
एतच्छ्रुत्वा कुमारेण युवराजेन भाषितम् ॥ ३३ ॥

सर्वे ते वानरश्रेष्ठा करुण वाक्यमब्रुवन् ।
तीक्ष्ण प्रकृत्या सुग्रीव प्रियासक्तश्च राघव ॥ ३४ ॥

अदृष्टाया तु वैदेह्या दृष्ट्वा चैव समागतान् ।
राघवप्रियकामार्थं घातयिष्यत्यसशयम् ॥ ३५ ॥

न क्षम चापराद्धाना गमन स्वामिपार्श्वत ।
इहैव सीतामान्वष्य प्रवृत्तिमुपलभ्य वा ।
नो चेद्गच्छाम त वीर गमिष्यामो यमक्षयम् ॥

प्लवगमाना तु भयार्दिताना
श्रुत्वा वचस्तार इद बभाषे ।
अल विषादेन बिल प्रविश्य
वसाम सर्वे यदि रोचते व ॥ ३७ ॥

इद हि मायाविहित सुदुर्गम
प्रभूतवृक्षोदकभोज्यपेयकम् ।

इहास्ति नो नैव भयं पुरदरा-
न्नराघवाद्वानरराजतोऽपि वा ॥ ३८ ॥

श्रुत्वाङ्गदस्यापि वचोऽनुकूल-
मूचुश्च सर्वे हरय प्रतीता ।
यथा न हिंस्येम तथा विधान-
मसक्तमद्यैव विधीयता न ॥ ३९ ॥

इति त्रिपञ्चाश. सर्ग. ॥

—*—

चतु:पञ्चाशः सर्गः ॥

—*—

तथा ब्रुवति तारे तु ताराधिपतिवर्चसि ।
अथ मेने हृतं राज्य हनुमानङ्गदेन तत् ॥ १ ॥

बुद्ध्या ह्यष्टाङ्गया युक्त चतुर्बलसमन्वितम् ।
चतुर्दशगुण मेने हनुमान्वालिन सुतम् ॥ २ ॥

आपूर्यमाणं शश्वच्च तेजोबलपराक्रमै. ।
शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमानमिव श्रिया ॥ ३ ॥

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विक्रमे सदृशं पितुः ।
शुश्रूषमाणं तारस्य शुक्रस्येव पुरंदरम् ॥ ४ ॥

भर्तुरर्थे परिश्रान्तं सर्वशास्त्रविदां वरम् ।
अभिसंधातुमारेभे हनुमानङ्गदं ततः ॥ ५ ॥

स चतुर्णामुपायानां तृतीयमुपवर्णयन् ।
भेदयामास तान्सर्वान्वानरान्वाक्यसंपदा ॥ ६ ॥

तेषु सर्वेषु भिन्नेषु ततोऽभीषयदङ्गदम् ।
भीषणैर्बहुभिर्वाक्यैः कोपोपायसमन्वितैः ॥ ७ ॥

त्वं समर्थतरः पित्रा युद्धे तारेय वै धुरम् ।
दृढं धारयितुं शक्तः कपिराज्यं यथा पिता ॥ ८ ॥

नित्यमस्थिरचित्ता हि कपयो हरिपुंगव ।
नाज्ञाप्यं विषहिष्यन्ति पुत्रदारान्विना त्वया ॥ ९ ॥

त्वां नैते ह्यनुयुञ्जेयुः प्रत्यक्षं प्रवदामि ते ।
यथायं जाम्बवान्नीलः सुहोत्रश्च महाकपिः ॥ १० ॥

न ह्यहं त इमे सर्वे सामदानादिभिर्गुणैः ।
दण्डेन वा त्वया शक्याः सुग्रीवादपकर्षितुम् ॥

विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेन बलीयस ।
आत्मरक्षाकरस्तस्मान्न विगृह्णीत दुर्बल ॥ १२ ॥

या चेमा मन्यसे धात्रीमेतद्बिलमिति श्रुतम् ।
एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यं विदारणे ॥ १३ ॥

स्वल्प हि कृतमिन्द्रेण क्षिपता ह्यशनिं पुरा ।
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्भिन्द्यात्पत्रपुट यथा ॥ १४ ॥

लक्ष्मणस्य तु नाराचा बहव सन्ति तद्विधा ।
वज्राशनिसमस्पर्शा गिरीणामपि दारणा ॥ १५ ॥

अवस्थाने यदैव त्वमासिष्यसि परतप ।
तदैव हरय सर्वे त्यक्ष्यन्ति कृतनिश्चया ॥ १६ ॥

स्मरन्त पुत्रदाराणा नित्योद्विग्ना बुभुक्षिता ।
खेदिता दु खशय्याभिस्त्वा करिष्यन्ति पृष्ठत ॥

स त्व हीन॰ सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बन्धुभि॰ ।
तृणादपि भृशोद्विग्न स्पन्दमानाद्भविष्यसि ॥ १८ ॥

अत्युग्रवेगा निशिता घोरा लक्ष्मणसायका. ।
अपवृत्त जिघासन्तो महावेगा दुरासदा॰ ॥ १९ ॥

अस्माभिस्तु गतं सार्धं विनीतवदुपस्थितम् ।
आनुपूर्व्यात्तु सुग्रीवो राज्ये त्वां स्थापयिष्यति ॥

धर्मकामः पितृव्यस्ते प्रीतिकामो दृढव्रतः ।
शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च न त्वां जातु जिघांसति ॥२१॥

प्रियकामश्च ते मातुस्तदर्थं चास्य जीवितम् ।
तस्यापत्यं च नास्त्यन्यत्तस्मादङ्गद गम्यताम् ॥२२॥

इति चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥

—※—

पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥

—※—

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम् ।
स्वामिसत्कारसंयुक्तमङ्गदो वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

स्थैर्यं सर्वं मनः शौचमानृशंस्यमथार्जवम् ।
विक्रमश्चैव धैर्यं च सुग्रीवे नोपपद्यते ॥ २ ॥

भ्रातुर्ज्येष्ठस्य यो भार्यां जीवतो महिषीं प्रियाम् ।
धर्मेण मातरं यस्तु स्वीकरोति जुगुप्सितः ॥ ३ ॥

कथं स धर्मं जानीते येन भ्रात्रा महात्मना ।
युद्धायाभिनियुक्तेन बिलस्य पिहितं मुखम् ॥ ४ ॥

सत्यात्पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा महायशाः ।
विस्मृतो राघवो येन स कस्य तु कृतं स्मरेत् ॥ ५

लक्ष्मणस्य भयाद्येन नाधर्मभयभीरुणा ।
आदिष्टा मार्गितुं सीता धर्ममस्मिन्कथं भवेत् ॥

तस्मिन्पापे कृतघ्ने तु स्मृतिहीने चलात्मनि ।
आर्यः को विश्वसेज्जातु तत्कुलीनो जिजीविषुः ॥

राज्ये पुत्रं प्रतिष्ठाप्य सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।
कथं शत्रुकुलीनं मां सुग्रीवो जीवयिष्यति । ८ ॥

भिन्नमन्त्रोऽपराद्धश्च हीनशक्तिः कथं ह्यहम् ।
किष्किन्धां प्राप्य जीवेयमनाथ इव दुर्बलः ॥ ९ ॥

उपांशुदण्डेन हि मां बन्धनेनोपपादयेत् ।
शठः क्रूरो नृशंसश्च सुग्रीवो राज्यकारणात् ॥ १० ॥

बन्धनाद्वावसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनम् ।
अनुजानीत मां सर्वे गृहं गच्छन्तु वानराः ॥ ११ ॥

अहं व. प्रतिजानामि नागमिष्याम्यहं पुरीम् ।
इहैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरणमेव मे ॥ १२ ॥

अभिवादनपूर्वं तु राघवौ बलशालिनौ ।
अभिवादनपूर्वं तु राजा कुशलमेव च ॥ १३ ॥

वाच्यस्तातो यवीयान्मे सुग्रीवो वानरेश्वर ।
आरोग्यपूर्वं कुशलं वाच्या माता रुमा च मे ॥

मातरं चैव मे तारामाश्वासयितुमर्हथ ।
प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी ॥ १५ ॥

विनष्टमिह मां श्रुत्वा व्यक्तं हास्यति जीवितम् ।
एतावदुक्त्वा वचनं वृद्धास्तानभिवाद्य च ॥ १६ ॥

विवेश चाङ्गदो भूमौ रुदन्दर्भेषु दुर्मनाः ।
तस्य संविशतस्तत्र रुदन्तो वानरर्षभा ॥ १७ ॥

नयनेभ्यः प्रमुमुचुरुष्णं वै वारि दु.खिता ।
सुग्रीवं चैव निन्दन्त· प्रशंसन्तश्च वालिनम् ॥१८॥

परिवार्याङ्गदं सर्वे व्यवास्यन्प्रायमासितुम् ।
मतं तद्वालिपुत्रस्य विज्ञाय प्लवगर्षभा ॥ १९ ॥

उपस्पृश्योदकं तत्र प्राङ्मुखाः समुपाविशन् ।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु उदक्तीरं समाश्रिताः ॥ २० ॥

मुमूर्षवो हरिश्रेष्ठा एतत्क्षममिति स्म ह ।
रामस्य वनवासं च क्षयं दशरथस्य च ॥ २१ ॥

जनस्थानवधं चैव वधं चैव जटायुषः ।
हरणं चैव वैदेह्या वालिनश्च वधं रणे ।
रामकोपं च वदतां हरीणां भयमागतम् ॥ २२ ॥

एवं वदद्भिर्बहुभिर्महीधरो
महाद्रिकूटप्रतिमैः प्लवंगमैः ।
बभूव संनादितनिर्दरान्तरो
भृशं नदद्भिर्जलदैरिवोल्बणैः ॥ २३ ॥

इति पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥

—*—

षट्पञ्चाशः सर्गः ॥

—*—

उपविष्टास्तु ते सर्वे यस्मिन्प्रायं गिरिस्थले ।
हरयो गृध्रराजश्च तं देशमुपचक्रमे ॥ १ ॥

सपातिर्नाम नाम्ना तु चिरजीवी विहगम ।
भ्राता जटायुष श्रीमान्प्रख्यातबलपौरुष ॥ २ ॥

कन्दरादभिनिष्क्रम्य स विन्ध्यस्य महागिरे ।
उपविष्टान्हरीन्दृष्ट्वा हृष्टात्मा गिरमब्रवीत् ॥ ३ ॥

विधि किल नरं लोके विधानेनानुवर्तते ।
यथाय विहितो भक्ष्यश्चिरान्मह्यमुपागत. ॥ ४ ॥

पर पराणा भक्षिष्ये वानराणा मृत मृतम् ।
उवाचेद वच पक्षी तान्निरीक्ष्य प्लवगमान् ॥ ५ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा भक्ष्यलुब्धस्य पक्षिण. ।
अङ्गद परमायस्तो हनुमन्तमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥

पश्य सीतापदेशेन साक्षाद्वैवस्वतो यम ।
इम देशमनुप्राप्तो वानराणा विपत्तये ॥ ७ ॥

रामस्य न कृतं कार्यं राज्ञो न च वच कृतम् ।
हरीणामियमज्ञाता विपत्ति सहसागता ॥ ८ ॥

वैदेह्या प्रियकामेन कृत कर्म जटायुषा ।
गृध्रराजेन यत्तत्र श्रुत वस्तदशेषत ॥ ९ ॥

तथा सर्वाणि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ।
प्रिय कुर्वन्ति रामस्य त्यक्त्वा प्राणान्यथा वयम् ॥

अन्योन्यमुपकुर्वन्ति स्नेहकारुण्ययन्त्रिता. ।
तेन तस्योपकारार्थं त्यजतात्मानमात्मना ॥ ११ ॥

प्रिय कृत हि रामस्य धर्मज्ञेन जटायुषा ।
राघवार्थे परिश्रान्ता वय सत्यक्तजीविता ॥ १२ ॥

कान्ताराणि प्रपन्ना स्म न च पश्याम मैथिलीम् ।
स सुखी गृध्रराजस्तु रावणेन हतो रणे ॥ १३ ॥

मुक्तश्च सुग्रीवभयाद्गतश्च परमा गतिम् ।
जटायुषो विनाशेन राज्ञो दशरथस्य च ॥ १४ ॥

हरणेन च वैदेह्या सशय हरयो गता ।
रामलक्ष्मणयोर्वास अरण्ये सह सीतया ॥ १५ ॥

राघवस्य च बाणेन वालिनश्च तथा वध ।
रामकोपादशेषाणा राक्षसाना तथा वध ।
कैकेय्या वरदानेन इद हि विकृत कृतम् ॥ १६ ॥

तदसुखमनुकीर्तित वचो
भुवि पतितांश्च समीक्ष्य वानरान् ।

भृशचालितमतिर्महामति
कृपणमुदाहृतवान्स गृध्रराट् ॥ १७ ॥

इति षट्पञ्चाश सर्गः ॥

—※—

सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥

——※——

तत्तु श्रुत्वा तदा वाक्यमङ्गदस्य मुखोद्गतम् ।
अब्रवीद्वचन गृध्रस्तीक्ष्णतुण्डो महास्वन ॥ १ ॥

कोऽयं गिरा घोषयति प्राणै प्रियतमस्य मे ।
जटायुषो वध भ्रातु कम्पयन्निव मे मन ॥ २ ॥

कथमासीज्जनस्थाने युद्ध राक्षसगृध्रयो ।
नामधेयमिद भ्रातुश्चिरस्याद्य मया श्रुतम् ॥ ३ ॥

इच्छेय गिरिदुर्गाच्च भवद्भिरवतारितुम् ।
यवीयसो गुणज्ञस्य श्लाघनीयस्य विक्रमैः ॥ ४ ॥

अतिदीर्घस्य कालस्य तुष्टोऽस्मि परिकीर्तनात् ।
तदिच्छेयमह श्रोतु विनाशं वानरर्षभा ॥ ५ ॥

भ्रातुर्जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासिन ।
तस्यैव च मम भ्रातु सखा दशरथ कथम् ॥ ६ ॥

यस्य राम प्रिय पुत्रो ज्येष्ठो गुरुजनप्रिय ।
सूर्यांशुदग्धपक्षत्वान्न शक्नोम्युपसर्पितुम् ॥ ७ ॥

इच्छेय पर्वतादस्मादवतर्तुमरिंदमा ।
शोकाद्भ्रष्टस्वरमपि श्रुत्वा ते हरियूथपा ॥ ८ ॥

श्रद्दधुर्नैव तद्वाक्य कर्मणा तस्य शङ्किता ।
ते प्रायमुपविष्टास्तु दृष्ट्वा गृध्र प्लवगमा ॥ ९ ॥

चक्रुर्बुद्धिं तदा रौद्रा सर्वान्नो भक्षयिष्यति ।
सर्वथा प्रायमासीनान्यदि नो भक्षयिष्यति ॥ १० ॥

कृतकृत्या भविष्याम क्षिप्र सिद्धिमितो गता ।
एता बुद्धिं ततश्चक्रु सर्वे ते वानरर्षभा ॥ ११ ॥

अवतार्य गिरे शृङ्गाद्गृध्रमाहाङ्गदस्तदा ।
बभूवर्क्षरजा नाम वानरेन्द्र प्रतापवान् ॥ १२ ॥

ममार्य पार्थिव पक्षिन्धार्मिकस्तस्य चात्मजौ ।
सुग्रीवश्चैव वाली च पुत्रावोघबलावुभौ ॥ १३ ॥

लोके विश्रुतकर्माभूद्राजा वाली पिता मम ।
राजा कृत्स्नस्य जगत इक्ष्वाकूणा महारथ ॥ १४ ॥

रामो दाशरथि श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्राता वैदेह्या चापि भार्यया ॥१५॥

पितुर्निदेशनिरतो धर्म्यं पन्थानमाश्रित ।
तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात् ॥ १६ ॥

रामस्य तु पितुर्मित्र जटायुर्नाम गृध्रराट् ।
ददर्श सीता वैदेहीं ह्रियमाणा विहायसा ॥ १७ ॥

रावण विरथ कृत्वा स्थापयित्वा च मैथिलीम् ।
परिश्रान्तश्च वृद्धश्च रावणेन हतो रणे ॥ १८ ॥

एव गृध्रो हतस्तेन रावणेन बलीयसा ।
सस्कृतश्चापि रामेण गतश्च गतिमुत्तमाम् ॥ १९ ॥

ततो मम पितृव्येण सुग्रीवेण महात्मना ।
चकार राघव सख्य सोऽवधीत्पितर मम ॥ २० ॥

मम पित्रा विरुद्धो हि सुग्रीव सचिवै सह ।
निहत्य वालिन रामस्ततस्तमभिषेचयत् ॥ २१ ॥

स राज्ये स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानराधिप ।
राजा वानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयम् ॥ २२ ॥

एवं रामप्रयुक्तास्तु मार्गमाणास्ततस्तत ।
वैदेहीं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्यप्रभामिव ॥ २३ ॥

ते वय दण्डकारण्य विचित्य सुसमाहिता ।
अज्ञानात्तु प्रविष्टा स्म धरण्या विवृत बिलम् ॥२४॥

मयस्य मायाविहित तद्बिल च विचिन्वताम् ।
व्यतीतस्तत्र नो मासो यो राज्ञा समय कृत ॥२५॥

ते वय कपिराजस्य सर्वे वचनकारिण ।
कृता सस्थामतिक्रान्ता भयात्प्रायमुपास्महे ॥ २६ ॥

क्रुद्धे तस्मिंस्तु काकुत्स्थे सुग्रीवे च सलक्ष्मणे ।
गतानामपि सर्वेषा तत्र नो नास्ति जीवितम् ॥२७॥

इति सप्तपञ्चाश सर्ग. ॥

—*—

अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥

---*---

इत्युक्तः करुणं वाक्यं वानरैस्त्यक्तजीवितैः ।
सबाष्पो वानरान्गृध्रः प्रत्युवाच महास्वनः ॥ १ ॥

यवीयान्मम स भ्राता जटायुर्नाम वानराः ।
यमाख्यात हतं युद्धे रावणेन बलीयसा ॥ २ ॥

वृद्धभावादपक्षत्वाच्छृण्वंस्तदपि मर्षये ।
न हि मे शक्तिरस्त्यद्य भ्रातुर्वैरविमोक्षणे ॥ ३ ॥

पुरा वृत्रवधे वृत्ते परस्परजयैषिणौ ।
आदित्यमुपयातौ स्वो ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ॥ ४ ॥

आवृत्त्याकाशमार्गे तु जवेन स्म गतौ भृशम् ।
मध्यं प्राप्ते दिनकरे जटायुरवसीदति ॥ ५ ॥

तमहं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मिभिरर्दितम् ।
पक्षाभ्यां छादयामास स्नेहात्परमविह्वलम् ॥ ६ ॥

निर्दग्धपक्षः पतितो विन्ध्येऽहं वानरर्षभाः ।
अहमस्मिन्वसन्भ्रातुः प्रवृत्तिं नोपलक्षये ॥ ७ ॥

जटायुषस्त्वेवमुक्तो भ्रात्रा संपातिना तदा ।
युवराजो महाप्राज्ञः प्रत्युवाचाङ्गदस्तदा ॥ ८ ॥

जटायुषो यदि भ्राता श्रुतं ते गदितं मया ।
आख्याहि यदि जानासि निलयं तस्य रक्षसः ॥ ९ ॥

अदीर्घदर्शनं तं वै रावणं राक्षसाधिपम् ।
अन्तिके यदि वा दूरे यदि जानासि शंस नः ॥ १० ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजा ज्येष्ठो भ्राता जटायुषः ।
आत्मानुरूपं वचनं वानरान्संप्रहर्षयन् ॥ ११ ॥

निर्दग्धपक्षो गृध्रोऽहं हीनवीर्यः प्लवंगमाः ।
वाङ्मात्रेण तु रामस्य करिष्ये साह्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥

जानामि वारुणाँल्लोकान्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि ।
महासुरविमर्दान्वाप्यमृतस्य च मन्थनम् ॥ १३ ॥

रामस्य यदिदं कार्यं कर्तव्यं प्रथमं मया ।
जरया च हृतं तेजः प्राणाश्च शिथिला मम ॥ १४ ॥

तरुणी रूपसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
ह्रियमाणा मया दृष्टा रावणेन दुरात्मना ॥ १५ ॥

क्रोशन्ती राम रामेति लक्ष्मणेति च भामिनी ।
भूषणान्यपविध्यन्ती गात्राणि च विधून्वती ॥१६॥

सूर्यप्रभेव शैलाग्रे तस्या कौशेयमुत्तमम् ।
असिते राक्षसे भाति यथा वा तडिदम्बुदे ॥ १७ ॥

ता तु सीतामह मन्ये रामस्य परिकीर्तनात् ।
श्रूयता मे कथयतो निलय तस्य रक्षस ॥ १८ ॥

पुत्रो विश्रवस· साक्षाद्भ्राता वैश्रवणस्य च ।
अध्यास्ते नगरीं लङ्का रावणो नाम राक्षस ॥१९॥

इतो द्वीपे समुद्रस्य सपूर्णे शतयोजने ।
तस्मिँल्लङ्का पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ २०॥

जाम्बूनदमयैर्द्वारैश्चित्रै· काञ्चनवेदिकै ।
प्राकारेणार्कवर्णेन महता सुसमावृता ॥ २१ ॥

तस्या वसति वैदेही दीना कौशेयवासिनी ।
रावणान्त पुरे रुद्धा राक्षसीभि समावृता ॥ २२ ॥

जनकस्यात्मजा राज्ञस्तत्र द्रक्ष्यथ मैथिलीम् ।
लङ्कायामथ गुप्ताया सागरेण समन्तत ॥ २३ ॥

सप्राप्य सागरस्यान्त सपूर्ण शतयोजनम् ।
आसाद्य दक्षिण तीर ततो द्रक्ष्यथ रावणम् ॥ २४ ॥

तत्रैव त्वरिता क्षिप्र विक्रमध्व प्लवगमा ।
ज्ञानेन खलु पश्यामि दृष्ट्वा प्रत्यागमिष्यथ ॥ २५ ॥

आद्य पन्था कुलिङ्गाना ये चान्ये धान्यजीविन. ।
द्वितीयो बलिभोजाना ये च वृक्षफलाशिन ॥२६॥

भासास्तृतीय गच्छन्ति क्रौञ्चाश्च कुररै सह ।
श्येनाश्चतुर्थ गच्छन्ति गृध्रा गच्छन्ति पञ्चमम् ॥

बलवीर्योपपन्नाना रूपयौवनशालिनाम् ।
षष्ठस्तु पन्था हसाना वैनतेयगति परा ॥ २८ ॥

वैनतेयाच्च नो जन्म सर्वेषा वानरर्षभा ।
इहस्थोऽह प्रपश्यामि रावण जानकीं तथा ॥ २९ ॥

अस्माकमपि सौवर्ण दिव्य चक्षुर्बल तथा ।
तस्माद्हारवीर्येण निसर्गेण च वानरा ॥ ३० ॥

आयोजनशतात्साग्राद्वयं पश्याम नित्यश. ।
अस्माक विहिता वृत्तिर्निसर्गेण च दूरत ॥ ३१ ॥

विहिता पादमूले तु वृत्तिश्चरणयोधिनाम् ।
गर्हित तु कृत कर्म येन स्म पिशिताशिना ॥ ३२ ॥

प्रतीकार्य च मे तस्य वैर भ्रातु कृत भवेत् ।
उपायो दृश्यता कश्चिल्लङ्घने लवणाम्भस ॥ ३३ ॥

अभिगम्य तु वैदेही समृद्धार्था गमिष्यथ ।
समुद्रं नेतुमिच्छामि भवद्भिर्वरुणालयम् ॥ ३४ ॥

प्रदास्याम्युदक भ्रातु स्वर्गतस्य महात्मनः ।
ततो नीत्वा तु त देश तीर नदनदीपतेः ॥ ३५ ॥

निर्दग्धपक्ष सपाति वानरा सुमहौजस ।
पुन॰ प्रत्यानयित्वा च त देश पतगेश्वरम् ।
बभूवुर्वानरा हृष्टा प्रवृत्तिमुपलभ्य ते ॥ ३६ ॥

इति अष्टपञ्चाश सर्गः ॥

एकोनषष्टितमः सर्गः ॥

ततस्तदमृतास्वाद गृध्रराजेन भाषितम् ।
निशम्य मुदिता हृष्टास्ते वच प्लवगर्षभा. ॥ १ ॥

जाम्बवान्वानरश्रेष्ठ सह सर्वै प्लवङ्गमै ।
भूतलात्सहसोत्थाय गृध्रराजमथाब्रवीत् ॥ २ ॥

क्व सीता केन वा दृष्टा को वा हरति मैथिलीम् ।
तदाख्यातु भवान्सर्वं गतिर्भव वनौकसाम् ॥ ३ ॥

को दाशरथिबाणाना वज्रवेगनिपातिनाम् ।
स्वय लक्ष्मणमुक्ताना न चिन्तयति विक्रमम् ॥ ४ ॥

स हरीन्प्रीतिसयुक्तान्सीताश्रुतिसमाहितान् ।
पुनराश्वासयन्प्रीत इद वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥

श्रूयतामिह वैदेह्या यथा मे हरण श्रुतम् ।
येन चापि ममाख्यात यत्र वायतलोचना ॥ ६ ॥

अहमस्मिन्गिरौ दुर्गे बहुयोजनमायते ।
चिरान्निपतितो वृद्ध क्षीणप्राणपराक्रम ॥ ७ ॥

तं मामेव गत पुत्र सुपार्श्वो नाम नामत ।
आहारेण यथाकाल बिभर्ति पतता वर ॥ ८ ॥

तीक्ष्णकामास्तु गन्धर्वास्तीक्ष्णकोपा भुजगमा ।
मृगाणा तु भयं तीक्ष्ण ततस्तीक्ष्णक्षुधा वयम् ॥ ९ ॥

स कदाचित्क्षुधार्तस्य ममाहाराभिकाङ्क्षिण ।
गतसूर्येऽहनि प्राप्तो मम पुत्रो ह्यनामिष ॥ १० ॥

स मया वृद्धभावाच्च कोपाच्च परिभर्त्सित ।
क्षुत्पिपासापरीतेन कुमार पतता वर ॥ ११ ॥

स मामाहारसंरोधात्पीडित प्रीतिवर्धनः ।
अनुमान्य यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥

अहं तात यथाकालमामिषार्थी खमाप्लुत ।
महेन्द्रस्य गिरेर्द्वारमावृत्य च समास्थित ॥ १३ ॥

तत सत्त्वसहस्राणा सागरान्तरचारिणाम् ।
पन्थानमेकोऽध्यवस संनिरोद्धुमवाङ्मुख ॥ १४ ॥

तत्र कश्चिन्मया दृष्ट. सूर्योदयसमप्रभाम् ।
स्त्रियमादाय गच्छन्वै भिन्नाञ्जनचयोपम ॥ १५ ॥

सोऽहमभ्यवहारार्थी तौ दृष्ट्वा कृतनिश्चय. ।
तेन साम्ना विनीतेन पन्थानमभियाचित ॥ १६ ॥

न हि सामोपपन्नानां प्रहर्ता विद्यते क्वचित् ।
नीचेष्वपि जन कश्चित्किमङ्ग बत मद्विध ॥ १७ ॥

स यातस्तेजसा व्योम सङ्क्षिपन्निव वेगत ।
अथाह खचरैर्भूतैरभिगम्य सभाजित ॥ १८ ॥

दिष्ट्या जीवसि तातेति ह्यब्रुवन्मा महर्षय ।
कथंचित्सकलत्रोऽसौ गतस्ते स्वस्त्यसशयम् ॥ १९ ॥

एवमुक्तस्ततोऽहं तै सिद्धै परमशोभनै ।
स च मे रावणो राजा रक्षसा प्रतिवेदित ॥ २० ॥

हरन्दाशरथेर्भार्यां रामस्य जनकात्मजाम् ।
भ्रष्टाभरणकौशेया शोकवेगपराजिताम् ॥ २१ ॥

रामलक्ष्मणयोर्नाम क्रोशन्ती मुक्तमूर्धजाम् ।
एष कालात्ययस्तावदिति कालविदा वर ॥ २२ ॥

एतमर्थं समग्र मे सुपार्श्व प्रत्यवेदयत् ।
तच्छ्रुत्वापि हि मे बुद्धिर्नासीत्काचित्पराक्रमे ॥२३॥

अपक्षो हि कथ पक्षी कर्म किंचिदुपक्रमे ।
यत्तु शक्य मया कर्तु वाग्बुद्धिगुणवर्तिना ॥ २४ ॥

श्रूयता तत्प्रवक्ष्यामि भवता पौरुषाश्रयम् ।
वाङ्मतिभ्या तु सर्वेषा करिष्यामि प्रिय हि व ॥

यद्धि दाशरथे कार्यं मम तन्नात्र सशय ।
ते भवन्तो मतिश्रेष्ठा बलवन्तो मनस्विन ॥ २६ ॥

प्रेषिता कपिराजेन देवैरपि दुरासदा ।
रामलक्ष्मणबाणाश्च निशिता कङ्कपत्रिण ॥ २७ ॥

त्रयाणामपि लोकाना पर्याप्तास्त्राणनिग्रहे ।
कामं खलु दशग्रीवस्तेजोबलसमन्वित ॥ २८ ॥

भवता तु समर्थाना न किंचिदपि दुष्करम् ।
तदल कालसङ्गेन क्रियता बुद्धिनिश्चय ।
न हि कर्मसु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधा ॥ २९ ॥

इति एकोनषष्टितम. सर्ग. ॥

षष्टितमः सर्गः ॥

तत. कृतोदक स्नात त गृध्र हरियूथपा ।
उपविष्टा गिरौ दुर्गे परिवार्य समन्तत. ॥ १ ॥

तमङ्गदमुपासीनं तैः सर्वैर्हरिभिर्वृतम् ।
जनितप्रत्ययो हर्षात्सम्पाति पुनरब्रवीत् ॥ २ ॥

कृत्वा नि शब्दमेकाग्रा शृण्वन्तु हरयो मम ।
तत्त्वं सकीर्तयिष्यामि यथा जानामि मैथिलीम् ॥

अस्य विन्ध्यस्य शिखरे पतितोऽस्मि पुरातने ।
सूर्यातपपरीताङ्गो निर्दग्ध सूर्यरश्मिभि ॥ ४ ॥

लब्धसज्ञस्तु षड्रात्राद्विवशो विह्वलन्निव ।
वीक्षमाणो दिश सर्वा नाभिजानामि किचन ॥५॥

ततस्तु सागराञ्शैलान्नदी सर्वा सरासि च ।
वनान्युदधिवेला च समीक्ष्य मतिरागमत् ॥ ६ ॥

हृष्टपक्षिगणाकीर्ण कन्दरान्तरकूटवान् ।
दक्षिणस्योदधेस्तीरे विन्ध्योऽयमिति निश्चित ॥

आसीच्चात्राश्रम पुण्य सुरैरपि सुपूजित. ।
ऋषिर्निशाकरो नाम यस्मिन्नुग्रतपाभवत् ॥ ८ ॥

अष्टौ वर्षसहस्राणि तेनास्मिन्नृषिणा विना ।
वसतो मम धर्मज्ञा स्वर्गते तु निशाकरे ॥ ९ ॥

अवतीर्य च विन्ध्याग्रात्कृच्छ्रेण विषमाच्छनै ।
तीक्ष्णदर्भा वसुमतीं दु खेन पुनरागत ॥ १० ॥

तमृषि द्रष्टुकामोऽस्मि दु खेनाभ्यागतो भृशम् ।
जटायुषा मया चैव बहुशोऽधिगतो हि स ॥ ११ ॥

तस्याश्रमपदाभ्याशे ववुर्वाता सुगन्धिन ।
वृक्षो नापुष्पित कश्चिदफलो वा न विद्यते ॥ १२ ॥

उपेत्य चाश्रम पुण्य वृक्षमूलमुपाश्रित ।
द्रष्टुकाम प्रतीक्षेऽह भगवन्त निशाकरम् ॥ १३ ॥

अथापश्यमदूरस्थमृषि ज्वलिततेजसम् ।
कृताभिषेक दुर्धर्षमुपावृत्तमुदङ्मुखम् ॥ १४ ॥

तमृक्षा सृमरा व्याघ्रा सिंहा नागा सरीसृपा ।
परिवार्योपगच्छन्ति धातार प्राणिनो यथा ॥ १५ ॥

तत प्राप्तमृषि ज्ञात्वा तानि सत्त्वानि वै ययु ।
प्रविष्टे राजनि यथा सर्व सामात्यक बलम् ॥ १६ ॥

ऋषिस्तु दृष्ट्वा मा प्रीत: प्रविष्टश्चाश्रम पुन ।
मुहूर्तमात्रान्निष्क्रम्य तत कार्यमपृच्छत ॥ १७ ॥

सौम्य वैकल्यता दृष्ट्वा रोम्णा ते नावगम्यते ।
अग्निदग्धाविमौ पक्षौ त्वक्चैव व्रणिता तव ॥ १८ ॥

गृध्रौ द्वौ दृष्टपूर्वौ मे मातरिश्वसमौ जवे ।
गृध्राणां चैव राजानौ भ्रातरौ कामरूपिणौ ॥ १९ ॥

ज्येष्ठो हि त्वं तु संपाते जटायुरनुजस्तव ।
मानुषं रूपमास्थाय गृह्णीतां चरणौ मम ॥ २० ॥

किं ते व्याधिसमुत्थानं पक्षयोः पतनं कथम् ।
दण्डो वाऽयं कृतः केन सर्वमाख्याहि पृच्छतः ॥

इति षष्टितमः सर्गः ॥

—*—

एकषष्टितमः सर्गः ॥

—❋—

ततस्तद्दारुणं कर्म दुष्करं साहसात्कृतम् ।
आचचक्षे मुने सर्वं सूर्यानुगमनं तदा ॥ १ ॥

भगवन्व्रणयुक्तत्वाल्लज्जया व्याकुलेन्द्रियः ।
परिश्रान्तो न शक्नोमि वचनं प्रतिभाषितुम् ॥ २ ॥

अहं चैव जटायुश्च संघर्षाद्दर्पमोहितौ ।
आकाशं पतितौ वीरौ जिज्ञासन्तौ पराक्रमम् ॥

कैलासशिखरे बद्धा मुनीनामग्रतः पणम् ।
रविः स्यादनुयातव्यो यावदस्तं महागिरिम् ॥ ४ ॥

अथावां युगपत्प्राप्तावपश्याव महीतले ।
रथचक्रप्रमाणानि नगराणि पृथक्पृथक् ॥ ५ ॥

क्वचिद्वादित्रघोषाश्च ब्रह्मघोषाश्च शुश्रुव ।
गायन्तीश्चाङ्गना बह्वीः पश्यावो रक्तवाससः ॥ ६ ॥

तूर्णमुत्पत्य चाकाशमादित्यपथमाश्रितौ ।
आवामालोकयावस्तद्वनं शाद्वलसंनिभम् ॥ ७ ॥

उपलैरिव संछन्ना दृश्यते भूः शिलोच्चयैः ।
आपगाभिश्च संवीता सूत्रैरिव वसुन्धरा ॥ ८ ॥

हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्च सुमहान्नगः ।
भूतले संप्रकाशन्ते नागा इव जलाशये ॥ ९ ॥

तीव्रः स्वेदश्च खेदश्च भयं चासीत्तदावयोः ।
समाविशति मोहश्च तमो मूर्छा च दारुणा ॥ १० ॥

न दिग्विज्ञायते याम्या नाग्नेया न च वारुणी ।
युगान्ते नियतो लोको हतो दग्ध इवाग्निना ॥११॥

मनश्च मे हत भूय सनिवर्त्य तु सश्रयम् ।
यत्नेन महता ह्यस्मिन्पुन सधाय चक्षुषि ॥ १२ ॥

यत्नेन महता भूयो रवि समवलोकित ।
तुल्य पृथ्वीप्रमाणेन भास्कर प्रतिभाति नौ ॥१३॥

जटायुर्मामनापृच्छ्य निपपात मही तत ।
त दृष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मान मुक्तवानहम् ॥ १४ ॥

पक्षाभ्या च मया गुप्तो जटायुर्न प्रदह्यते ।
प्रमादात्तत्र निर्दग्ध पतन्वायुपथादहम् ॥ १५ ॥

आशङ्के त निपतित जनस्थाने जटायुषम् ।
अह तु पतितो विन्ध्ये दग्धपक्षो जडीकृत ॥ १६ ॥

राज्येन हीनो भ्रात्रा च पक्षाभ्या विक्रमेण च ।
सर्वथा मर्तुमेवेच्छन्पतिष्ये शिखराद्गिरे ॥ १७ ॥

इति एकषष्टितम सर्ग ॥

द्विषष्टितमः सर्गः ॥

—*—

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठमरुदद् दु खितो भृशम् ।
अथ ध्यात्वा मुहूर्तं तु भगवानिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

पक्षौ च ते प्रपक्षौ च पुनरन्यौ भविष्यत ।
प्राणाश्च चक्षुषी चैव विक्रमश्च बल च ते ॥ २ ॥

पुराणे सुमहत्कार्यं भविष्यति मया श्रुतम् ।
दृष्ट मे तपसा चैव श्रुत्वा च विदित मम ॥ ३ ॥

राजा दशरथो नाम कश्चिदिक्ष्वाकुनन्दन ।
तस्य पुत्रो महातेजा रामो नाम भविष्यति ॥ ४ ॥

अरण्य च सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन गमिष्यति ।
अस्मिन्नर्थे नियुक्त सन्पित्रा सत्यपराक्रम. ॥ ५ ॥

नैर्ऋतो रावणो नाम तस्य भार्यां हरिष्यति ।
राक्षसेन्द्रो जनस्थानादवध्य सुरदानवै ॥ ६ ॥

सा च कामै' प्रलोभ्यन्ती भक्ष्यैर्भोज्यैश्च मैथिली ।
न भोक्ष्यति महाभागा दु'खे मग्ना यशस्विनी ॥७॥

परमान्न तु वैदेह्या ज्ञात्वा दास्यति वासव ।
यदन्नममृतप्रख्य सुराणामपि दुर्लभम् ॥ ८ ॥

तदन्न मैथिली प्राप्य विज्ञायेन्द्रादिद त्विति ।
अग्रमुद्धृत्य रामाय भूतले निर्वपिष्यति ॥ ९ ॥

यदि जीवति मे भर्ता लक्ष्मणेन सह प्रभु ।
देव त्व गच्छतोर्वापि तयोरन्नमिद त्विति ॥ १० ॥

एष्यन्त्यन्वेषकास्तस्या रामदूता प्लवगमा ।
आख्येया राममहिषी त्वया तेभ्यो विहगम ॥११॥

सर्वथा हि न गन्तव्यमीदृश क गमिष्यसि ।
देशकालौ प्रतीक्षस्व पक्षौ त्व प्रतिपत्स्यसे ॥ १२ ॥

नोत्सहेयमह कर्तुमद्यैव त्वा सपक्षकम् ।
इहस्थस्त्व तु लोकाना हित कार्य करिष्यसि ॥

त्वयापि खलु तत्कार्य तयोश्च नृपपुत्रयो• ।
ब्राह्मणाना सुराणा च मुनीना वासवस्य च ॥१४॥

इच्छाम्यहमपि द्रष्टु भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
नेच्छे चिर धारयितु प्राणास्त्यक्ष्ये कलेबरम् ।
महर्षिस्त्वब्रवीदेव दृष्टतत्त्वार्थदर्शन ॥ १५ ॥

इति द्विषष्टितम सर्ग• ॥

त्रिषष्टितमः सर्गः ॥

—*—

एतैरन्यैश्च बहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशां वर ।
मा प्रशस्याभ्यनुज्ञाप्य प्रविष्ट स स्वमाश्रमम् ॥ १ ॥

कन्दरात्तु विसर्पित्वा पर्वतस्य शनै शनै ।
अहं विन्ध्य समारुह्य भवत प्रतिपालये ॥ २ ॥

अद्य त्वेतस्य कालस्य साग्र वर्षशत गतम् ।
देशकालप्रतीक्षोऽस्मि हृदि कृत्वा मुनेर्वच ॥ ३ ॥

महाप्रस्थानमासाद्य स्वर्गते तु निशाकरे ।
मा निर्दहति सतापो वितर्कैर्बहुभिर्वृतम् ॥ ४ ॥

उत्थिता मरणे बुद्धिं मुनिवाक्यैर्निवर्तये ।
बुद्धिर्या तेन मे दत्ता प्राणाना रक्षणाय तु ॥ ५ ॥

सा मेऽपनयते दुःख दीप्तेवाग्निशिखा तम ।
बुध्यता च मया वीर्यं रावणस्य दुरात्मन ॥ ६ ॥

पुत्र सतर्जितो वाग्भिर्न त्राता मैथिली कथम् ।
तस्या विलपितं श्रुत्वा तौ च सीताविनाकृतौ ॥७॥

न मे दशरथस्नेहात्पुत्रेणोत्पादित प्रियम् ।
तस्य त्वेव ब्रुवाणस्य सपातेर्वानरै सह ॥ ८ ॥

उत्पेततुस्तदा पक्षौ समक्ष वनचारिणाम् ।
स दृष्ट्वा स्वा तनु पक्षैरुद्गतैररुणच्छदै ॥ ९ ॥

प्रहर्षमतुल लेभे वानराश्चेदमब्रवीत् ।
ऋषेर्निशाकरस्यैव प्रभावादमितात्मन ॥ १० ॥

आदित्यरश्मिनिर्दग्धौ पक्षौ मे पुनरुत्थितौ ।
यौवने वर्तमानस्य ममासीद्य पराक्रम ॥ ११ ॥

तमेवाद्यानुगच्छामि बल पौरुषमेव च ।
सर्वथा क्रियता यत्न सीतामधिगमिष्यथ ॥ १२ ॥

पक्षलाभो ममाय व सिद्धिप्रत्ययकारक. ।
इत्युक्त्वा स हरीन्सर्वान्सपाति पतगोत्तम ॥१३॥

उत्पपात गिरे शृङ्गाज्जिज्ञासु खगमा गतिम् ।
तस्य तद्वचन श्रुत्वा प्रीतिसहृष्टमानसा ।
बभूवुर्हरिशार्दूला विक्रमाभ्युदयोन्मुखा ॥ १४ ॥

अथ पवनसमानविक्रमा
प्लवगवरा प्रतिलब्धपौरुषा ।

अभिजिदभिमुखा दिशं ययु-
र्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखा ॥ १५ ॥

इति त्रिषष्टितमः सर्गः ॥

चतुःषष्टितमः सर्गः ॥

आख्याता गृध्रराजेन समुत्पत्य प्लवगमा ।
संगम्य प्रीतिसयुक्ता विनेदु सिंहविक्रमा ॥ १ ॥

सपातेर्वचन श्रुत्वा हरयो रावणक्षयम् ।
हृष्टा सागरमाजग्मु सीतादर्शनकाङ्क्षिण ॥ २ ॥

अभिक्रम्य तु त देश ददृशुर्भीमविक्रमा ।
कृत्स्न लोकस्य महत प्रतिबिम्बमिव स्थितम् ॥३॥

दक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरा दिशम् ।
सनिवेश ततश्चक्रु. सहिता वानरोत्तमा ॥ ४ ॥

सत्त्वैर्महद्भिर्विकृतै क्रीडद्भिर्विविधैर्जले ।
व्यात्तास्यै सुमहाकायैरूर्मिभिश्च समाकुलम् ॥ ५ ॥

प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव चान्यत ।
क्वचित्पर्वतमात्रैश्च जलराशिभिरावृतम् ॥ ६ ॥

सकुल दानवेन्द्रैश्च पातालतलवासिभि ।
रोमहर्षकर दृष्ट्वा विषेदु कपिकुञ्जरा ॥ ७ ॥

आकाशमिव दुष्पार सागर प्रेक्ष्य वानरा ।
विषेदु सहसा सर्वे कथ कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ८ ॥

विषण्णा वाहिनी दृष्ट्वा सागरस्य निरीक्षणात् ।
आश्वासयामास हरीन्भयार्तान्हरिसत्तम ॥ ९ ॥

तान्विषादेन महता विषण्णान्वानरर्षभान् ।
उवाच मतिमान्काले वालिसूनुर्महाबल ॥ १० ॥

न विषादे मन कार्य विषादो दोषवत्तम ।
विषादो हन्ति पुरुष बाल क्रुद्ध इवोरग. ॥ ११ ॥

विषादोऽय प्रसहते विक्रमे पर्युपस्थिते ।
तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न सिध्यति ॥ १२ ॥

तस्या रात्र्या व्यतीतायामङ्गदो वानरै सह ।
हरिवृद्धै समागम्य पुनर्मन्त्रममन्त्रयत् ॥ १३ ॥

सा वानराणां ध्वजिनी परिवार्याङ्गदं बभौ ।
वासवं परिवार्येव मरुतां वाहिनी स्थिता ॥ १४ ॥

कोऽन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तः स्तम्भयितुं भवेत् ।
अन्यत्र वालितनयादन्यत्र च हनूमतः ॥ १५ ॥

ततस्तान्हरिवृद्धांश्च तच्च सैन्यमरिंदमः ।
अनुमान्याङ्गदः श्रीमान्वाक्यमर्थवदब्रवीत् ॥ १६ ॥

क इदानीं महातेजा लङ्घयिष्यति सागरम् ।
कः करिष्यति सुग्रीवं सत्यसंधमरिंदमम् ॥ १७ ॥

को वीरो योजनशतं लङ्घयेच्च प्लवंगमाः ।
इमांश्च यूथपान्सर्वान्मोक्षयेत्को महाभयात् ॥ १८ ॥

कस्य प्रभावाद्दारांश्च पुत्रांश्चैव गृहाणि च ।
इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयम् ॥

कस्य प्रसादाद्रामं च लक्ष्मणं च महाबलम् ।
अभिगच्छेम संहृष्टाः सुग्रीवं च महाबलम् ॥२०॥

यदि कश्चित्समर्थो वः सागरप्लवने हरिः ।
स ददात्विह नः शीघ्रं पुण्यामभयदक्षिणाम् ॥२१॥

अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा न कश्चित्किंचिदब्रवीत् ।
स्तिमितेवाभवत्सर्वा तत्र सा हरिवाहिनी ॥ २२ ॥

पुनरेवाङ्गदः प्राह तान्हरीन्हरिसत्तमः ।
सर्वे बलवतां श्रेष्ठा भवन्तो दृढविक्रमाः ॥ २३ ॥

व्यपदेश्यकुले जाताः पूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः ।
न हि वो गमने सङ्गः कदाचित्कस्यचित्क्वचित् ।
ब्रुवध्वं यस्य या शक्तिः प्लवने प्लवगर्षभाः ॥ २४ ॥

इति चतुःषष्टितमः सर्गः ॥

—*—

पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥

—*—

ततोऽङ्गदवचः श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः ।
स्वं स्वं गतौ समुत्साहमाहुस्तत्र यथाक्रमम् ॥ १ ॥

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवांस्तथा ॥ २ ॥

आबभाषे गजस्तत्र प्लवेयं दशयोजनम् ।
गवाक्षो योजनान्याह गमिष्यामीति विंशतिम् ॥

गवयो वानरस्तत्र वानरास्तानुवाच ह ।
विंशत तु गमिष्यामि योजनाना प्लवङ्गमा ॥ ४ ॥

शरभस्तानुवाचाथ वानरान्वानरर्षभ ।
चत्वारिंशद्गमिष्यामि योजनाना प्लवङ्गमा ॥ ५ ॥

वानरास्तु महातेजा अब्रवीद्गन्धमादन ।
योजनानां गमिष्यामि पञ्चाशत्तु न सशय ॥ ६ ॥

मैन्दस्तु वानरस्तत्र वानरास्तानुवाच ह ।
योजनानां पर षष्टिमह प्लवितुमुत्सहे ॥ ७ ॥

ततस्तत्र महातेजा द्विविद प्रत्यभाषत ।
गमिष्यामि न सदेह. सप्तति योजनान्यहम् ॥ ८ ॥

सुषेणस्तु हरिश्रेष्ठ. प्रोक्तवान्कपिसत्तमान् ।
अशीतिं योजनाना तु प्लवेय प्लवगेश्वरा ॥ ९ ॥

तेषा कथयतां तत्र सर्वांस्ताननुमान्य च ।
ततो वृद्धतमस्तेषां जाम्बवान्प्रत्यभाषत ॥ १० ॥

पूर्वमस्माकमप्यासीत्कश्चिद्गतिपराक्रम ।
ते वय वयस: पारमनुप्राप्ता स्म साम्प्रतम् ॥ ११ ॥

किं तु नैव गते शक्यमिदं कार्यमुपेक्षितुम् ।
यदर्थं कपिराजश्च रामश्च कृतनिश्चयौ ॥ १२ ॥

सांप्रतं कालभेदेन या गतिस्तां निबोधत ।
नवतिं योजनानां तु गमिष्यामि न संशयः ॥१३॥

तांस्तु सर्वान्हरिश्रेष्ठाञ्जाम्बवान्पुनरब्रवीत् ।
न खल्वेतावदेवासीद्गमने मे पराक्रमः ॥ १४ ॥

मया महाबलेश्चैव यज्ञे विष्णुः सनातनः ।
प्रदक्षिणीकृतः पूर्वं क्रममाणस्त्रिविक्रमम् ॥ १५ ॥

स इदानीमहं वृद्धः प्लवने मन्दविक्रमः ।
यौवने च तदासीन्मे बलमप्रतिमं परैः ॥ १६ ॥

संप्रत्येतावतीं शक्तिं गमने तर्कयाम्यहम् ।
नैतावता च संसिद्धिः कार्यस्यास्य भविष्यति ॥१७॥

अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीदङ्गदस्तदा ।
अनुमान्य महाप्राज्ञं जाम्बवन्तं महाकपिः ॥ १८ ॥

अहमेतद्गमिष्यामि योजनानां शतं महत् ।
निवर्तने तु मे शक्तिः स्यान्न वेति न निश्चिता ॥

तमुवाच हरिश्रेष्ठ जाम्बवान्वाक्यकोविद ।
ज्ञायते गमने शक्तिस्तव हर्यृक्षसत्तम ॥ २० ॥

काम शत सहस्र वा न ह्येष विधिरुच्यते ।
योजनाना भवाञ्शक्तो गन्तु प्रतिनिवर्तितुम् ॥२१॥

न हि प्रेषयिता तात स्वामी प्रेष्य कथचन ।
भवताय जन सर्व प्रैष्य. प्लवगसत्तम ॥ २२ ॥

भवान्कलत्रमस्माक स्वामिभावे व्यवस्थित ।
स्वामी कलत्र सैन्यस्य गतिरेषा परतप ॥ २३ ॥

तस्मात्कलत्रवत्तत्र प्रतिपाल्य. सदा भवान् ।
अपि चैतस्य कार्यस्य भवान्मूलमरिंदम ॥ २४ ॥

मूलमर्थस्य संरक्ष्यमेष कार्यविदा नय ।
मूले हि सति सिध्यन्ति गुणाः पुष्पफलोदया. ॥

तद्भवानस्य कार्यस्य साधने सत्यविक्रम ।
बुद्धिविक्रमसपन्नो हेतुरत्र परतप ॥ २६ ॥

गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्व हि न कपिसत्तम ।
भवन्तमाश्रित्य वय समर्था ह्यर्थसाधने ॥ २७ ॥

उक्तवाक्य महाप्राज्ञ जाम्बवन्त महाकपि ।
प्रत्युवाचोत्तर वाक्य वालिसूनुरथाङ्गद: ॥ २८ ॥

यदि नाह गमिष्यामि नान्यो वानरपुगव ।
पुन खल्विदमस्माभि कार्यं प्रायोपवेशनम् ॥२९॥

न ह्यकृत्वा हरिपते सदेश तस्य धीमत ।
तत्रापि गत्वा प्राणाना पश्यामि परिरक्षणम् ॥३०॥

न हि प्रसादे चात्यर्थं कोपे च हरिरीश्वर ।
अतीत्य तस्य सदेश विनाशो गमने भवेत् ॥ ३१ ॥

तद्यथा ह्यस्य कार्यस्य न भवत्यन्यथा गति. ।
तद्भवानेव दृष्टार्थं सचिन्तयितुमर्हति ॥ ३२ ॥

सोऽङ्गदेन तदा वीर' प्रत्युक्त प्लवगर्षभ. ।
जाम्बवानुत्तरं वाक्य प्रोवाचेद ततोऽङ्गदम् ॥ ३३ ॥

अस्य ते वीर कार्यस्य न किंचित्परिहीयते ।
एष सचोदयाम्येन य कार्यं साधयिष्यति ॥ ३४ ॥

तत प्रतीत प्लवता वरिष्ठ-
मेकान्तमाश्रित्य सुखोपविष्टम् ।

सचोदयामास हरिप्रवीरो
हरिप्रवीरं हनुमन्तमेव ॥ ३९ ॥

इति पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥

—*—

षट्षष्टितमः सर्गः ॥

—*—

अनेकशतसाहस्रीं विषण्णां हरिवाहिनीम् ।
जाम्बवान्समुदीक्ष्यैव हनुमन्तमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

वीर वानरलोकस्य सर्वशास्त्रविशारद ।
तूष्णीमेकान्तमाश्रित्य हनुमन्किं न जल्पसि ॥ २ ॥

हनुमन्हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥ ३ ॥

अरिष्टनेमिनः पुत्रो वैनतेयो महाबलः ।
गरुत्मानिति विख्यात उत्तमः सर्वपक्षिणाम् ॥ ४ ॥

बहुशो हि मया दृष्टः सागरे स महाबलः ।
भुजगानुद्धरन्पक्षी महावेगो महायशाः ॥ ५ ॥

पक्षयोर्यद्बलं तस्य तावद्भुजबलं तव ।
विक्रमश्चापि वेगश्च न ते तेनावहीयते ॥ ६ ॥

बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं च हरिपुंगव ।
विशिष्टं सर्वभूतेषु किमात्मानं न बुध्यसे ॥ ७ ॥

अप्सराप्सरसां श्रेष्ठा विख्याता पुञ्जिकस्थला ।
अञ्जनेति परिख्याता पत्नी केसरिणो हरेः ॥ ८ ॥

विख्याता त्रिषु लोकेषु रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
अभिशापादभूत्तात वानरी कामरूपिणी ॥ ९ ॥

दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः ।
कपित्वे चारुसर्वाङ्गी कदाचित्कामरूपिणी ॥ १० ॥

मानुषं विग्रहं कृत्वा रूपयौवनशालिनी ।
विचित्रमाल्याभरणा महार्हक्षौमवासिनी ॥ ११ ॥

अचरत्पर्वतस्याग्रे प्रावृडम्बुदसंनिभे ।
तस्या वस्त्रं विशालाक्ष्याः पीतं रक्तदशं शुभम् ॥

स्थितायाः पर्वतस्याग्रे मारुतोऽपहरच्छनैः ।
स ददर्श ततस्तस्या वृत्तावूरू सुसंहतौ ॥ १२ ॥

स्तनौ च पीनौ सहितौ सुजात चारु चाननम् ।
ता विशालायतश्रोणी तनुमध्या यशस्विनीम् ॥१४॥

दृष्ट्वैव शुभसर्वाङ्गी पवन काममोहित ।
स ता भुजाभ्या दीर्घाभ्या पर्यष्वजत मारुत ॥

मन्मथाविष्टसर्वाङ्गो गतात्मा तामनिन्दिताम् ।
सा तु तत्रैव सभ्रान्ता सुवृत्ता वाक्यमब्रवीत् ॥

एकपत्नीव्रतमिद को नाशयितुमिच्छति ।
अञ्जनाया वच श्रुत्वा मारुत प्रत्यभाषत ॥ १७ ॥

न त्वा हिंसामि सुश्रोणि माभूत्ते सुभगे भयम् ।
मारुतोऽस्मि गतो यत्त्वा परिष्वज्य यशस्विनीम् ॥

वीर्यवान्बुद्धिसपन्नस्तव पुत्रो भविष्यति ।
महासत्त्वो महातेजा महाबलपराक्रम ॥ १९ ॥

लङ्घने प्लवने चैव भविष्यति मया सम ।
एवमुक्ता ततस्तुष्टा जननी ते महाकपे ॥ २० ॥

गुहायां त्वा महाबाहो प्रजज्ञे प्लवगर्षभम् ।
अभ्युत्थितं तत सूर्यं बालो दृष्ट्वा महावने ॥ २१ ॥

फल चेति जिघृक्षुस्त्वमुत्प्लुत्याभ्युद्गतो दिवम् ।
शतानि त्रीणि गत्वाथ योजनाना महाकपे ॥ २२ ॥

तेजसा तस्य निर्धूतो न विषाद गतस्ततः ।
तावदापततस्तूर्णमन्तरिक्ष महाकपे ॥ २३ ॥

क्षिप्तमिन्द्रेण ते वज्र क्रोधाविष्टेन धीमता ।
तदा शैलाग्रशिखरे वामो हनुरभज्यत ॥ २४ ॥

ततो हि नामधेय ते हनुमानिति कीर्त्यते ।
ततस्त्वा निहत दृष्ट्वा वायुर्गन्धवह' स्वयम् ॥ २५ ॥

त्रैलोक्ये भृशसक्रुद्धो न ववौ वै प्रभञ्जन ।
सम्भ्रान्ताश्च सुरा सर्वे त्रैलोक्ये क्षोभिते सति ॥

प्रसादयन्ति सक्रुद्ध मारुत भुवनेश्वरा. ।
प्रसादिते च पवने ब्रह्मा तुभ्य वर ददौ ॥ २७ ॥

अशस्त्रवध्यता तात समरे सत्यविक्रम ।
वज्रस्य च निपातेन विरुज त्वा समीक्ष्य च ॥२८॥

सहस्रनेत्रः प्रीतात्मा ददौ ते वरमुत्तमम् ।
स्वच्छन्दतश्च मरण ते भूयादिति वै प्रभो ॥ २९ ॥

स त्व केसरिण: पुत्र: क्षेत्रजो भीमविक्रम ।
मारुतस्यौरस: पुत्रस्तेजसा चापि तत्सम: ॥ ३० ॥

ईदृशस्य च ते तात वर्णयाम. कथ बलम् ।
कार्यं चालोकसामान्य कर्तुं शक्तस्त्वमेव हि ॥३१॥

भवाञ्जीवातवेऽस्माकमञ्जनागर्भसभव ।
त्व हि वायुसुतो वत्स प्लवने चापि तत्सम: ॥३२॥

वयमद्य गतप्राणा भवान्नस्त्रातु साप्रतम् ।
दक्षो विक्रमसपन्न पक्षिराज इवापर ॥ ३३ ॥

त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना ।
त्रि'सप्तकृत्व पृथिवी परिक्रान्ता प्रदक्षिणम् ॥३४॥

तथा चौषधयोऽस्माभि' सचिता देवशासनात् ।
निष्पन्नममृतं याभिस्तदासीन्नो महद्बलम् ॥ ३५ ॥

स इदानीमह वृद्ध. परिहीनपराक्रम ।
साप्रत कालमस्माक भवान्सर्वगुणान्वित. ॥ ३६ ॥

तद्विजृम्भस्व विक्रान्त: प्लवतामुत्तमो ह्यसि ।
त्वद्वीर्यं द्रष्टुकामेयं सर्ववानरवाहिनी ॥ ३७ ॥

उत्तिष्ठ हरिशार्दूल लङ्घयस्व महार्णवम् ।
परा हि सर्वभूताना हनुमन्या गतिस्तव ॥ ३८ ॥

विषण्णा हरय सर्वे हनूमन्किमुपेक्षसे ।
विक्रमस्व महावेगो विष्णुस्त्रीन्विक्रमानिव ॥ ३९ ॥

ततस्तु वै जाम्बवता प्रचोदित'
प्रतीतवेग' पवनात्मज' कपिः ।
प्रहर्षयस्ता हरिवीरवाहिनी
चकार रूप पवनात्मजस्तदा ॥ ४० ॥

इति षट्षष्टितम. सर्गः ॥

—※—

सप्तषष्टितमः सर्गः ॥

—※—

त दृष्ट्वा जृम्भमाणं ते क्रमितु शतयोजनम् ।
वीर्येणापूर्यमाण च सहसा वानरोत्तमम् ॥ १ ॥

सहसा शोकमुत्सृज्य प्रहर्षेण समन्विता ।
विनेदुस्तुष्टुवुश्चापि हनुमन्त महाबलम् ॥ २ ॥

प्रहृष्टा विस्मिताश्चैव वीक्षन्ते स्म समन्तत ।
त्रिविक्रमकृतोत्साह नारायणमिव प्रजा. ॥ ३ ॥

सस्तूयमानो हनुमान्व्यवर्धत महाबल ।
समाविध्य च लाङ्गूल हर्षाच्च बलमेयिवान् ॥ ४ ॥

तस्य सस्तूयमानस्य वृद्धैर्वानरपुगवै ।
तेजसापूर्यमाणस्य रूपमासीदनुत्तमम् ॥ ५ ॥

यथा विजृम्भते सिहो विवृद्धो गिरिगह्वरे ।
मारुतस्यौरस' पुत्रस्तथा सप्रति जृम्भते ॥ ६ ॥

अशोभत मुख तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः ।
अम्बरीषमिवादीप्त विधूम इव पावक ॥ ७ ॥

हरीणामुत्थितो मध्यात्संप्रहृष्टतनूरुह' ।
अभिवाद्य हरीन्वृद्धान्हनुमानिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

अरुजत्पर्वताग्राणि हुताशनसखोऽनिल ।
बलवानप्रमेयश्च वायुराकाशगोचर ॥ ९ ॥

तस्याह शीघ्रवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मन ।
मारुतस्यौरस पुत्रः प्लवने नास्ति मत्सम. ॥ १० ॥

उत्सहेयं हि विस्तीर्णमालिखन्तमिवाम्बरम् ।
मेरुं गिरिमसङ्गेन परिगन्तुं सहस्रशः ॥ ११ ॥

बाहुवेगप्रणुन्नेन सागरेणाहमुत्सहे ।
समाप्लावयितुं लोकं सपर्वतनदीह्रदम् ॥ १२ ॥

ममोरुजङ्घावेगेन भविष्यति समुत्थितः ।
समुच्छ्रितमहाग्राहः समुद्रो वरुणालयः ॥ १३ ॥

पन्नगाशनमाकाशे पतन्तं पक्षिसेविते ।
वैनतेयमहं शक्तः परिगन्तुं सहस्रशः ॥ १४ ॥

उदयात्प्रस्थितं वापि ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ।
अनस्तमितमादित्यमभिगन्तुं समुत्सहे ॥ १५ ॥

ततो भूमिमसंस्पृश्य पुनरागन्तुमुत्सहे ।
प्रवेगेनैव महता भीमेन प्लवगर्षभाः ॥ १६ ॥

उत्सहेयमतिक्रान्तुं सर्वानाकाशगोचरान् ।
सागरं क्षोभयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् ॥

पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि प्लवमानः प्लवङ्गमाः ।
हरिष्याम्यूरुवेगेन प्लवमानो महार्णवम् ॥ १८ ॥

लताना विविधं पुष्पं पादपानां च सर्वशः ।
अनुयास्यन्ति मामद्य प्लवमान विहायसा ॥ १९ ॥

भविष्यति हि मे पन्था. स्वाते॰ पन्था इवाम्बरे ।
चरन्त घोरमाकाशमुत्पतिष्यन्तमेव वा ॥ २० ॥

द्रक्ष्यन्ति निपतन्त च सर्वभूतानि वानरा॰ ।
महामेघप्रतीकाश मा च द्रक्ष्यथ वानरा॰ ॥ २१ ॥

दिवमावृत्य गच्छन्त ग्रसमानमिवाम्बरम् ।
विधमिष्यामि जीमूतान्कम्पयिष्यामि पर्वतान् ॥

सागर क्षोभयिष्यामि प्लवमान समाहित ।
वैनतेयस्य सा शक्तिर्मम या मारुतस्य वा ॥ २३ ॥

ऋते सुपर्णराजान मारुत वा महाजवम् ।
न तद्भूतं प्रपश्यामि यन्मा प्लुतमनुव्रजेत् ॥ २४ ॥

निमेषान्तरमात्रेण निरालम्बनमम्बरम् ।
सहसा निपतिष्यामि घनाद्विद्युदिवोत्थिता ॥ २५ ॥

भविष्यति हि मे रूपं प्लवमानस्य सागरे ।
विष्णोर्विक्रममाणस्य पुरा त्रीन्विक्रमानिव ॥ २६ ॥

बुद्ध्या चाहं प्रपश्यामि मनश्चेष्टा च मे तथा ।
अहं द्रक्ष्यामि वैदेहीं प्रमोदध्वं प्लवंगमाः ॥ २७ ॥

मारुतस्य समो वेगे गरुडस्य समो जवे ।
अयुतं योजनानां तु गमिष्यामीति मे मतिः ॥२८॥

वासवस्य सवज्रस्य ब्रह्मणो वा स्वयंभुवः ।
विक्रम्य सहसा हस्तादमृतं तदिहानये ॥ २९ ॥

तेजश्चन्द्राग्निगृह्णीया सूर्याद्वा तेज उत्तमम् ।
लङ्कां वापि समुत्क्षिप्य गच्छेयमिति मे मतिः ॥

तमेव वानरश्रेष्ठं गर्जन्तममितौजसम् ।
प्रहृष्टा हरयस्तत्र समुदैक्षन्त विस्मिताः ॥ ३१ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ज्ञातीनां शोकनाशनम् ।
उवाच परिसंहृष्टो जाम्बवान्हरिसत्तमम् ॥ ३२ ॥

वीर केसरिणः पुत्र हनुमन्मारुतात्मज ।
ज्ञातीनां विपुलः शोकस्त्वया तात विनाशितः ॥

तव कल्याणरुचयः कपिमुख्याः समागताः ।
मङ्गलं कार्यसिद्ध्यर्थं करिष्यन्ति समाहिताः ॥३४॥

ऋषीणां च प्रसादेन कपिवृद्धमतेन च ।
गुरूणा च प्रसादेन प्लवस्व त्व महार्णवम् ॥ ३५ ॥

स्थास्यामश्चैकपादेन यावदागमनं तव ।
त्वद्गतानि च सर्वेषां जीवितानि वनौकसाम् ॥३६॥

ततस्तु हरिशार्दूलस्तानुवाच वनौकस ।
नेय मम मही वेग लङ्घने धारयिष्यति ॥ ३७ ॥

एतानीह नगस्यास्य शिलासकटशालिन ।
शिखराणि महेन्द्रस्य स्थिराणि च महान्ति च ॥

एषु वेग करिष्यामि महेन्द्रशिखरेष्वहम् ।
नानाद्रुमविकीर्णेषु धातुनिष्यन्दशोभिषु ॥ ३९ ॥

एतानि मम निष्पेषं पादयोः प्लवतां वराः ।
प्लवतो धारयिष्यन्ति योजनानामित' शतम् ॥४०॥

ततस्त मारुतप्रख्य स हरिर्मारुतात्मज ।
आरुरोह नगश्रेष्ठ महेन्द्रमरिमर्दन. ॥ ४१ ॥

वृत नानाविधैर्वृक्षैर्मृगसेवितशाद्वलम् ।
लताकुसुमसबाध नित्यपुष्पफलद्रुमम् ॥ ४२ ॥

सिंहशार्दूलचरितं मत्तमातङ्गसेवितम् ।
मत्तद्विजगणोद्घुष्टं सलिलोत्पीडसंकुलम् ॥ ४३ ॥

महद्भिरुच्छ्रितैः शृङ्गैर्महेन्द्रं स महाबलः ।
विचचार हरिश्रेष्ठो महेन्द्रसमविक्रमः ॥ ४४ ॥

पादाभ्यां पीडितस्तेन महाशैलो महात्मनः ।
ररास सिंहाभिहतो महान्मत्त इव द्विपः ॥ ४५ ॥

मुमोच सलिलोत्पीडान्विप्रकीर्णशिलोच्चयः ।
वित्रस्तमृगमातङ्गः प्रकम्पितमहाद्रुमः ॥ ४६ ॥

नागगन्धर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः ।
उत्पतद्भिश्च विहगैर्विद्याधरगणैरपि ॥ ४७ ॥

त्यज्यमानमहासानुः संनिलीनमहोरगः ।
चलशृङ्गशिलोद्घातस्तदाभूत्स महागिरिः ॥ ४८ ॥

निःश्वसद्भिस्तदार्तैस्तु भुजगैरर्धनिःसृतैः ।
सपताक इवाभाति स तदा धरणीधरः ॥ ४९ ॥

ऋषिभिस्त्राससंभ्रान्तैस्त्यज्यमानशिलोच्चयः ।
सीदन्महति कान्तारे सार्थहीन इवाध्वगः ॥ ५० ॥

स वेगवान्वेगसमाहितात्मा
हरिप्रवीर परवीरहन्ता ।
मनः समाधाय महानुभावो
जगाम लङ्का मनसा मनस्वी ॥ ५१ ॥

इति सप्तषष्टितम सर्ग ॥

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये
चतुर्विंशतिसहस्रिकाया संहितायाम्
किष्किन्धाकाण्डः समाप्तः ॥

॥ श्री ॥

॥ श्रीमद्रामायणपारायणसमापनक्रमः ॥

स्मार्तसप्रदायः ॥

—*—

स्वस्ति प्रजाभ्य परिपालयन्ता
न्याय्येन मार्गेण महीं महीशा ।
गोब्राह्मणेभ्य शुभमस्तु नित्य
लोका समस्ता सुखिनो भवन्तु ॥ १ ॥

काले वर्षतु पर्जन्य पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽय क्षोभरहितो ब्राह्मणा सन्तु निर्भया ॥ २ ॥

अपुत्रा पुत्रिण सन्तु पुत्रिण सन्तु पौत्रिण ।
अधना सधना सन्तु जीवन्तु शरदा शतम् ॥ ३ ॥

चरित रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैकमक्षर प्रोक्त महापातकनाशनम् ॥ ४ ॥

शृण्वन्रामायणं भक्त्या य पाद पदमेव वा ।
स याति ब्रह्मण स्थान ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥ ५ ॥

रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीताया पतये नम ॥ ६ ॥

यन्मङ्गल सहस्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते ।
वृत्रनाशे समभवत्तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ ७ ॥

मङ्गल कोसलेन्द्राय महनीयगुणात्मने ।
चक्रवर्तितनूजाय सार्वभौमाय मङ्गलम् ॥ ८ ॥

यन्मङ्गल सुपर्णस्य विनताकल्पयत्पुरा ।
अमृत प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ ९ ॥

अमृतोत्पादने दैत्यान्घ्नतो वज्रधरस्य यत् ।
अदितिर्मङ्गल प्रादात्तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ १० ॥

त्रीन्विक्रमान्प्रक्रमतो विष्णोरमिततेजस. ।
यदासीन्मङ्गल राम तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ ११ ॥

ऋतव सागरा द्वीपा वेदा लोका दिशश्च ते ।
मङ्गलानि महाबाहो दिशन्तु तव सर्वदा ॥ १२ ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृते स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥ १३ ॥

श्रीवैष्णवसम्प्रदायः ॥

एवमेतत्पुरावृत्तमाख्यान भद्रमस्तु व ।
प्रव्याहरत विस्रब्ध बल विष्णो प्रवर्धताम् ॥ १ ॥

लाभस्तेषा जयस्तेषा कुतस्तेषा पराभव ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदये सुप्रतिष्ठित ॥ २ ॥

काले वर्षतु पर्जन्य पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽय क्षोभरहितो ब्राह्मणा सन्तु निर्भया ॥ ३ ॥

कावेरी वर्धता काले काले वर्षतु वासव ।
श्रीरङ्गनाथो जयतु श्रीरङ्गश्रीश्च वर्धताम् ॥ ४ ॥

स्वस्ति प्रजाभ्य परिपालयन्ता
न्याय्येन मार्गेण मही महीशा ।
गोब्राह्मणेभ्य शुभमस्तु नित्य
लोका समस्ता सुखिनो भवन्तु ॥ ५ ॥

मङ्गल कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये ।
चक्रवर्तितनूजाय सार्वभौमाय मङ्गलम् ॥ ६ ॥

वेदवेदान्तवेद्याय मेघश्यामलमूर्तये ।
पुसा मोहनरूपाय पुण्यश्लोकाय मङ्गलम् ॥ ७ ।

विश्वामित्रान्तरङ्गाय मिथिलानगरीपते ।
भाग्यानां परिपाकाय भव्यरूपाय मङ्गलम् ॥ ८ ॥

पितृभक्ताय सततं भ्रातृभिः सह सीतया ।
नन्दिताखिललोकाय रामभद्राय मङ्गलम् ॥ ९ ॥

त्यक्तसाकेतवासाय चित्रकूटविहारिणे ।
सेव्याय सर्वयमिनां धीरोदाराय मङ्गलम् ॥ १० ॥

सौमित्रिणा च जानक्या चापबाणासिधारिणे ।
संसेव्याय सदा भक्त्या स्वामिने मम मङ्गलम् ॥ ११ ॥

दण्डकारण्यवासाय खण्डितामरशत्रवे ।
गृध्रराजाय भक्ताय मुक्तिदायास्तु मङ्गलम् ॥ १२ ॥

सादरं शबरीदत्तफलमूलाभिलाषिणे ।
सौलभ्यपरिपूर्णाय सत्त्वोद्रिक्ताय मङ्गलम् ॥ १३ ॥

हनुमत्समवेताय हरीशाभीष्टदायिने ।
वालिप्रमथनायास्तु महाधीराय मङ्गलम् ॥ १४ ॥

श्रीमते रघुवीराय सेतूल्लङ्घितसिन्धवे ।
जितराक्षसराजाय रणधीराय मङ्गलम् ॥ १५ ॥

आसाद्य नगरीं दिव्यामभिषिक्ताय सीतया ।
राजाधिराजराजाय रामभद्राय मङ्गलम् ॥ १६ ॥

मङ्गलाशासनपरैर्मदाचार्यपुरोगमैः ।
सर्वैश्च पूर्वैराचार्यैः सत्कृतायास्तु मङ्गलम् ॥ १७ ॥

—❋—

माध्वसम्प्रदायः ॥

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां
न्याय्येन मार्गेण महीं महीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्यः शुभमस्तु नित्यं
लोकाः समस्ताः सुखिनो भवन्तु ॥ १ ॥

काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितो ब्राह्मणाः सन्तु निर्भयाः ॥ २ ॥

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराभवः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदये सुप्रतिष्ठितः ॥ ३ ॥

मङ्गलं कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये ।
चक्रवर्तितनूजाय सार्वभौमाय मङ्गलम् ॥ ४ ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥ ५ ॥
